

Iupum sanguinarium ¹ *Iupum voracem super al-* A *sionem super sacerdotibus, qui servientes altari,*
taris interpretatione ponentes, et spoliis divi- vivunt de altari.

¹ Verba *Iupum sanguinarium* in duobus e nostris mss. non sunt. mox pro *divisionem* verius legisse videtur Alcuinus *divisorem*.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI.

COMMENTARIUS IN ECCLESIASTEN ¹ AD PAULAM ET EUSTOCHIUM.

PRÆFATIO.

381-382 Memini me ante hoc ferme quin- B
 quennium, cum adhuc Romæ essem, et Ecclesia-
 sten sanctæ Blesillæ legerem, ut eam ad contem-
 ptum istius sæculi provocarem, et omne quod in
 mundo cerneret, putaret esse pro nihilo; rogatum
 ab ea, ut in morem Commentarioli obscura quæque
 dissererem, ut absque me posset intelligere quæ
 legebat. Itaque quoniam in procinctu nostri operis
 subita morte subtracta est, et non meruimus, o
 Paula et Eustochium, talem vitæ nostræ habere
 consortem, tantoque vulnere tunc percussus obmu-
 tui: nunc in Bethlehem positus, augustiori ² vide-

licet civitate, et idius memoriæ et vobis reddo
 quod debeo: hoc breviter admonens, quod nullius
 auctoritatem secutus sum ³; sed de Hebræo trans-
 ferens, magis me septuaginta interpretum consue-
 tudini coaptavi: in his duntaxat, quæ non multum
 ab Hebraicis discrepabant ⁴. Interdum Aquilæ
 quoque ⁵, et Symmachi, et Theodotionis recordatus
 sum, ut nec novitate nimia lectoris studium deter-
 rerem, nec rursus contra conscientiam meam,
 fonte veritatis omisso, opinionum rivulos conse-
 ctaretur.

¹ In editione Martian. inscribitur: *Incipit Præ-*
fatio S. Hieronymi in Ecclesiasten; talique titulo ap-
 pendit hanc notam: « Codex ms. 4436 Bibliothecæ
 Colbertinæ hanc habet inscriptionem litteris mi- C
 niatis: *Incipit Prologus S. Hieronymi presbyteri*
super Ecclesiasten, ad Paulam et Eustochium, felici-
citer; quem primum Romæ incepit, tum Bethlehem
postea complevit. » EDIT.

— Exegimus totum hunc librum ad quatuor mss
 codices. duos Palatinos numeri 79 et 475 præno-
 tatos, unum Vaticanum sub num. 348; denique
 privatum nostrum, quem domi asservamus, et bonæ
 cum primis notæ esse jam diximus. Rursus cum
 fere ad verbum hunc Hieronymi Commentarium
 describerit, in suaque transtulerit Albinus Flaccus
 Alcuinus, ut scribit Quercetanus, qui et antiquus,
 id est, octavi sæculi auctor est, et in antiquum ac
 satis emendatum Hieronymianum exemplar incidit:
 eum quoque ex integro cantulimus, melioresque
 lectiones passim illi acceptas referimus.

² *Nunc in Bethlehem positus, augustiori,*, etc.
 Quamplures mss. et omnes editi libris sic legunt;
Nunc in Bethlehem positus, angustori videlicet sivi- D
tate. Sed *angustiori* positum est imperitia veterum
 et recentiorum scriptorum, qui locutionum Hiero-
 nymianarum inconsulti aut immemores nescierunt,
 Bethlehem a sancto doctore vocitatum fuisse augu-
 stiolem Roma civitatem. Igitur, ut de restituta a
 nobis lectione ad fidem exemplariorum vetustissi-
 morum nullum superesse dubium possit, memine-
 rint studiosi lectores ita scriptum legi Præfatione

in librum Didymi de Spiritu sancto, quem Hiero-
 nymus Latine reddidit: « Canticum, inquit, quod
 cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in
 Judæa provocatus immurmuro, *augustiolem* multo
 locum æstimans, qui Salvatorem mundi, quam qui
 fratris genuit parricidam. MARTIAN.

— Olim falso erat *angustiori*, contradicentibus
 nostris ipsis mss.; Hieronymus vero, quod et Mar-
 tianæ notatum est: *augustiolem multo locum æsti-*
mabat, qui Salvatorem mundi, quam qui fratris ge-
nuit parricidam. Præfat. in lib. Didymi.

³ Unus Vatic. *nullius auctoritatem, sed ve-*
ritatem secutus sum.

⁴ Duo Palatini mss. *discrepant*; et paulo post,
studia deterrerem.

⁵ *Interdum Aquilæ quoque,* etc. Ex hoc loco nu-
 perus scriptor imperite nimis urget futilia sua ar-
 gumenta quibus probare contendit Hieronymum in
 sua ex Hebræis fontibus translatione Latina sacro-
 rum Bibliorum, secutum fuisse sæpius Aquilam,
 Symmachum et Theodotionem. Quod enim de
 Commentario in Ecclesiasten præmonuit lectorem
 Hieronymus, id ad omnium librorum Scripturæ
 versionem Latinam trahere nititur imperitus ille
 chronologus, qui cum rerum omnium notitiam
 habere se præsumat, necdum tamen didicit quod
 scitum est apud omnes eruditos. Hieronymum vi-
 delicet multo tempore post editum Commentarium
 in Ecclesiasten, novam Ecclesiæ Christi transla-
 tionem Bibliorum de Hebræo fonte procurasse.
 MARTIAN.

COMMENTARIUS.

383 (Caput primum.) « Verba Ecclesiastæ ¹ filii David Regis Jerusalem. » Tribus nominibus vocatum fuisse Salomonem, Scripturæ manifestissime docent: *pacificum*, id est, SALOMONEM (שלמה); et IDIDIA (ידידיה) ², hoc est *dilectum Domini*; et quod nunc dicitur COELETH (קהלת), id est *Ecclesiasten*. Ecclesiastes autem Græco sermone appellatur, qui [Al. quod] cœtum, id est Ecclesiam, congreget, quem nos nuncupare possumus *concionatorem*, eo quod loquatur ad populum, et sermo ejus non specialiter ad unum, sed ad universos generaliter dirigatur. Porro *pacificus*, et *dilectus Domini*, ab eo quod in regno ejus pax fuerit, et eum Dominus dilexerit, appellatus est. Nam et psalmi quadragesimus quartus et septuagesimus primus, *dilecti et pacifici* titulo prænotantur. Qui tametsi ad prophetiam Christi ³, et Ecclesiæ pertinentes, felicitatem et vires Salomonis excedunt: tamen secundum historiam super Salomone conscripti sunt.

Is itaque juxta numerum vocabulorum tria ⁴ volumina edidit, Proverbia, Ecclesiasten, et Cantica canticorum: in Proverbiis parvulum docens, et quasi de officiis per sententias erudiens. Unde, et ad filium ei ⁵ sermo crebro repetitur. In Ecclesiaste vero maturæ virum ætatis instituens, nequidquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed

¹ Verba Ecclesiastæ, etc. Omnes mss. legunt *Ecclesiastes* pro *Ecclesiastæ*, ut jam proprio loco diximus tomo 1 editionis nostræ. MARTIAN.

² Idem mss. nostri, cum plerisque vulgatis, atque olim Alcuinus. *Idida*, quod proprie matris Josiæ nomen est, IV Reg. xxii, 1, pro *Ididia*, vel *Iedidia*, Salomonis cognomento, II Reg. xii, 25. Concinnius autem Alcuin. *Salomonem, id est pacificum, et Idida, hoc est, etc.*

³ Qui tametsi ad prophetiam Christi, etc. Aliquot exemplaria mss.: *Qui tametsi ad prophetiam Christi et Ecclesiæ continentis mysteria, tamen, etc.* MARTIAN.

⁴ Alcuin., *vocabulorum suorum, tria, etc.*, et paulo post *de officiis præsentibus erudiens*: mendose.

⁵ Alias editi, *filium ejus*. Alcuin. neque *ejus* habet, neque *ei*.

⁶ *Ad logicam usque perducant*. Falso antea in editis libris ac in pluribus manuscriptis legebatur, *ad theologiam usque perducant*: nam ex Epistola ad Paulam, de alphabeto Hebraico, exploratum habemus legendum hoc loco quod nos restituimus, *logicam* nempe, non *theologiam*, quam non docuerunt philosophi gentilium. MARTIAN.

— Mss. plerique omnes, tum nobis, cum Martiano inspecti *Theoloicam* vel *Theologicam* legunt. Diximus vero in epist. 30 ad Paulam, rescribendum *Theoricen* ex Origenis testimonio in homil. in Cant. canticor. quod hic, atque alibi Hieronymus

caduca, et brevia universa quæ cernimus. 384 Ad extremum jam consummatum virum, et calcato sæculo, præparatum, in Cautico canticorum sponsi jungit amplexibus. Nisi enim prius reliquerimus vitia, et pompis sæculi renuntiantes, expeditos nos ad adventum Christi paraverimus, non possumus dicere: *Osculetur me ab osculo* [Al. *ab osculis*] *oris sui* (Cant. 1, 4). Haud procul ab hoc ordine doctrinarum et philosophi sectatores suos erudiant: ut primum ethicam doceant, deinde physicam interpretentur; et quem in his profecisse perspexerint, ad logicam usque perducant ⁶.

Necnon, et hoc diligentius attendendum, quod per tres libros auctoris, diversus est titulus. In Proverbiis enim notatur: *Proverbia Salomonis filii David, regis Israel*. In Ecclesiaste vero: *Verba Ecclesiastæ filii David, regis Jerusalem*: superfluum quippe est hic *Israel* ⁷, quod male in Græcis et Latinis codicibus invenitur. In Cautico autem canticorum nec filius David, nec rex Israel, sive Jerusalem præscribitur: sed tantum, *Cauticum canticorum Salomonis*. Sicut enim Proverbia, et rudis institutio ad duodecim tribus, et ad totum pertinent Israel; et quomodo contemptus mundi non nisi metropolitibus convenit, hoc est, habitantibus Jerusalem: ita Cauticum canticorum ad eos proprie facit ⁸, qui tantum superna desiderant. Ad inci-

describit: Generales disciplinæ, quibus ad rerum scientiam pervenitur, tres sunt, quas Ethicam, Physicam, et Theoricen appellaverunt; nos has dicere possumus, Moralem, Naturalem, et Inspectivam, hancque paulo post facultatem esse dicit, « qua supergressi visibilia, de divinis aliquid et cœlestibus contemplamur, eaque sola mente intuemur. » Cassianus quoque Collat. xiv, cap. 9, « Omni studio, inquit, festinate Actualem, id est Ethicam, quamprimum ad integrum comprehendere disciplinam: absque hac namque illa, quam diximus, Theoretica puritas non poterit apprehendi, » etc. Sit igitur restituendum hic quoque apud Hieronymum *Theoricen* sen *Theoricam*, pro *Theoloicam* quod mss., vel *Theologiam*, quod veteres vulgati præferbant. Puto tamen quod et *Logicam*, retineri non incongrue possit, siquidem addit Origenes modo laudatus: « Nonnulli sane apud Græcos etiam Logicen, quam nos Rationalem possumus dicere, quarto in numero posuerunt. »

⁷ Scilicet βρασιλέως Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλὴμ, *regis Israel in Jerusalem*.

⁸ Hactenus abstinuit in vulgatis et plerisque mss. libris falso absurdoque sensu, *facit mentionem*. Nos postremam hanc vocem ope unius Palatini ms. expunximus, serie ipsa orationis cogente. Sicut enim, inquit, Proverbia ad totum pertinent Israel; ita canticum canticorum ad eos proprie *facit* (id est, *conducit*) qui superna desiderant.

pientes, et proficientes; et paterna 385 dignitas, et regni proprii merito vindicatur auctoritas ¹. Ad perfectos vero, ubi non timore eruditur discipulus, sed amore, proprium nomen sufficit ², et æqualis magister est, et nescit esse se regem. Hæc interim juxta litteram.

Cæterum secundum intelligentiam spiritualem : pacificus et dilectus Dei Patris, et Ecclesiastes noster est Christus ; qui medio pariete destructo, et ³ inimicitias in carne evacuans, fecit utrumque unum dicens : *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27). De quo Pater ad discipulos : *Hic est, inquit* (Matth. iii, 17), *filius meus dilectus, in quo mihi complacui ; hunc auclite*, qui est caput omnis Ecclesiæ : nequaquam ad synagogam Judæorum sed ad gentium multitudinem loquens rex Jerusalem vivis lapidibus exstructæ : non illius, de qua ipse ait : *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas* (Matth. xxiii, 37) ; et : *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta* (Ibid. 38) : sed illius, per quam jurare vetat ; quia sit civitas magni regis. Hic est filius David, ad quem cæci in Evangelio clamabant ; *Miserere nostri, fili David* (Matth. ix, 27) ; et omnis turba consona voce resonabat ; *Osanna filio David* (Matth. xxi, 9). Denique non ad eum fit verbum Dei, sicut et ad Jeremiam, et ad cæteros prophetas : sed quia dives est, et rex, et potens (ipse est siquidem Verbum et sapientia, cæteræque virtutes), verba loquitur ad Ecclesiæ viros : verba insinuat apostolis, de quibus cantatur in Psalmo : *In omnem terram exivit sonus eorum et in fines orbis terræ verba eorum* (Psal. xviii, 5). Male igitur quidam opinantur ⁴, nos ex hoc libro ad voluptatem et luxuriam provocari : cum e contrario omnia, quæ in mundo cernimus, vana doceantur : NEC DEBERE EA NOS studiose appetere, quæ dum tenentur intereant.

« Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes : Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. » Si cuncta quæ fecit Deus, valde bona sunt, quomodo omnia vanitas, et non solum vanitas, verum etiam vanitas vanitatum ? Ut sicut in Canticis canticorum inter omnia carmina, excellens carmen 386 ostenditur : ita

A in vanitate vanitatum, vanitatis magnitudo monstretur. Tale quid et in Psalmo scriptum est : *Verumtamen universa vanitas omnis homo vivens* (Psal. xxxviii, 6). Si vivens homo vanitas est : ergo mortuus vanitas vanitatum. Legimus in Exodo, glorificatum vultum Moysi in tantum, ut filii Israel eum aspicere non possent. Quam gloriam Paulus apostolus ad comparationem evangelicæ gloriæ, dicit esse non gloriam : *Nam nec glorificatum est* ⁵, inquit, *quod glorificatum fuit in hac parte, propter excellentem gloriam* (II Cor. iii, 10). Possumus igitur et nos in hunc modum, cælum, terram, maria, et omnia quæ in hoc circulo continentur, bona quidem per se dicere, sed ad Deum comparata, esse pro nihilo. Et quomodo, si igniculum lucernæ videns, contentus essem ejus lumine, et postea, orto sole, non cernerem, quod lucebat, stellarum quoque lumina jubare viderem solis abscondi : ita aspiciens elementa et rerum multiplicem varietatem, admiror quidem operum magnitudinem ; recogitans autem omnia pertransire, et mundum suo fine senescere, solumque Deum id semper esse quod fuerit, compellor dicere non semel, sed bis : *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*. In Hebræo pro *vanitate vanitatum*, ABAL ABALIM (הבל הבלים) scriptum est, quod, exceptis Septuaginta interpretibus, omnes similiter transtulerunt ἄτμος ἀτμῶν ⁶ sive ἀτμῶν, quod nos possumus *vaporem sumi et auram tenuem*, quæ cito resolvitur, appellare. Caducum itaque et nihil universitatis ex hoc verbo ostenditur ⁷. Quæ enim videntur ⁸, temporalia sunt ⁹, quæ autem non videntur, æterna. Sive quia vanitati creatura subjecta est, et ingemiscit, parturit, et præstolatur revelationem filiorum ¹ Dei, et nunc ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus. Tandiu omnia vana sunt, donec veniat quod perfectum est.

« Quid superest homini in omni labore suo, quo laborat sub sole ? » Post generalem sententiam : quod vana sint omnia, ab hominibus incipit : quod frustra in mundi 387 istius labore desudent ; congregantes divitias ¹⁰, erudiens liberos, ambientes ad honorem, ædificia construentes, et in medio

¹ Duo Palatini mss., merito indicatur. Alcuin., merito judicatur.

² Sed amore proprium, etc. Addunt editi antea D libri nomen filius, sed superflue. MARTIAN.

³ Aliter absque et copula; tum utraque, pro utrumque; denique bene complacui, pro simplici complacui.

⁴ In hac malesana opinione priscos Hebræorum Rabbinos versatos esse, narrat ipse Hieron, infra in hujus libri cap. 12. Videri possunt hodiernum in Thalmude liber יד יד capite tertio, et Tractatus Sabbati cap. 2, et Maimonides in More Nevochim, atque alii. Hanc quoque causam habuisse quosdam hæreticos, cur hunc librum repudiarent, scribit Philastrius cap. 131 : « Sunt quidam hæretici, qui de Veteri Testamento multa reprobant, id est Salomonis Ecclesiasten, » etc.

⁵ Nam nec glorificatum est. Duo mss. codices

Corbeienses, licet vetustissimi et optimæ notæ, omittunt hæc verba Apostoli scribentis ad Corinthios. MARTIAN.

⁶ ἄτμος ἀτμῶν, etc. Editi libri Erasm. et Marian. prætermittunt duo illa verba ἀτμῶν, sive, quæ tamen leguntur in omnibus mss. exemplaribus. MARTIAN.

— Malim ἀτμος. mss. vero pro ἀτμῶν constanter ATMEΔΩΝ efferunt.

⁷ Victorius. Et nonnihil vanitatis ex hoc verbo ostenditur.

⁸ Quæ enim videntur, etc. Hic vero addunt post vocem videntur, ut ait Apostolus, quod in nullo reperitur ms. codice. MARTIAN.

⁹ Nomen filiorum, quod Martian. post Erasm. omiserat, e nostris mss. et Victorio suffecimus.

¹⁰ Alcuin., Congregantes divitias perituras, ambientes honores, ædificia, etc.

opere subita morte subtracti audiant: *Insipiens, A hac nocte auferetur anima tua a te; quæ autem parasti, cujus erunt (Luc. xii, 20)?* maxime cum ex omni labore nihil secum ferant, sed nudi in terram redeant, unde sumpti sunt.

« Generatio vadit, et generatio venit; et terra in sæculum ¹ stat. » Aliis morientibus, nascuntur alii; et quos videras, non videns, incipis videre quos non videras ². Quid hac vanius vanitate, quam terras manere, quæ hominum causa facta est: et ipsum hominem terræ dominum, in pulverem repente dissolvi? Aliter, Prima recedit generatio Judæorum, et succedit generatio de gentibus congregata: terra autem tandiu stat, quandiu, Synagoga reredente. Ecclesia omnis introeat. Cum enim prædicatum fuerit Evangelium in toto orbe, tunc erit finis. Imminente vero consummatione, ^B cælum et terra pertransibunt. Et signanter non ait: *Terra in sæculis stat, sed in sæculum* ³. Porro laudamus Dominum, non in uno sæculo, sed in sæculis sæculorum.

« Oritur sol, et occidit sol, et ad locum suum ducit, et oritur ipse ibi ⁴. » Sol ipse, qui in lucem mortalibus datus est, interitum ortu suo quotidie indicat et occasu. Qui postquam ardentem rotam Oceano tinxerit, per incognitas nobis vias ad locum, unde exierat, regreditur: expletoque noctis circulo, rursus de thalamo suo festinus erumpit. Pro eo autem, quod Vulgatam editionem sequentes posuimus, *ad locum suum ducit*, in Hebræo habet *SOEPH (שׁוֹפֵה)*: quod Aquila interpretatur *εἰσπνεῖ* ⁵, id est, *aspirat*, Symmachus vero, et Theodotion, *recurrat*, quia videlicet sol revertatur ad locum suum, et ibi, unde prius egressus fuerat,

¹ Hic, et paulo inferius, ubi signanter hanc ipsam vocem Hieron. uocat, mss. atque editi libri omnes habent *in sæculo*. Martianæus ex subnexa animadversione constare ait rescribendum, uti fecit *in sæculo*. Quæ diversitas, ut de nihilo sit, neque est ad Hieronymi mentem, qui id unum observat, non plurium numero scriptum *in sæculis*, sed minori *in sæculo*.

— *Et terra in sæcula stat*, etc. Corrupte Erasm. et Marian., *terra in sæcula stat*: cum ipse Hieronymus infra in commentario eorundem verborum sic habeat: *Et signanter non ait; Terra in sæculis stat, sed in sæculo*. MARTIAN.

² Quatuor mss., *Incipies videre, qui non erant*. Alcuin., *Incipiesque videre eos, qui ante non erant*.

³ Idem Alcuin., *signanter dixit, terra in sæculo stat, non in sæculo*. Vid. superiorem not. 1.

⁴ *Et oritur ipse ibi*. Ambo mss. codices Corbeienses, et *orietur*, etc. juxta phrasim Hebraicam et enallages temporum in verbis. Solent enim Hebræi et Orientales exprimere per futurum, quæ evenire solent, aut possunt, aut desiderantur, licet sermo sit de præsentis indeterminato, ut est: *Et orietur ipse ibi*, pro *oritur*: quia ibi oriri solet. Notandum tamen in Hebraico contextu hujus loci scriptum esse participium nomen, non verbum futurum. Propterea mss. Corbeiensium lectionem abjiciendam non dubitavi. MARTIAN.

— Penes Alcuin., *et ad locum suum revertitur, ut iterum oriatur. Sol ipse*, etc.

⁵ Quod Aquila interpretatur *εἰσπνεῖ*. Pro verbo

aspiret. Hoc autem totum idcirco, ut doceat, mutationibus temporum, ~~SSS~~ et ortu occasuque siderum, humanam ætatem labi et interire, dum nesciat. Aliter, Sol justitiæ, in cujus alis est sanitas; timentibus Deum oritur, et pseudoprophetis occidit meridie. Cum autem ortus fuerit, in locum suum nos trahit. Quo? Videlicet ad Patrem. Ad hoc enim venit, ut nos de terris ad cælum levet, et dicat: *Cum exaltatus fuerit Filius hominis, omnia trahet ad se (Joan. xii)*. Nec mirum, Filium ad se trahere credentes, cum et Pater ipse ad Filium trahat ⁶: *Nemo enim, ait, venit ad me, nisi Pater, qui misit me, adducat eum (Joan. vi, 44)*. Iste ergo sol, quem aliis occidere, aliis nasci diximus: et Jacob quondam patriarchæ de Terra sancta egredienti [*Al. regredienti*] occidit, rursusque cum de Syria terram repromissionis intraret, ortus est ei (*Gen. xxviii*). Lot quoque quoniam [*Al. quando*] egressus est de Sodomis, et venit ad civitatem, ad quam, ut festinaret, ei fuerat imperatum, ascendit in montem, et sol exivit super Segor (*Gen. xix*).

« Vadit ad austrum, et girat ad aquilonem: girans girando vadit spiritus, et in circulos suos revertitur spiritus. » Hinc possumus æstimare hiemis tempore solem ad meridianam plagam currere, et per æstatem septentrioni esse vicinum, et non per æquinoctium autumnum habere principium: sed primum spirante favonio, quando ⁷ tempore veris in fetum cuncta rumpuntur. Quod autem ait: « Girans girando vadit spiritus, et in circulos suos revertitur, » sive ipsum solem spiritum nominavit, quod animet ⁸, et spiret, et vigeat, et annuos orbis suo cursu, expleat, ut ait poeta (*Æneid. iii*):

Interea magnum sol circumvolvitur annum:

εἰσπνεῖ, quod scholiastes etiam Græcus ex Aquila replicat apud Flaminium Nobilium, Erasmus et Marianus contra auctoritatem omnium exemplarium mss. legere voluerunt *προσπνευσε*. MARTIAN.

⁶ *Cum et Pater ipse ad Filium trahat*. In hoc quoque commate sensum Evangelii et sententiam Hieronymi subvertunt, legentes: *Cum et Pater ipse ad se Filium trahat*. MARTIAN.

⁷ Antea erat *quoniam*: minus recte, et mss. contradicentibus.

⁸ Vide libellum blateronis nescio cujus de grege, ut arbitror, Fratrum, cui titulum fecit *Socrates*, et Phærus Dialogus pag. 212 et seq., ubi locum hunc adnotationemque calumniatur, nec Latine illum intelligit, quasi scripserimus *omnes codices* et *Martianæum ipsum legisse quod animal sit*: cum dicamus *aliquot modo codices* ex his etiam quos Martianæus inspexit, non seculus tamen est, ita legere, idque perperam omnino, quod *animal sit, et spiret*; nam quæ Origenis sententia fuit de sole, aliisque astris anima præditis, in hoc ipso Commentariorum in Ecclesiasten libro se asserit Hieronymus repudiasse scribens ad Pammachium contra Joannem Hierosolymit. num. 17. Neque adeo aliud animandi verbo notat, quam quod sol, qui mundanas res omnes calefacit, vitam calore suo pariat. Mox *annuos orbis cursus*, quæ erat antiqua lectio, Vaticani et Palatini codices habent.

— *Et annuos orbis suo cursu expleat*. Editi, et *annuos orbis eursus expleat*: quod certe incongruum effloicit sensum, nec satis consonum Virgilii

et alibi (*Georgic.* II):

Atque in se sus per vestigia volvitur annus;
sive quod et lunæ lucentem globum et astra Tita-
nia:

Spiritus intus alit: totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet;

389 non de annuo solis cursu, sed de quotidianis semitis ejus loquitur. Obliqua enim et fracta tinea¹ per austrum pergat ad boream, et ita revertitur ad orientem. Aliter: Sol quando per austrum currit, vicinior terræ est; quando per aquilonem; sublimis attollitur. Forsitan ergo his qui hiemis et tribulationum frigore coarctantur (ab aquilone enim (*Jerem.* I, 44), exardescunt mala super terram) vicinior sol iste justitiæ est **B** his vero qui in boreæ parte habitant, et calore² privantur æstivo, incedit procul, et per suos circulos, unde profectus est, revertitur. Cum enim traxerit omnia ad se, et universos suis radiis illuminaverit, fit restitutio principalis, et est Deus omnia in omnibus. Symmachus hunc locum ita interpretatus est: «Vadit ad meridiem, et circumit ad boream; perambulans vadit ventus, et per quæ circumierat, revertitur ventus,»

«Omnes torrentes vadunt in mare, et mare non impletur. Ad locum de quo torrentes exeunt, illic ipsi revertuntur, ut abeant³.» Putant quidam, aquas dulces, quæ in mare influunt, vel ardente desuper sole consumi, vel salsugini (*Al.* salsuginis) maris esse pabula. Ecco *Ecclesiastes* noster⁴, et ipsarum aquarum conditor, eas dicit per occultas **C** venas ad capita fontium regredi, et de matrice abysso in sua semper ebullire principia. Melius autem Hebræi sub torrentium et maris nomine per metaphoram de hominibus significari arbitrantur, quod in terram, de qua sumpti sunt, redeant; et torrentes vocentur, non flumina, eo quod cito intercidant, nec tamen impleatur terra multitudine mortuorum. Porro, si ad altiora con-

consequentibus versibus, quorum prior exstat III *Aeneidos*, secundus II *Georgicorum*; cæteri vero,

Lucentemque globum lunæ, Titaniaque astra, etc. libro sexto *Aeneidos* circa finem. Non omitto mss. Corbeienses et Colbertinum legere hunc locum juxta errores Origenis: «Sive ipsum solem spiritum nominavit, quod animal sit, et spiret,» etc. **MARTIAN.**

¹ Duo Palatini mss., *Oblique enim ad fracta linea.* Zodiaci viam dici intelligito.

² Unus Vatic. cum Erasmo et Victorio, *Æstivo cursu incedit* (Vatic., *incendit*) procul.

³ Nostri mss., *illuc*: atque olim editi *introeant* pro *abeant*.

— *Illic ipsi revertuntur ut abeant.* Non bene legitur in antehac editis libris, *revertuntur ut introeant.* **MARTIAN.**

⁴ Apud Alcuin., *Sed Ecclesiastes noster, id est Christus, ipsarum conditor aquarum, etc.* Et paulo post *per occultas terræ venas, etc.*

⁵ *Ad torrentem Chorath latitat.* In Vulgata legendum *Charith* ex Hebræo כרית sed hoc loco legere debemus cum mss. exemplaribus *Chorrathh*; quia

A scendimus [*Al.* conscendamus] recte turbidæ aquæ in mare, unde substiterant, revertuntur. Et, ni fallor, absque additamento nusquam torrens in bonam partem legitur. Nam *torrente voluptatis tuæ potabis illos*, cum additamento dicitur *voluptatis* (*Psal.* xxxv, 9). Et e contrario Salvator ad torrentem traditur Cedron (*Joan.* xviii, 1). **390.** Et Elias persecutionis tempore ad torrentem Chorrath latitat⁵, qui et ipse siccat (*III Reg.* xvii, 3). Non adimpletur autem mare⁶ insatiabile, quomodo et in Proverbiis filia sanguisugæ (*Prov.* xxx, 15).

«Omnes sermones graves non poterit⁷ vir loqui. Non satiabitur oculus videndo, et non implebitur auris auditu.» Non solum de physicis, sed et de ethicis quoque scire difficile est. Non sermo valet explicare causas naturasque rerum, nec oculus, ut rei possit⁸ dignitas, intueri, nec auris, instuente doctore, ad summam scientiam pervenire. Si enim nunc per speculum videmus in ænigmate, et ex parte cognoscimus et ex parte prophetamus, consequenter nec sermo potest explicare quod nescit; nec oculus, in quo cæcutit, aspicere⁹: nec auris, da quo dubitat, impleri. Simul et hoc notandum, quod omnia verba sint gravia, et magno labore discantur, contra eos, qui putant otiosis sibi, et vota facientibus venire notitiam *Al.* ad notitiam Scripturarum.

«Quid est quod fuit? ipsum quod erit. Et quid est quod factum est? ipsum quod fiet. Et non est omne recens¹⁰ sub sole.» Videtur mihi de his quæ supra enumeraverit, generatione et generatione, molo terrarum, ortu solis et occasu, cursu fluminum, magnitudine Oceani, omnibusque quæ aut cogitatione, aut visu, vel auribus discimus, nunc communiter loqui, quod nihil sit in natura rerum, quod non ante jam fuerit. Ab initio enim mundi et homines nati et mortui sunt, et terra super aquas librata constitit, et sol ortus occubuit. Et ne plura percurram, et avibus volare, et natate piscibus, et

apud LXX scriptum est ἐν τῷ χειμάρρῳ Χορράθ id est, *in torrente Chorrath*. Nam Hieronymus in presenti Commentario recitat testimonia Scripturarum juxta morem sui temporis, hoc est, juxta versionem usu receptam in Ecclesia Latina. **MARTIAN.**

⁶ *Non adimpletur autem mare, etc.* Mendose legunt antea editi libri, *qui et ipse siccat, et non impletur; mare autem insatiabile, etc.* Cæterum consulat lector studiosus Adnotationes nostras prolixiores inferius positas propter Historiam Criticam Richardi Simonii **MARTIAN.**

⁷ Unus Vatic. mss. *Graves sunt: non peterit, etc.*

⁸ Vitiose Martianeus posset, pro *possit*. Penes Alcuin., *Nec oculus salutari, ut rei possit dignitatem intueri.*

⁹ *In quo cæcutit aspicere.* Ms. Sorbonicus. *In quo cæcus sit ut aspicere*: editi. *In quo cæcus sit aspicere*: codex autem Corbeiensis num. 438, *In quo cæcutiat aspicere.* **MARTIAN.**

— Palatinus alter cum Vaticano ms., *In quo cæcus sit, ut cæcus, aspicere.*

¹⁰ Vatic., *Et non est recens.*

terrestribus ingredi, et serpentibus labi, Deo artifice concessum est. Huic quid simile sententiæ et Comicus ait :

Nihil est dictum, quod non sit dictum prius.
(TERENT. in Prolog. Eunuchi.)

Unde præceptor meus Donatus, cum istum versiculum exponeret: « Pereant, inquit, qui ante nos nostra dixerunt². » Quod si in sermonibus nihil novum dici potest, quanto magis in administratione mundi, quæ ab initio sic **391** perfecta est ut requiesceret Deus ab operibus suis in die septima! Legi in quodam libro³: Si omne, quod sub sole factum est fuit in præteritis sæculis antequam fieret, et homo jam sole condito factus est: fuit ergo homo, antequam sub sole fieret⁴. Sed excluditur⁵, quod hac ratione, et jumenta, et culices, et minuta quæque, et magna animalia ante dicerentur fuisse, quam cælum. Nisi forte illud respondeat, ex consequentibus ostendi non de cæteris animalibus, sed de homine Ecclesiastæ esse sermonem. Ait enim: « Non est omne recens sub sole, quod loquatur et dicat: Ecce hoc novum est. » Animalia autem non loqui, sed tantum hominem: quod si loquantur animalia novum esse, et solvi sententiam, nihil novum esse sub sole.

« Estne verbum de quo dicatur, vide hoc novum est: jam fuit in sæculis, quæ fuerunt ante nos. » Apertius hoc Symmachus transtulit: « Putasne est⁶, qui possit dicere: Vide, hoc novum est, et jam factum est in sæculo, quod fuit ante nos. » Cum superioribus autem congruit quod nihil novum in mundo fiat: nec sit aliquis⁷, qui possit

¹ *Nihil est dictum* Terentius in Prologo *Eunuchi* hæc habet:

Nullum est jam dictum, quod non dictum sit prius: Quare æquum est vos cognoscere atque ignoscere, Quæ veteres factitarunt, si faciunt novi.

— Porro in Commentariis Donati excusis non invenitur comma quod Hieronymus replicat. Unde coniectio Donatum dixisse, *Pereant qui ante*, etc., cum viva voce in ludo Grammatices istum Comici versiculum exponeret. MARTIAN.

² Putat Martianæus hoc de ore dictum a Donato, cum in ejus Commentariis nihil simile invenire sit. Fortasse autem verius novum ex hoc loco argumentum peteretur ad probandum, Commentarios illos in vulgatis hodiernum libris manere esse et mutilos.

³ *Legi in quodam libro.* Origenis dogma apud Originem legisse lib. II *περι Ἀρχῶν* non dubium est; nam in epistola ad Avitum testatur idem Hieronymus Origenem ab usum fuisse hoc Ecclesiastæ testimonio, ut probaret quod ante fabricam istius mundi, alii mundi in præteritis sæculis fuerint. Consule epistolam, quæ incipit: *ante annos circiter decem*, etc. MARTIAN.

— Quæquam in promptu sit opinari librum tertium Origenis *περι Ἀρχῶν* cap. 5 innui, cujus locum in epist. 424 ad Avitum, num. 9, adducit, et luculenter impugnatur S. doctor; in eam tamen

flunt, in prioribus sæculis esse jam facta: et locum invenire Epicurum, qui asserit per innumerabiles periodos eadem, et eisdem in locis, et per eosdem fieri. Alioquin et Judas crebro prodidit, et Christus passus est sæpe pro nobis, et cætera quæ facta sunt, et futura, in eadem similiter periodos revolventur. Sed dicendum, quod ex præscientia et prædestinatione Dei jam ea facta sint, quæ futura sunt. Qui enim electi sunt in Christo ante constitutionem mundi, in prioribus sæculis jam fuerunt.

« Non est memoria primis, et quidem novissimis quæ futura sunt, non erit eis memoria apud eos qui futuri sunt in novissimo. » Quo modo præterita apud nos **392** abscondit oblivio, sic ea quæ vel nunc flunt, vel quæ futura sunt, hi qui nasci habent, scire non poterunt, et cuncta silentio præteribunt, et quasi non fuerint abscondentur; et complebitur illa sententia: « Vanitas vanitatum et omnia vanitas. » Nam et Seraphim propterea faciem⁸ suam et pedes velant, quia prima et extrema cooperta sunt. Juxta autem Septuaginta Interpretes, qui dixerunt: *Non est memoria primis⁹, et quidem novissimis qui futuri sunt, non erit eis memoria cum his qui futuri sunt in novissimo (Matth. xx, 19):* ille de Evangelio sensus est, quod qui in isto sæculo primi sunt, sint omnium novissimi. Et quia Deus, ut benignus et clemens, minimorum quoque, et omnium recordatur, his qui propter vitium suum novissimi esse meruerunt, non tantam dabit gloriam, quantum his qui se humiliantes novissimi in mundo esse voluerunt. Dicitur itaque et in consequentibus:

Non est memoria sapientis¹⁰ cum stulto in æternum

« Ego Ecclesiastes fui rex super Israel in Jerusalem. » Hucusque præfatio generaliter de omnibus sententiam jamdiu olim concesserant et Hebræi quidam, quos R. Moses Maimonides memora lib. II *More Nevochin*.

⁴ Vatican. *antiquam sol fieret*, quam lectionem et Palatinus alter reduxit, priore expuncta.

⁵ *Sed excluditur*, etc. In veteribus editionibus alio modo legitur; nempe, *Sed hac excluditur ratione, quod et jumenta*, etc. MARTIAN.

⁶ Hinc colligas priora hujus versiculi Græcæ verba, quæ tanquam Symmachi in edit. Rom. *cap. LXX* adducuntur: *Ἀπα ἐπι τι ὁ ἐπει τις. Est ne aliquid, quod dicet quis*, etc. alterius a Symmacho interpretis esse, et fortassis Aquilæ.

⁷ Duo Palatini, *Nec sit aliquid, quod possit existere*, etc.

⁸ *Idem et Vatic., faciem Dei: mendose.*

⁹ *Non est memoria primis.* Nullum vestigium Græcorum verborum, quæ hic apud Erasmum et Marianum leguntur, invenire potui in mss. codicibus, qui tamen constanter retinent Græcas lectiones aliorum locorum et præcedentium et consequentium. Unde manifestissime apparet solita temeritate scriptoris alicujus recentioris addita fuisse Græca verba in Comment. Hieronymiano, atque e corruptis exemplaribus fluxisse in editionem Erasmianam, cujus errores imitatur sæpius Marianus Victorius Brasmi castigato. MARTIAN.

¹⁰ Tres mss., *sapientis*. Vide infra in cap. 11, 46.

disputantis [*Al.* disputans] : nunc ad semetipsum A redit, et quis fuerit, quomodo experimento universa cognoverit, docet. Aiunt Hebræi hunc librum Solomonis esse, pœnitentiam agentis¹, quod in sapientia divitiisque confusus, per mulieres offenderit Deum.

« Et dedi oer meum ad inquirendum et considerandum in sapientia de omnibus quæ fiunt sub sole. Hanc occupationem malam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea. » Verbum ANIAN (רנן) Aquila, Septuaginta et Theodotio περιπασημιδὸν similiter transtulerunt, quod in *distentionem* Latinus interpres expressit, eo quod in varias sollicitudines mens hominis distenta lanietur. Symmachus vero δαχολίαν, id est, *occupationem* transtulit. Quia igitur sæpius in hoc volumine nominatur, sive *occupationem*, sive *distentionem*, sive quid aliud dixerimus, ad superiorem sensum cuncta referantur. Dedit ergo Ecclesiastes primo omnium mentem suam 333 ad sapientiam requirendam, et ultra licitam se extendens, voluit causas rationesque cognoscere : quare parvuli corripentur a dæmone, cur naufragia et justos et impios pariter absorberent ; utrum hæc et his similia casu evenirent, an iudicio Dei. Et si casu, ubi providentia ? si iudicio, ubi justitia Dei ? Hæc, inquit, nosse desiderans, intellexi superfluum curam et sollicitudinem per diversa cruciantem a Deo hominibus datam, ut scire cupiant, quod scire non licitum est. Pulchre autem causa præmissa, a Deo data distentio est. Quomodo enim in Epistola ad Romanos scribitur : *Propter quod tradidit eos Deus in C passionem ignominie (Rom. 1, 6) ? Et iterum : Propter quod tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quæ non oportet (Ibid. 28).* Ac deinde : *Propterea tradidit eos Deus in desideria cordis sui in immunditiam (Ibid. 24).* Et ad Thessalonicenses : *Propterea mittet eis Deus operationem erroris (II Thess. II, 10).* Et prius causæ ostenduntur², quare vel passionibus ignominie, vel sensui reprobo, vel cordis sui desiderii concedantur [*Al.* concidantur], aut quid fecerint, ut operationem erroris accipiant. Ita et in præsentiarum idcirco Deus distentionem malam dedit hominibus, ut disten-

¹ Atque hæc quidem interpretum plurimorum sententia est ; cui tamen nonnulli alii adversantur, et ante liberioris vitæ crimina scriptum a Salomone opus, ex eo contendunt, quod ejus resipiscentie nulla exstet apud Ecclesiæ Patres memoria, qui de ejus æterna salute continuo dubitant.

² Victorius supplet, jungitque, *Et sicut prius causæ . . . . . accipiant : ita et in præsentiarum, etc.*

³ In aliquot mss., *Ruoth*. Martian. hic *Routh*, paulo post *Rooth* legit, et νόμην pro νομήν, etc.

— *Rooth* Aquila Ms. Sorbonicus *Rooth* ; Corbeiensis uterque, *Routh*. Sed scheva hodiernum et Massorethicum veteres legere solent juxta sonum vocalis sequentis : סדום *Sodom*, pro *Sedom* ; et hic רעוּת *Rooth*, pro *Reuth*, sive *Reoth*. MARTIAN.

⁴ Sed Syrum, dicentes. Scite observat Hieronymus, non Hebræum sermonem, sed Syrum expressisse LXX Interpretes ; quia רעוּת *rea* Chaldæis et

dantur in ea, quia prius sponte sua et propria voluntate hæc vel illa fecerunt.

« Vidi universa [*Al.* omnia] opera, quæ facta sunt sub sole, et ecce omnia vanitas, et præsumptio spiritus. » Necessitate compellimur, ut crebrius quam volumus de verbis Hebraicis disseramus. Nec enim possumus scire sensum, nisi eum per verba discamus. *ROOTH* (רעוּת). Aquila³ et Theodotio νομήν, Symmachus βόσκησιν transtulerunt. Septuaginta autem interpretes non Hebræum sermonem expressere. sed Syrum, dicentes⁴ προαίρεσιν. Sive ergo νομή, sive βόσκησις a passione vocabulum est : προαίρεσις autem melius *voluntatem*, quam *præsumptionem* sonat. Dicitur autem, quod agat unusquisque quod velit, et sibi rectum esse videatur, atque in diversa libero homines ferantur arbitrio, et vana sint universa sub sole, dum invicem nobis in bonorum et malorum finibus displicemus. Dicebat mihi Hebræus, quo 334 Scripturas sanctas instituente perlegi, quod supra scriptum *ROOTH* verbum, magis in hoc loco afflictionem et malitiam, quam passionem et voluntatem significaret : non a malo, quod est contrarium bono, sed ab eo, quod in Evangelio scribitur : *Sufficit diei malitia sua (Matth. vi, 34)*. Quam Græci significantius κκουχίαν vocant⁵, et esse sensum : Consideravi universa, quæ in mundo fiunt, et nihil aliud deprehendi, quam vanitatem et malitias, id est miserias spiritus, quibus anima diversis cogitationibus afflicatur.

« Perversus non poterit adornari⁶, et imminutio non poterit numerari. » Qui perversus est, nisi ante corrigatur, non poterit adornari. Recta ornatum recipiunt, curva correctionem. Perversus non dicitur, nisi qui depravatus a recto est. Hoc contra hæreticos, qui quasdam naturas introducunt, quæ non recipiunt sanitatem. Et quia imminutio, hoc est, quod deest, non potest numerari ; propterea tantum primogenita Israel numerata sunt. Femine vero, et servi, et parvuli, et vulgus ex Ægypto, nequaquam plenitudo, sed imminutio exercitus, absque numero prætermitti sunt. Potest et hic esse sensus : Tanta malitia in mundi hujus capacitate versatur, ut ad integrum boni statum

Syris, *velle* est et *cogitare*. MARTIAN.

— Sive Chaldaicum, quo sermone vox isthæc, רעוּת *voluntatem* sonat ; occurritque Ezr. v, 17, et vii, 18. Consensere autem τοῖς LXX quidam etiam e Rabbini, qui pro רעוּת, *beneplacito*, exponunt.

⁵ Κκουχίαν vocant. Editi antea libri habent κκουσιν : sed omnia exemplaria mss. legunt quod nos edidimus. Est autem κκουχία, *mala vexatio*, sicut κκουμαι significat *male vexor, animum despondeo*. MARTIAN.

— Ita et mss. nostri habent, atque ipse Hieron. in Commentar. in hunc Matthæi locum, *malitiam, inquit, non contrariam virtuti posuit, sed laborem, et afflictionem, et angustias sæculi.*

⁶ Perversus non poterit adornari. Hic quoque in editis libris scriptum est *perversum non poterit*, etc. At de hoc verbo infra in Notis nostris prolixioribus. MARTIAN.

mundus redire vix valeat, nec possit facile recipere ordinem et perfectionem suam, in quibus primum conditus est. Aliter, Omnibus per pœnitentiam in integrum restitutis, solus diabolus in suo permanebit errore. Cuncta enim, quæ sub sole facta sunt, illius arbitrio et spiritu malignitatis eversa sunt dum ad ejus instinctum peccatis peccata cumulantur. Denique, Tantus est numerus seductorum et eorum qui de grege Domini ab eo rapti sunt, ut supputatione non queat comprehendere.

« Locutus sum ego cum corde meo, dicens: Ecce ego magnificatus sum, et adjeci sapientiam super omnes, qui fuerunt ante me in Jerusalem, et cor meum vidit multam sapientiam et scientiam. » Sapientior fuit Salomon, non Abraham, et Moyse, et cæteris sanctis, sed his qui fuerunt ante se in Jerusalem. Legimus et in Regnorum libris, multam sapientiam fuisse Salomonem, 395 et hoc a Deo donum præ cæteris postulasse. Mundi ego cordis oculus multam sapientiam et scientiam contuetur; quia non ait: multam sapientiam et scientiam sum locutus; sed, multam sapientiam et scientiam vidit cor meum. Non enim possumus eloqui omnia quæ sentimus.

« Et dedi cor meum, ut nossem sapientiam et scientiam, errores et stultitiam: cognovi quia et hoc est pastio venti, sive præsumptio spiritus. » Contrariis contraria intelliguntur. Et sapientia prima est, stultitia caruisse. Stultitia autem carere non potest, nisi qui intellexerit eam. Unde et plurima in rebus noxia sunt creata, ut dum vitamus ea, ad sapientiam erudiamur. Æqualis ergo studii fuit Salomoni scire sapientiam et scientiam, et e regione errores et stultitiam: ut in aliis appetendis et aliis declinandis, vera ejus sapientia probaretur. Sed in hoc quoque, ut in cæteris, dicit pavisse se ventos, et non valuisse perfectam comprehendere veritatem. De præsumptione spiritus, sive pastione venti, quæ sæpius¹ in hoc libro dicitur, supra disseruisse sufficiat.

« Quia in multitudine sapientiæ, multitudo furoris: et qui apponit scientiam, apponit dolorem. » Quanto magis quis sapientiam fuerit consecutus, tanto plus indignatur subjacere vitiis, et procul esse a virtutibus, quas requirit (Sap. vi, 7). Quia autem potenter tormenta patientur, cuique plus creditur, plus exigitur ab eo, propterea apponit dolorem, qui apponit scientiam, et contristatur mœrore secundum Deum, doletque super delictis suis. Unde et Apostolus ait: *Et quis est, qui letificat me, nisi qui contristatur ex me* (II Cor. ii, 2)? Nisi forte et hoc intelligendum, quod sapiens vir

¹ Tres mss., quia sæpius, etc.

² Vitiose olim editi, quam in profundo.

— Tam in abdito et profundo. Antea legobatur, Tam in abdito quam in profundo latere sapientiam.

MARTIAN.

³ Antea mendose erat, circumferentur.

⁴ Consideravi in corde meo. Ms. Corbeiensis. Consideravi in me, et cor meum deduxit me, etc. Omit-

A doleat tam in abdito et profundo² latere sapientiam, nec ita se præbere mentibus, ut lumen visui; sed per tormenta quædam, et intolerandum laborem, jugi meditatione et studio provenire.

(Cap. II.) « Dixi ego in corde meo: Veni nunc, tentabo te in lætitia, et videbo in boio: et ecce etiam hoc vanitas. » Postquam in multitudine sapientiæ et adjectione scientiæ, laborem et dolorem esse deprehendi, et nihil aliud, nisi cassum et sine fine certamen, transtuli me ad lætitiam, ut luxu fluerem, congregarem opes, 396 divitiis abundarem, et perituras voluptates caperem, antequam morerer. Sed et in hoc vanitatem meam ipse perspexi, dum præterita voluptas præsentem non juvat, et exhausta non satiat. Non solum autem corporalis lætitia, sed etiam spiritualis est tentatio possidenti, ut indigeam corripiente me stimulo, et angelo Satanæ, qui me colaphizet, ne elever (II Cor. xii, 7). Unde et Salomon: *Divitias, inquit, et paupertatem ne dederis mihi* (Prov. xxx, 8): statimque subdidit: *Ne satiatas mendax fiam; et dicam, quis me conspicit* (Ibid. 9)? Siquidem et diabolus per bonorum abundantiam concidit. Unde et in Apostolo scriptum est: *Ne in superbiam elatus, in judicium incidat diaboli* (I Tim. iii, 6), id est, in tale judicium, in quo etiam diabolus incidit. Sed et hoc possumus dicere, propterea nunc lætitiam spiritualem, sicut et cætera, vanitatem pronuntiari, quod per speculum eam videamus et in ænigmate. Cum autem facie ad faciem fuerit revelata, tunc eam nequaquam vanitatem, sed veritatem vocari.

« Risui dixi amentiam, et jucunditati, quid hoc facis? » Ubi nos amentiam legimus, in Hebræo habet MOLAL (מהולל) quod Aquila πλανησις, id est, errorem, Symmachus θόρυβον, hoc est, tumultum, interpretati sunt. Septuaginta vero et Theodotio, sicut in pluribus locis, ita et in hoc quoque concordant, et transtulerunt περιφορὰν, quam nos, verbum de verbo exprimentes, circumlationem possumus dicere. Quomodo igitur hi, qui circumferuntur³ omni vento doctrinæ, instabiles sunt, et in diversa fluctuant (Ephes. iv, 14): sic qui illo risu cachinnant, quem Dominus in Evangelio (Luc. vi, 25) fletu dicit mutandum, errore sæculi raptantur et turbine, non intelligentes ruinam peccatorum suorum, neque præterita vitia plangentes; sed putantes brevia bona esse perpetua, et in his exsultantes, quæ magis digna sunt planctu. Potest hoc et de hæreticis accipi, qui falsis dogmatibus acquiescentes, læta sibi et prospera repromittunt.

« Consideravi in corde meo⁴, ut traherem in vino carnem meam, et cor meum deduxit me in

tunt igitur, *Ut traherem in vino carnem meam.* Supplent vero sensum quem editi libri evertunt, legentes consequenter: *Ut obtinerem stultitiam, pro et ut obtinerem in stultitiam.* Nam in Hebræo est וְלֹא חָזוּ בַכְּלִיָּה, *vetehhoz besichluth*, id est, *Et ad apprehendendum in stultitiam, sive Ad obtinendum principatum in stultitiam.*

sapientiam, et ut obtinerem in stultitiam, donec viderem quid esset bonum ¹ filiis hominum, quod facerent sub sole numero dierum vitæ suæ. » Volui vitam tradere ² **397** deliciis, et carnem meam ab omnibus curis liberare, et quasi vino, sic voluptate sopire; sed cogitatio mea, et ratio naturalis, quam etiam peccatoribus Deus auctor inseruit, retraxerunt me, et deduxerunt ad sapientiam requirendam stultitiæque calcandam, ut viderem quidnam illud esset boni, quod homines in vitæ suæ possunt agere curriculo. Eleganter autem voluptatem ebrietati comparavit. Siquidem ebrietas evertit animi vigorem, quam qui potuerit sapientia commutare, et (ut in quibusdam codicibus habetur) *obtinere lætitiæ spiritualem* ³; is poterit ad scientiam rei istius pervenire, quid in hac vita appetendum sit, quid vitandum.

« Magnificavi opera mea : ædificavi mihi domos : plantavi mihi vineas ⁴, » et cætera usque ad eum locum, in quo ait; « Sapientis oculi in capite ejus, et stultus in tenebris ambulat. » Antequam de singulis disseram, videtur mihi utile brevi cuncta sermone comprehendere, et quasi in unum corpus sensum redigere, ut possint facilius intelligi quæ dicuntur. Omnia quæ putantur in sæculo bona, quasi rex et potens habui. Ædificavi mihi in excelsum palatia, vitibus montes collesque conseri. Et ne quid deesset ad luxum, hortos mihi pomariaque plantavi, diversas arbores instituens, quas collectæ in piscinas aquæ ⁵ desuper irrigarent, ut longius viror ⁶ humore perpeti nutriretur. Servorum quoque sive emptorum sive vernaculorum fuit innumerabilis multitudo, et quadrupedum greges multi, boum scilicet et ovium, quantum nullus ante me rex habuit in Jerusalem. Sed et thesauri argenti et auri innumerabiles condebantur, quos mihi diversorum regum munera et gentium tributa contulerant. Unde et accidit, ut nimis opibus ad majores delicias provocarer, et musicarum artium chori, mihi tibia, lyra, voce concinerent ⁷ et uterque sexus in conviviis ministraret :

¹ Nostris mss., quid esset boni. MARTIAN

² Idem mss., Volui vitam trahere deliciis, et carnem meam ab omnibus curis liberam, quasi vino, etc.

³ *Lætitiæ spiritualem*. Omissa quoque hoc loco in editis duo isthæc verba, *lætitiæ spiritualem*, sensui Scripturæ ac Hieronymi observationi noctem effundebant. Nunc vero lucidus atque facilis remanet intellectus hujus loci; quia exploratum habemus legisse Hieronymum apud LXX Interpretes, καὶ τοῦ κρατῆσαι ἐπ' ἀφροσύνην, et ut obtinerem in stultitiæ; cum in quibusdam codicibus haberetur ἐπ' εὐφροσύνην, in lætitiæ, sive super lætitiæ. Et hoc modo legimus in editione hodierna LXX translatorum. MARTIAN.

— Nunc e contrario non alii supersunt Græci codices, quam qui *lætitiæ*, sive εὐφροσύνην legunt, pro ἀφροσύνην, *stultitiæ*, quemadmodum Hieronymiani ævi exemplaria verius ad Hebræum præferbant. Infra leviora quædam e mss. emendamus.

⁴ Impressa lectio erat mihi vineas. Usque ad eum

sed quanto ista crescebant, tanto sapientia deerat. Nam in quamcunque voluptatem me cupido traxisset, infrenis ferebar et præceps, **398** putabamque hunc esse fructum laborum meorum, si ipse in libidine luxuriaque consumerer. Tandem in memet reversus, et quasi de gravi somno evigilans, aspexi ad [Al. et] manus meas, et opera mea plena vanitatis, plena sordium, plena spiritu erroris intuitus sum. Nihil, enim, quod in mundo putabatur ⁸ bonum, bonum potui reperire. Reputans igitur, quæ essent sapientiæ bona, et quæ stultitiæ mala, consequenter in laudem illius hominis erupi, qui post vitia se refrenans, virtutum possit esse sectator. Magna quippe distantia est inter sapientiam et stultitiæ, et quantum dies distat a nocte, tantum virtutes a vitiis separantur. Videtur mihi itaque, qui sapientiam sequitur, oculos in cælum semper erigere, et in sublime, os habere surrectum, eaque, quæ supra suum verticem sunt, contemplari. Qui vero stultitiæ et vitiis deditus sit, versari in tenebris, et in rerum ignorantia volutari. *Magnificavi opera mea* ⁹, etc. Magnificat opera sua, qui juxta imaginem Conditoris in superna sustollitur. Et ædificat domos, ut veniant Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, et habitent in eis. Et plantat vineas, ad quas Jesus liget asinam suam.

« Feci mihi hortos et pomaria : plantavi in illis lignum omne fructiferum. » In domo divitis non solum anrea vasa sunt et argentea, sed et lignea et fictilia (II Tim xx). Fiunt igitur et horti propter imbecilliores quosque et infirmos. Nam qui infirmus est, oleribus vescitur (Rom. xiv, 2). Plantantur arbores, non omnes fructiferæ ¹⁰, ut in Latinis codicibus habemus; sed omnes fructus, hoc est, diversarum frugum atque pomorum, quia diversæ sunt gratiæ in Ecclesia : et alius est oculus, alius manus, alius pes, et, quæ verecundiora nostra sunt, bis majorem honorem circumdamus (I Cor. xii). Inter quas frugiferas arbores æstimo tenere primatum lignum vitæ, quod est sapientia. Nisi enim

locum, etc.

⁵ Quas collectæ in piscinas aquæ, etc. Erasm. et Mar. quas collectæ in unum piscinæ aquæ desuper, etc. Consequenter Sorbonicus ms. codex legit, ut longus vigor; Corbeienses vero, ut harum humore perpeti nutrirentur. Quæ phrasid optimum habet sensum. MARTIAN.

⁶ Mss., Ut longus viror, etc.

⁷ Penes Alcuin., Ut musicorum chori mihi tibiali voce concinerent, etc.

⁸ Quatuor mss. in instanti, putatur.

⁹ Addunt nostri mss., Ædificavi mihi domos, plantavi mihi vineas.

¹⁰ Non omnes fructiferæ. In Hebræo scriptum est, עץ כל פרי, eis kol peri, id est, lignum omnis fructus, ut notat Hieron. qui non probat ξύλον πᾶν καρποῦ, lignum omne fructus, sive fructiferum, quod logebant in Latinis codicibus e LXX Interpretum Græca versione derivatis. MARTIAN.

— Ipse autem Hier. vertit cuncti generis. In Hebræo est, בל פרי, in Græco πᾶν καρποῦ.

in medio ¹ illa plantetur, ligna cætera sicca-
buntur.

« Feci mihi piscinas aquarum ad irrigandum
300 ex eis saltum germinantem lignum. » Ligna
saltum ², ligna silvarum, quæ non sunt frugifera,
quæ poma non afferunt, non aluntur imbre cœlesti,
non supernis aquis sed his quæ in piscinas de
rivulis colliguntur. Nam Ægyptus humilis et ja-
cens, quasi hortus olerum, terrenis et de Æthiopia
venientibus aquis, irrigatur. Terra vero repromis-
sionis, quæ montuosa est et erecta, tempora-
neam et serotinam pluviam exspectat e cœlo.

« Mercatus sum servos, et ancillas, et vernaculi
fuerunt mihi, et quidem possessio armenti et ovium
multa fuit mihi ³. » Si volumus Ecclesiasten, ut
supra diximus, etiam nunc ad Christi referre per-
sonam, possumus servos ejus dicere, qui habeant
spiritum timoris in servitute, et spiritualia magis
desiderant, quam teneant: ancillas vero eas ani-
mas appellare, quæ adhuc corpori terræque sunt
deditæ. Vernaculos quoque illos qui sunt quidem
de Ecclesia, et servos, et ancillas, de quibus dixi-
mus, antecedunt: necdum tamen libertate donati
sunt, nec nobilitate a Domino. Sunt autem et alii
in familia Ecclesiastæ instar boum et ovium, pro-
pter opera et simplicitatem: qui absque ratione et
scientia Scripturarum laborant quidem in Ec-
clesia, sed necdum ad id pervenere, ut homines
esse mereantur, et redeant ad imaginem condito-
ris. Diligentius nota quod in servis, et ancillis, et
vernaculis multitudo non additur, in bobus vero
et ovibus dicitur, *possessio armenti et ovium multi
fuit mihi* ⁴. Plura quippe in Ecclesia armenta,
quam homines; plures oves, quam servi, ancillæ
atque vernaculi. Illud vero, quod in fine dicitur:

« Super omnes, qui fuerunt ante me in Jeru-
salem, » non ad grandem gloriam pertinet Salo-
monis, uno patre suo rege se ditiores fuisse, quia
sub Saule necdum regnabatur in Jerusalem, et a
Jebusæis qui ipsi urbi insederant, tenebatur. Altius
itaque tractandum, quæ sit Jerusalem: et quo-
modo Ecclesiastes, ante omnes, qui se præcesse-
runt reges in Jerusalem, ditior fuerit.

« Congregavi mihi argentum, et aurum, et sub-
stantias regum et provinciarum. Feci mihi canto-
res et cantatrices, et delicias 400 filiorum homi-
num, ministros vini et ministras. » Argentum et

¹ Nisi enim in medio, etc. Corbeienses manu-
scripti eodem sensu sic legunt, nisi enim in medio
illarum plantetur, etc. MARTIAN.

² Unus Vatic., Saltum germinantium. Ligna
saltum, etc.

³ Mss. nostri addunt, Super omnes, qui fuerunt
ante me in Jerusalem.

⁴ Idem mss., Et ovium multitudo fuit mihi.

⁵ In spiritu manifestiores, etc. Depravatus hic
locus est in veteribus editionibus, ubi legimus:
Propter manifestiora et visui expositas, alas dear-
gentatas habet. MARTIAN.

⁶ Illarumque regionum, etc. Idem editi antea li-

aurum semper Scriptura divina super sermone po-
nit et sensu. Unde et in sexagesimo septimo psal-
mo columba quæ interpretatur in spiritu, manife-
stiores et visui expositas alas deargentatas habet⁵,
occultiores vero intrinsecus sensum in auri pallo-
re operit. Regum autem substantias, et provincia-
rum, sive regionum, in credentium congregavit
Ecclesiam; illorum regum, de quibus Psalmista
canit: *Astiterunt reges terræ, et principes conve-
nerunt in unum* (Psal. 11, 2): illarumque regio-
num⁶ in quas oculos levare Salvator præcepit:
quia jam candeant ad metendum (Joan. 4). Pos-
sunt regum substantiæ et philosophorum dici do-
gmata, et scientiæ sæculares, quas Ecclesiasticus
vir diligenter intelligens, apprehendit sapientes in
astutia eorum, et perdit sapientiam sapientium, et
prudentiam prudentium reprobatur (1 Cor. 1). Can-
tores quoque et cantatrices, illi vel illæ sunt, qui
psallunt spiritu, psallunt et mente. Cantator quasi
vir et robustus et spiritualis de altioribus canit.
Cantatrix vero adhuc circa materiam volutatur,
quam Græci ὄλμν vocant; nec potest vocem suam
in sublime tollere. Ubiunque ergo in Scripturis
femina legitur et sexus fragilior, ad materiæ intel-
ligentiam transferamus. Unde et Pharaon non vult
masculos vivificari, sed tantum feminas, quæ ma-
teriæ sunt vicinæ (Exod. 1). Et e contrario nullos
Sanctorum, nisi perraro feminas genuisse narratur.
Solutusque Salphaat, qui in peccatis mortuus est,
omnes filias genuit (Num. xxv). Jacob inter duo-
decim patriarchas unius filiæ pater est, et ob
ipsam periclitatur (Gen. xxx). Deliciæ quoque filio-
rum hominum super sapientia intelligendæ, quæ
ad instar paradisi habet pomaria varia⁷, et mul-
tiplices voluptates. Et de ipsa præcipitur: *Dele-
ctare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui*
(Psal. xxxvi, 4). Et in alio loco: *Torrente volu-
ptatis tuæ potabis eos* (Psal. xxxviii, 2). Nam de
vini fusoribus, et vini fusitricibus (ad distinctio-
nem quippe nunc masculini, feminino genere volui
declinare, quod Latinus sermo non recipit) aliud
multo, quam in promptu est, Aquila interpretatur.
Non enim homines, viros videlicet, et 401 fe-
minas, sed vasculorum species⁸ nominavit, κολι-
κιον et κολίκια vocans, quod Hebraice dicitur
SADDA (סדד) et SADDOTH (סדדו) Denique Symma-
chus, licet verbum non potuerit exprimere de
verbo, ab hac opinione non longe est, dicens:

bri, Illarum quoque regionum, in quas oculos de-
vare, etc. MARTIAN.

⁷ Rursum iidem mss., Habet poma varia.

⁸ Duo Palatini et Vatican., Sed vasculorum spe-
cies. Κολίκιον vero parvus est calix, aut scyphus.

— Κολίκιον et κολίκια vocans. Hic vero Græca
sic corrumpunt, nominavit κολίκια καὶ κολικια.
Deinde addunt Hebraica verba in contextu secun-
dum Massoretharum puncta vocalia, schidda et schid-
dath, cum Hieronymus legerit sadda et saddoth,
sive sadda et saddoth, ut habet ms. Sorbonicus.
MARTIAN.

Mensarum ¹ *species, et appositones.* Sive igitur A
urceos, sive scyphos, sive crateres, qui in mini-
steriis ordinantur, auro gemmisque distinctos Sa-
lomonem habuisse credendum est: et quod ex uno
καλικίφ, id est *cratere* aliis καλικίοις, minoribus
scilicet *vasculis*, hauriretur: et per ministrorum
manus potantium vinum turba susciperet. Quia
igitur Ecclesiasten interpretamur in Christo: et
sapientia in cratere² misto in Proverbiis præ-
tereuntes ad se convocat: corpus Domini nunc
craterem magnum debemus accipere, in quo non
meraca Divinitas, ut in cœlestibus fuit, sed propter
nos humanitate media temperata est, et per Apo-
stolos, minora καλικία, scyphos parvulos et cra-
teras, in toto orbe credentibus effusa sapientia
est.

« Et magnificatus sum, et adjeci sapientiam ³
super omnes qui fuerunt ante me in Jerusalem:
et quidem sapientia mea stetit mihi. » Magnifica-
tum Ecclesiasten, minime videtur Domino conve-
nire, nisi forte ei illud aptemus: *Proficiebat sapien-
tia, et ætate, et gratia* (Luc. II, 52). Et: *Propter
quod illum Deus exaltavit* (Philipp. II, 9). Quod
autem ait: *Qui fuerunt ante me in Jerusalem*, de
his dicit, qui ante adventum suum, congregationem
sanctorum et Ecclesiam gubernarunt. Si spirituali-
ter intelligimus Scripturas, ditior est Christus om-
nibus [Al. ab hominibus]: si tantum carnaliter
melius intelligitur ⁴ Synagoga, quam Ecclesia, Tu-
lit ergo velamen, quod fuit positum super vultum
Moysi (Exod. xxxiv), et pleno lumine faciem ejus
videre nos fecit (II Cor. III). Porro stetisse sapien-
tiam sibi ⁵, ille sensus est, quod etiam in carne
posito sibi 402 permanserit sapientia. Qui pro-
fectum habet in sapientia, non ei stat sapientia;
qui autem non recipit profectum, nec per momenta
succrescit, sed semper in plenitudine est, iste di-
cere potest: *Et stetit mihi sapientia.*

« Et omne quod postulaverunt oculi mei, non
tulit ab eis: nec prohibui cor meum ab omni lætitia:
quia cor meum lætatum est in omni labore meo.

¹ Olim erat *mensurarum*, pro quo Martianæus
fecit minori numero *mensuram*, et in Hexaplorum
collectione μέτρων. Mihi ad fidem Vaticani ms. at-
que alterius Palatini prima manu satius visum est
legi, *mensarum*. Et vero si *mensarum species, et
appositiones* Symmachus dixit, ab Aquilæ, qui *po-
culorum species nominavit*, non longe, quod Hiero-
nymus tradit, opinione abfuit. Contra, si *mensurarum*
aut, quæ pejor est lectio, *mensuram species* ver-
tisset, etc., quæ voces neque ad se invicem respec-
tum habent, nec quid tandem simul junctæ sig-
nificant intelligitur. Reliquus quoque contextus
emendationem hanc probat.

² Martian. absque in præpositione: tum unus
Palatin. *mista*, pro *misto*. Proverbiorum locus est.
ix, 5: *Venite, comedit epanem meum, et bibite vinum
quod miscui vobis.* Estque hæc in primis adnotanda,
ad veritatem corporis Christi in Eucharistia confi-
tendam, anagogica Hieronymi interpretatio.

³ Vocem *sapientiam*, quam male omiserat Martia-
næus, e duobus mss. Palestinis et Victoriana editione
suffecimus. Ita et Græci plures libri habent, xxi

Et hæc fuit portio mea ex omni labore meo. »
Oculi animæ et mentis intuitus contemplationem
desiderant spiritualem, quam peccator ignorans,
prohibet a vera jucunditate cor suum. Huic ergo
se Ecclesiastes totum dedit, et leve tribulationis
[Al. leves tribulationes] in sæculo, æterna gloria
compensavit. Hæc enim portio nostra est, præ-
miumque perpetuum, si hic pro virtutibus labo-
remus.

« Et respexi ego ad omnia opera mea, quæ fece-
rant manus meæ, et in labore quo laboraveram
faciens. » Qui cum diligentia et cautione agit uni-
versa, hæc potest dicere.

« Et ecce omnia vanitas, et voluntas spiritus ⁴.
Et non est abundantia sub sole. » Quomodo in
cæteris vilia cuncta reputavit, quæ sub sole sunt,
et pro voluntatum varietate diversa. « Et non est
abundantia sub sole (Psal. xviii, 6). » Christus in
sole posuit tabernaculum suum. Itaque qui necdum
ad solis claritatem, ordinem, constantiamque per-
venit [Al. pervenerit], in hoc Christus nec habitare
poterit, nec abundare.

« Et respexi ego, ut viderem sapientiam, et er-
rores et stultitiam, quia quis est hominum, qui
possit ire post regem atque⁷ factorem suum? »
Quia in superioribus usque ad eum locum in quo
Scriptura ait: *Sapientis oculi in capite ejus*, uno
cuncta sermone comprehenderam, volens sensum
brevis indicare, et ob id rursum secundum
ἀναγωγῆν, aliqua 403 perstrinxeram, nunc justa
id quod cœperam, exponere debeo. Multum enim
C a Septuaginta interpretatione in hoc loco diversus
est sensus. Dicit autem se, post delicias volupta-
tesque damnatas, revertisse ad sapientiam perqui-
rendam in qua plus erroris stultitiæque repererit,
quam veræ certæque prudentiæ. Non enim posse
hominem tam liquido et pure scire sapientiam
creatoris et regis sui, quam scit ille, qui conditor
est. Itaque et illa quæ novimus, opinari nos potius
quam tenere, et æstimare magis quam scire, quod
verum est.

προσέθηκα σοφίαν παρὰ πάντας: *Et adjeci sapien-
tiam super omnes.* Mox quoque unus Palestin. *ad-
stetit*, pro *stetit*. Veteres edit. *astitit*, hic atque
infra.

⁴ Ita et mss. duo Palatini, et Victorius habent,
concinniore longe sensu. Martianæus active intel-
D ligit.

⁵ Porro *stetisse sapientiam sibi*. Ter corruptum
est istud verbum apud Erasmodum et Marianum. qui le-
gunt in textu, *sapientia mea astitit mihi*; et in
Commentario, *astitisse sapientiam sibi*, et conse-
quenter, *astat mihi sapientia*. MARTIAN.

⁶ Tres mss., et *voluptas spiritus*; multo autem
rectius hic alterum comma: *et non est abundantia
sub sole*, ignorant.

⁷ Duo Palatini mss. cum veteribus editis ante
pro *atque*; Vatic. utramque vocem verius omittit.

— *Qui possit ire post regem*, etc. Male in eis-
dem editis ac paucis mss. exemplaribus legitur,
qui possit ire post regem ante factorem suum?
MARTIAN.

« Et vidi ego, quia est abundantia sapientiæ super stultitiam, sicut abundantia lucis super tenebras. » Licet, inquit, ipsam hominum sapientiam mistam errore perviderim, nec tam pure in nostros animos illabi posse, quam est in rege et conditore nostro; tamen magnam etiam in eo quod est, differentiam inter illam et stultitiam esse cognovi, quantum potest distare dies a nocte, lumen a tenebris.

« Sapientis oculi in capite ejus, et stultus in tenebris ambulat. Et cognovi ego, quia eventus unus eveniet omnibus eis. » Qui in perfectum virum pervenerit, et meruerit ut caput ipsius Christus sit, oculos suos semper habebit ad Christum, et eos in sublime elevans, nunquam de inferioribus cogitabit. Cum hæc se ita habeant, et inter sapientem et stultum tanta distantia sit, quod alter dici, alter tenebris comparetur, ille oculos ad cælum levat, iste in terram deprimat: repente mihi cogitatio ista subrepsit, quare sapiens et stultus communi finiantur interitu, cur eadem plagæ, idem eventus, eadem mors, pares utrumque angustiae premant.

« Et dixi ego in corde meo, sicut eventus stulti, ita et mihi eveniet, et ut quid sapiens factus sum? Et locutus sum in corde meo, quoniam hoc quoque vanitas. Non enim erit memoria sapientis cum stulto in æternum, eo quod ecce diebus qui supervenient, universa oblivio cooperiet; et quomodo morietur sapiens cum stulto? » Dixi, sapiens et stultus, justus et impius, æquali sorte morientur, et omnia in hoc sæculo mala eventu simili sustinebunt; quid ergo mihi prodest, quod secutus sum sapientiam 404 et plus cæteris laboravi? Rursum cogitans et diligenter mecum mente pertractans, sententiam meam vanam esse deprehendi. Non enim similiter sapiens et insipiens habebunt in futuro memoriam quando consummatio veniet universitatis: et nequaquam pari exitu tenebuntur, quia hic ad refrigeria, ille perget ad pœnam. Apertius in hoc loco sensum Hebraicum Septuaginta interpretes transulerunt, licet verborum ordinem non sint secuti: « Et ut quid sapiens factus sum ego? Tunc abundanter locutus sum in corde meo, quoniam insipiens ex abundantia loquitur: quoniam hoc quoque vanitas, quia non est memoria sapientis cum stulto in æternum, » et cætera. Quod videlicet priorem opinionem suam stultam esse convincens, insipienter se locutum esse testatus sit, et errasse, quia ante sic senserit.

« Et odivi vitam, quia malum super me opus quod factum est sub sole, quia omnia vanitas et pastio venti. » Si mundus, in maligno positus est

¹ Palatinus alter *sapiens factus sum ego?* ad Græcum ἐσοφισάμην ἐγώ.

— *Et ut quid sapiens factus sum ego?* Eadem temeritate, qua multos antea Græcos versus integros additos vidimus, nunc capitulum Græcum veteres editiones nobis obtrudunt, cujus nec unicum quidem verbum apparet in veris Hieronymi exemplaribus. MARTIAN.

² Tres mss. e quibus Palatinus alter secunda ma-

A et in tabernaculo isto Apostolus ingemiscit dicens: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (Rom. VII, 24)? recte odio habet omne quod sub sole factum est. Ad comparisonem quippe paradisi et illius vitæ beatitudinem, in qua spiritualibus pomis, et virtutum deliciis fruebamur: nunc quasi in ergastulo et carcere sumus et valle lacrymarum, in sudore vultus nostri comedentes panem.

« Et odivi ego omnem laborem meum, quem ego laboro, sub sole, quia dimitto illum homini, qui futurus est post me. Et quis scit unum sapiens sit, an stultus? et dominabitur in omni labore, meo, quo laboravi, et in quo sapiens factus sum sub sole: sed et hoc vanitas. » Videtur quidem de divitiis et opibus retractare, quod secundum Evangelium repentina morte subtracti, quali moriamur hærede, nesciamus; utrum stultus an sapiens sit, qui nostro est labore fruiturus. Quod Salomoni quoque accidit: non enim similem sui habuit filium Roboam. Ex quo intelligimus, ne filium quidem patris hæreditate dignum esse, si stultus sit. Sed mihi altius contemplanti, de labore videtur dicere spirituali, quod diebus ac 405 noctibus vir sapiens in Scripturis laboret, et componat libros, ut memoriam sui posteris derelinquat, et nihilominus in manus stultorum veniant, qui frequenter secundum perversitatem cordis sui, semina inde hæreseon capiant, et alienos labores calumnientur. Si enim de corporalibus divitiis nunc Ecclesiastæ sermo est, quid necesse fuit de labore et opibus dicere: « Et dominabitur in omni labore meo, in quo laboravi, et in quo sapiens factus sum sub sole? » Quæ enim sapientia est, terrenas divitias congregare?

« Et conversus sum ego, ut renunciarem cordi meo in omni labore meo, quo laboravi sub sole, quia est homo cui labor ejus est in sapientia² et scientia, et virtute, et homini qui non laboravit, illi dabit partem suam. Et quidem hoc vanitas et nequitia multa³. Quid enim sit homini in omni labore suo, et in voluntate cordis sui, qua ipse laborat sub sole? Quia omnes dies ejus dolorum et iracundiæ curarumque, et quidem in nocte non dormit cor ejus; sed et hoc vanitas. Supra de incerto loquitur hærede, quia utrum stultus, an sapiens laborum alterius futurus sit dominus, ignoretur. Nunc eadem quidem repetit, sed in illo diversus est sensus, quod etiam si filio, si propinquo, si noto alicui substantiam laboresque dimittat; nihilominus tamen in eundem circulum res recurat ut alter labore alterius perfruatur, et sudor mortui⁴, deliciæ sint viventis. Se unusquisque

nu, *Labor ejus est in justitia, et sapientia, etc.*

³ *Vanitas et nequitia multa.* In Hebræo scriptum est רבה רעה ורעה veraa rabba, quod et nequitia multa interpretari potest, aut et malum magnum, quia radix Hebræa רבב rabab, multum et magnum sonat. MARTIAN.

⁴ *Et sudor mortui.* Si vanitas est, et nequitia multa, quod alter labore alterius perfruatur, et sudor mortui, deliciæ sint viventis; quantam nequitiam

consideret, et videbit, quanto libros labore componat, quomodo.

Sæpe stylum vertat, iterum, quæ digna legi sint, Scripturus :

(Ex Horat. Sat. l. 1, sat. 10).

et homini qui non laboravit, det partem suam. Quid enim, ut ante jam dixi, ad opes terræ pertinent sapientia et scientia et virtus, in quibus se laborasse testatus est, cum sapientiæ, scientiæ atque virtutis sit, calcare terrena ?

« Non est bonum homini, nisi quod comedat, et bibat, et ostendat animæ suæ bonum **406** in labore suo. Et quidem hoc vidi ego, quia de manu Dei est. Quis enim comedet, et quis parcat ² sine illo ? quia homini bono coram se dedit sapientiam, et scientiam, et lætitiā, et peccanti [Al. peccatori] dedit sollicitudinem, ut augeat et congreget quæ dantur bono ante faciem Dei ³. Sed et hoc vanitas, et præsumptio spiritus. » Postquam universa tractavi, et nihil injustius esse perspexi, quam alterius labore alterum frui, tunc mihi visum est hoc in rebus esse justissimum ⁴, et quasi Dei donum, ut suo quis labore fruatur bibens et comedens, et pro tempore parcens opibus ⁵ congregatis. Siquidem munus Dei est, talem viro justo dari mentem ut ea quæ curis vigiliisque quæsivit, ipse consumat. Sicut e contrario, iræ Dei est in peccatorem, ut diebus ac noctibus opes congreget, et nequaquam eis utens, his relinquat, qui in conspectu Dei justissimi sunt. Sed et hoc, inquit, diligenter inspiciens et videns omnia morte finire, vanissimum judicavi. Hæc interim secundum litteram, ne videamur penitus simplicem præterire sensum, et dum spirituales divitias sequimur, historiæ contemnere paupertatem. Quid enim boni est, aut quale Dei munus, vel suis opibus inhiare, et quasi fugientem ⁶ præciperere voluptatem, vel alienum laborum in proprias

putas sudares Bernardi viventis, honorem esse Nicolai nescientis ; aut labores Joannis, divitias et gloriam parere sævienti operum magistro ? Hanc vanitatem sub sole qui sustinet, molestissimam et nequissimam pronuntiat cum Salomone et Ecclesiaste nostro. MARTIAN.

¹ Sæpe stylum vertat. Vide supra in notis nostris Horatianum istud comma, MARTIAN.

² Idem mss., Criticorum tamen, ut videtur, manum experti, et quis pascet. In Græco est πλετα, bibet, aut περισσεια, parcat.

— Quis enim comedet, etc. Non bene in antea editis sic legimus : Quis enim comedit, et quis parcat sine illo qui homini bono, etc. MARTIAN.

³ Vatic. duoque Palatini : Quæ dentur bono ante faciem suam. Dei. Veteres editi vitiose, quæ videntur bona ante faciem Dei.

— Et congreget quæ dantur, Hic etiam corruptam prorsus retinet istam lectionem, Et congreget quæ videntur bona ante faciem Dei. MARTIAN.

⁴ Penes Alcuin : Postquam universa tractavi, et nihil in istius mundi labore perpetuum intellexi, posterioremque generationem prioris frui laboribus, tunc mihi visum est, hoc in rebus, etc.

⁵ Hic quoque ex præjudicio superioris lectionis tres mss., pro tempore parcens opibus, etc.

⁶ Et quasi fugientem. etc. Ita legunt tres mss.

delicias vertere : et hoc putare donum esse Dei, si alienis miseris et laboribus perfruamur ? Bonum est itaque veros cibos et veram sumere potionem, quos de Agni carne et sanguine in divinis voluminibus invenimus. Quis eam vel comedere, vel cum opus est, parcere ⁷ potest absque Deo ? qui præcipit sanctum canibus non esse mittendum (Matth., vii, 6), et docet, quomodo in tempore conservis sint danda cibaria (Matth. xxiv, 45), et juxta alium sensum, inventum mel tantum comedere ⁸, quantum sufficit (Prov. xxv, 16) » Pulchre autem nomini bono Deus dat sapientiam, et scientiam, et lætitiā : nisi enim bonus fuerit, et mores suos **407** proprio arbitrio ante ⁹ correxerit, sapientiam, et scientiam, et lætitiā non meretur, secundum illud quod alibi dicitur ; *Seminate vobis in justitia, vindemiate in fructu vitæ, illuminate vobis lumen scientiæ* (Osce x, 12, juxta LXX). Seminanda quippe ante justitia, et vitæ fructus est demetendus, et postea scientiæ lumen poterit apparere. Ut ergo bono coram se dedit Deus sapientiam, et cætera : sic peccatorem suo arbitrio derelinquens, fecit congregare divitias, et hinc et inde perversorum dogmatum consuere cervicalia. Quæ cum vir sanctus et placens Deo viderit, intelligit [Al. intelliget], quia vana sunt, et spiritus præsumptione composita. Nec mirandum, quod dixerit : *Peccatori dedit sollicitudinem*, et cætera. Ad illum enim sensum de quo sæpe tractavi, hoc referendum est ¹⁰ : Propterea datam [Al. dat] ei esse sollicitudinem sive distentionem [Al. afflictionem], quia peccator fuerit de non esse causam distentionis [Al. afflictionis] in Deo, sed in illo qui sponte sua ante peccaverit.

(Cap. III). « Omnibus tempus est, et tempus omni rei sub cælo. » Incertum et fluctuantem statum conditionis humanæ in superioribus docuit :

codices ; editi autem antea libri : *Et quasi scientem præsentem carpere voluptatem* : vel, *Et quasi fugientem percipere voluptatem*. MARTIAN.

— Victorius ex Brixianis codd. legit *percipere* : antea erat *quasi scientem præsentem carpere voluptatem* ; quam lectionem et retineri posse ait, tantum si *fugientem* pro *scientem*, scribas.

⁷ Rursum mss. omnes *pascere* habent pro *parcere* quod hoc demum loco ferme concinnius videtur, ac subnexæ expositioni cohærentius.

⁸ Duo mss. *tantum debet comedere*.

⁹ Præpositionem *ante* Vatic. codex ignorat, quæ quidem expuncta, aut nihil, aut certe minus Pelagianum errorem hic locus redoleat, maxime si ad ea, quæ subsequuntur, animum intendas Alcuinus sententiam hanc ad catholicæ doctrinæ sensum, qui post Hieronymum clarius definitus ubique terrarum est, ita ex ingenio temperat : *Nisi enim bonus fuerit, et mores suos, Dei adjuvante gratia, proprio arbitrio ante correxit*, etc.

— *Et mores suo proprio arbitrio*. Non nihil sapere videtur Pelagii errorem : sed ex consequentibus facile locum emendabis. MARTIAN.

¹⁰ Alcuin. pro hisce verbis. *Ad illum enim sensum*, etc., usque *referendum est*, habet pressiori ferme expositione : *Dedit enim pro dimisit intelligendum est*.

nunc vult illud ostendere, omnia sibi in mundo esse contraria, et nihil stare perpetuum, eorum duntaxat. quæ sub cælo sunt, et intra tempus, quia cæteræ substantiæ spirituales, nec cælo, nec tempore continentur.

« Tempus pariendi, et tempus moriendi. Tempus plantandi, et tempus evellendi quod plantatum est. » Nulli dubium quod et ortus et interitus hominum, Deo notus sit et præfinitus ¹, et id ipsum esse parere, quod plantare : mori, et quod plantatum est evellere. Sed quia in Isaia legimus : *A timore tuo, Domine, concepimus. et parturivimus, et peperimus (Isa. xxvi, 18)* ; hoc dicendum est, quod perfecto viro, partus iste, qui de timore natus est. cum Deum amare cæperit, moritur. *Perfecta quippe dilectio foras mittit timorem (I Joan. iv, 18)*. Hebræi omne hoc, quod de contrarietate temporum scriptum est, usque ad illum locum, in quo ait : **408** *Tempus belli, et tempus pacis*, super Israel intelligunt. Et quia non necesse est per singulos versus ponere, quid interpretentur et sentiant, perstringam breviter (*Al. leviter*) latiore super hoc dissertationem lectoris ingenio derelinquens. Tempus fuit generandi et plantandi Israel, tempus moriendi. et ducendi in captivitatem Tempus occidendi eos in Ægypto, et tempus de Ægypto liberandi. Tempus destruendi templi sub Nabuchodonosor, et tempus ædificandi sub Dario. Tempus plangendi eversionem urbis, et tempus ridendi atque saltandi sub Zorobabel, Esdra, et Neemia. Tempus dispergendi Israel, et tempus in unum congregandi. Tempus quasi cingulum et balthum circumdari ² Deo populum Judæorum, et tempus ducendi eos in Babyloniam captivitatem, et ibi computrescere trans Euphraten. Lege *κρημα (tumbare) Jeremiæ (Jerem. xiii, 4 seqq.)*. Tempus quærendi illos et servandi, et tempus perdendi, et tempus projiciendi. Tempus scindendi Israel, et tempus iterum consuendi. Tempus tacendi prophetas, nunc in captivitate Romana, et tempus loquendi eos, tunc quando etiam in hostili terra Dei consolatione et alloquio non care-

¹ Ex Alcuino legimus. Antea erat *et finitus* : in veteribus vulgatis, *et agnitus*.

— *Deo notus sit, Erasmus Deo notus sit et agnitus.* MARTIAN.

² Victorius ex Mediceo, Fesulano, et S. Marci Florentinis codicibus rescripsit *circumdandi*. Impressam lectionem tuentur nostri omnes.

³ Vatican. et Palatin. alter. *destruxerimus mala, sicut Jeremiæ verbum*, etc. Cæterum antea interpolationis vitio laborabat hic locus.

⁴ *Ut postea saltare valeamus*, etc. Mss. Corbeienses, *Saltare valeamus illam saltationem, quam David saltavit*. Saltare saltationem, sicut vivere vitam. MARTIAN.

⁵ Additur in Erasmi et Victorii editionibus glossa istud : *quia in præsentis sæculo sua plangit peccata ridebit potius in futuro* : quod penitus mss. ignorant.

— *Mahis placuit Deo*. In veteribus editionibus adulterinum additamentum invenio, quod minime loco congruat. Unde conjicio positum fuisse ab

Abant. Tempus dilectionis, qua eos sub patribus ante dilexit, et tempus odii, quia in Christum intulerunt manus. Tempus prælii, modo non agentibus eis poenitentiam, et tempus pacis in futuro, quando intrante plenitudine gentium, omnis Israel salvus erit.

« Tempus occidendi, et tempus sanandi. » Et occidendi tempus est et sanandi, qui ait : *Ego occidam, et ego vivificabo (Deut. xxxiii, 49)*. Sanat ad poenitentiam provocans. Occidi, juxta illum sensum : *In matutino interficiebam omnes peccatores terre (Psal. c. 8)*.

« Tempus destruendi, et tempus ædificandi. » Non possumus ædificare bona, nisi prius destruxerimus mala. Idecirco sic Jeremiæ verbum ³ a Deo datum est, ut ante eradicaret atque plantaret et perderet : et postea ædificaret atque plantaret (*Jerem. i*).

409 « Tempus flendi, et tempus ridendi. » Nunc flendit tempus est, et in futuro ridendi : *Beati enim flentes, quoniam ipsi ridebunt (Luc. iv. 24)*.

« Tempus plangendi, et tempus saltandi. » Idcirco corripuntur in Evangelio, quibus Dominus ait : *Lamentavimus vobis, et non plangistis : cantavimus, et non saltastis (Luc. vii, 32)*. Plangendum est in presentiarum, ut postea saltare valeamus ⁴ illa saltatione, qua David saltavit ante arcam Testamenti ; et Saulis filiæ displicens, magis placuit Deo ⁵ (*II Reg. vi*).

« Tempus spargendi lapides. et tempus colligendi lapides. » Miror. quomodo vir disertus ⁶ rem ridiculam in hoc loco dixerit : De destructione, inquit, et ædificatione domorum Salomonis sermo est, quod homines nunc destruant, nunc ædificent : alii congregent lapides ad ædificia construenda, alii quæ exstructa sunt, destruant, secundum illud Horatianum ⁷ (*Epist. lib. ii, epist. 1*) :

Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis.

Æstuat ⁸, et vitæ disconvenit ordine toto.

Hoc utrum recte, an perperam dixerit, lectoris arbitrio derelinquo. Nos prioris explanationis se-

aliquo scriptore imperito, qui pretiosissimis margaritis Hieronymi suum vitrum adjecerit. nempe : *Quia qui in præsentis sæculo sua plangit peccata, ridebit potius in futuro.* MARTIAN.

⁶ *Miror quomodo vir disertus*, etc. Quis hoc dixerit, scire non potui : quamvis plurima veterum scriptorum volumina in hunc finem perlegere curarim. Moneo autem lectorem, Hieronymi Commentarium in hunc Ecclesiastæ locum funditus esse depravatum et subversum in Glossa ordinaria MARTIAN.

⁷ *Secundum illud Horatianum*, Alius ordo est versuum apud ipsum Horatium, *Epist. lib. i, epist. 4, ad Mæcenatem* :

Ruod petiit, spernit : repetit quod nuper omisit :

Æstuat, et vitæ disconvenit ordine toto :

Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis.

MARTIAN.

⁸ Tres mss. *Exstruit*. Et apud Horatium, qui prior hic laudatur versus, altero posterior est.

quam ordinem: Tempus spargendorum et congregandorum lapidum esse dicentes, juxta illud quod in Evangelio scriptum est: *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham* (Matth. III, 9). Quod tempus fuerit gentiles populi dispergendi, et tempus rursum in Ecclesiam congregandi. Legi in quodam libro (juxta Septuaginta tamen interpretes, qui dixerunt; *Tempus mittendi lapides, et tempus colligendi*) servitatem legis antiquæ. Evangelii gratia temperatam. Lex quippe rigida, inbenigna, non parcens, peccantem interficit Evangelii gratia miseretur, et ad pœnitentiam provocat. Et hoc esse tempus mittendorum lapidum, sive congregandorum, quod lapides mittantur in lege, colligantur in Evangelio. Hoc utrum vere necne dictum sit, suo imputetur auctori.

« Tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexu. » Juxta simplicem intelligentiam manifestus est sensus. Apostolo 410 in eadem verba congruente: *Nolite fraudare ad invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi* (I Cor. VII, 5), liberis dandam operam, et rursum continentiam. Vel quod tempus fuerit amplexandi, quando vigeat illa sententia: *Crescite, et multiplicamini, et replete terram* (Gen. I, 28). Et tempus procul a complexu fieri, quando successit: *Tempus in angusto¹, est. Superest ut et qui habent uxores, sic sint quasi non habeant* (I Cor. VII, 29). Si autem voluerimus ad altiora conscendere, videbimus sapientiam amplexari amatores suos: *Honora, quippe ait, eam, et amplexabitur te* (Prov. IV, 8), intraque ulnas suas et gremium strictiori tenebit complexu². Porro, quia non potest humanus animus semper in sublime tendi, et de divinis et altioribus cogitare, nec jugiter esse in contemplatione rerum cœlestium, sed interdum necessitatibus corporis indulgere; propterea tempus est amplexandi sapientiam, et eam strictius continendi³, et tempus relaxandi mentem ab intuitu complexuque sapientiæ, ut curæ corporis, et his quibus vita nostra absque peccato indiget, serviamus.

« Tempus acquirendi, et tempus perdendi. Tempus custodiendi, et tempus projiciendi. » Sub diversis sermonibus, idem nunc, qui supra et infra, sensus est, in eo quod ait: *Tempus destruendi, et tempus ædificandi. Ac deinde Tempus scindendi, et tempus consuendi.* Quomodo enim Synagoga destruitur, ut ædificetur Ecclesia, et a Lege fit scis-

asio, ut Evangelia consuatur⁴, quod evangelistæ singuli perpetrarunt, de Lege et Prophetis adventus Domini testimonia consuantes; ita et tempus fuit quærendi et custodiendi Israel, tempus perdendi et projiciendi illum. Vel certe tempus quærendi populum ex gentibus, et tempus perdendi populum Judæorum. Tempus custodiendi credentes ex nationibus, et tempus abjiciendi incredulos ab Israel.

« Tempus tacendi, et tempus loquendi. » Pythagoricos reor, quorum disciplina est tacere per quinquennium, et postea eruditos loqui, hinc originem sui traxisse decreti. Discamus itaque et 411 nos prius non loqui, ut postea ad loquendum præceptoris ora reseremus. Sileamus certo tempore, et ad eloquia pendeamus. Nihil nobis videatur rectum esse, nisi quod discimus, ut post multum silentium, de discipulis efficiamur magistri. Nunc vero pro sæculorum quotidie in pejus labentium vitio⁵, docemus in ecclesiis, quod nescimus. Et si compositione verborum, vel instinctu diaboli, qui fautor errorum est, plausus populi excitaverimus, contra conscientiam nostram scire nos arbitramur, de quo aliis potuimus persuadere. Omnes artes absque doctore⁶ non discimus: sola hæc tam vilis et facilis est, ut non indigeat præceptore.

« Tempus amandi, et tempus odiendi. » Tempus amandi post Deum, liberos, uxorem, propinquos, et tempus odiendi eos in martyrio, cum pro Christi confessione rigidos pietas oppugnat inimica. Vel certe tempus amandi legem, et ea quæ a lege fuerant imperata, circumcisionem, hostias, Sabbatum, neomenias; et tempus odiendi ea, Evangelii gratia succedente. Necnon et hoc dici potest, quoniam nunc per speculum videmus in ænigmatē (I Cor. XIII, 12), tempus esse præsentia diligendi, et in futurum tempus adveniet, quando cernentes facie ad faciem⁷, et in melius proficientes, incipimus odisse, et despiciere quod amavimus.

« Tempus belli et tempus pacis. » Quandiu in præsentī sæculo sumus, tempus est belli: cum autem migraverimus de hoc sæculo, pacis tempus adveniet. In pace enim locus est Dei, et civitas nostra Jerusalem, de pace sortita est vocabulum (Psal. LXXV, 3). Nemo ergo se nunc putet esse securum: in tempore belli accingendum est⁸, et arma tractanda, ut victores quondam requiescamus in pace.

¹ Victorius, *Tempus nunc in angusto*: olim erat, *Tempus quod in angusto*, etc.

² Martianæus vitiose, *Strictiori tenere complexu*.

³ Duo mss., *Strictius constringendi*.

⁴ Penes Alcuin., *Et alligant scissiones legales, ut Evangelii gloria consuatur*.

⁵ *Nunc vero pro sæculorum*. Corbeienses mss. *pro scholarum quotidie in pejus labentium*: et infra: *qui factor errorum est*. MARTIAN.

⁶ Recole epistolam 53 ad Paulinum anum.

⁷ ad 8.

— *Omnes artes absque doctore*. Idem conqueritur

in Epistola ad Paulinum, de studio divinarum Scripturarum; cujus initium est, *Frater Ambrosius*, etc. MARTIAN.

⁸ Addit Vatic. *intuebimur*, pro quo Palatinus alter *intuemur*. Mox pro *incipimus*, et quod *amavimus*, quemadmodum mss. omnes præferunt, et Victorius quoque ex Florentinis exemplaribus restituerat, Martian. retinuit *incipimus*, ex quod *nunc amamus*.

⁹ Palatinus alter. *In tempore belli tibi certandum est*. Alcuinus, *Ubi certandum est*. Tum cum eodem Palatino Vaticanus, *Et apostolica arma tractanda*.

« Quæ abundantia est facienti, in quibus ipse laborat. Vidi occupationem, quam dedit filiis hominum, ut occupentur in ea. Universa fecit bona in tempore suo, et quidem sæculum dedit in corda eorum, ut non inveniat homo opus quod fecit Deus ab initio usque in finem. » Non me fugit quid a plerisque in hoc loco dictum sit, **412** quod propterea Deus in præsentis sæculi etiam perversorum dogmatum magistris concesserit occupationem, ne mens hominis otiosa torpesceret, et hoc esse bonum, quod fecit Deus in tempore suo, et nihilominus nequire eos naturam et rerum scientiam comprehendere. Mihi vero ab Hebræo, qui me in Scripturis erudit, ita expositum est: Cum omnia suo labantur tempore, et sit tempus destruendi et ædificandi, flendi atque ridendi, tacendi atque loquendi, et cætera quæ dicta de tempore sunt, quid frustra conamur et tendimus, et brevis vitæ labores putamus esse perpetuos? Nec contenti sumus secundum Evangelium, malitia dici: nihilque in crastinum cogitemus (*Matth.* vi, 34). Quid enim possumus habere in hoc sæculo amplius laborando, in quo id tantum hominibus a Deo datum est; ut alius alia sectando haberet, in quibus erudiri, et exercere se posset? Deus enim omne quod fecit, bonum est, sed bonum in tempore suo. Bonum est vigilare atque dormire: nec tamen semper vigilare aut dormire bonum est, quia vicissim juxta dispositionem Dei bonum est unumquodque, cum opus est. Dedit quoque Deus mundum ad inhabitandum hominibus, ut fruatur varietatibus temporum, et non quærant de causis rerum naturalium quomodo creata sint omnia: quare hoc vel illud ab initio mundi usque ad consummationem fecerit crescere, manere, mutari.

« Cognovi quia non est bonum, nisi lætari, et facere bonum in vita sua. Et quidem omnis homo qui comedit, et bibit, et ostendit bonum¹ in omni labore suo, ex dono Dei est. » Propterea colonus et hospes mundi homo datus est, ut brevi vitæ suæ fruatur tempore, et spe prolixioris ætatis abscissa, cuncta quæ possidet, quas: ad alias profecturus aspiciat, et quod [*Al.* quantum] potest bene faciat in vita sua: nec frustra ob congregandas opes cogitationibus torqueatur. Neque se putet plus de suo labore lucrari posse, quam cibum et potum, et si quid de opibus suis in bonis operibus expenderit, hoc solum donum **413** Dei est. Ex quibus, non, ut quidam æstimant, ad luxuriam et delicias, et ad desperationem, secundum illud Isaia: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur* (*Isa.*

¹ Idem Palatin. *Comedet, et bibit, et ostendet animæ suæ bonum, etc.*

² Pro *in dolore*, Palatinus alter, *in abstinentia*.

³ Victorius, pro *gaudio*, reponi vult *risu*, tum ex Græco textu, in quo est γέλωτος, tum ex eo, quod de *risu*, non de *gaudio*, sermo Hieronymi sit. Nihil vero contra mss. fidem immutandum est.

⁴ Vatican. *atque concreata*, fere ut Alcuin. *creata*.

⁵ Idem Vatican., *Ex rerum qualitate, cursu, or-*

xxii, 31), instar animalium provocamur [*Al.* provocemur]; sed secundum Apostolum: *Habentes victum et vestitum, his contenti sumus* (*I Tim.* vi, 8). ut [*Al.* et] quidquid supra habere possumus, in pauperibus nutriendis et egentium largitione consumamus. Porro, quia caro Domini verus est cibus, et sanguis ejus verus est potus, juxta ἀνθρώπων, hoc solum habemus in præsentis sæculo bonum, si vescamur carne ejus, et cruore potemur, non solum in mysterio (*Eucharistia*) sed, etiam in Scripturarum lectione. Verus enim cibus et potus, qui ex verbo Dei sumitur, scientia Scripturarum est. Nec putet aliquis illud a Balaam prophetatum: *Non erit labor in Jacob, neque dolor in Israel* (*Num.* xxiii, 23). Huic contrarium esse, quod muneris Dei esse dicitur: *Si quis comedat et bibat, et ostendat bonum in omni labore suo*. Multæ quippe tribulationes justorum. Et de his Apostolus queritur, in labore et dolore² sudasse se dicens (*II Cor.* ii). Sed cum de his nos in futuro Dominus liberaverit: *Non erit labor in Jacob, neque dolor in Israel*. Et quomodo illud legimus: *Beati flentes, quoniam ipsi ridebunt* (*Luc.* vi, 21), et risus noster Job prophetantis verba sectabitur; *Veracium os replebitur gaudio*³ (*Job* viii, 21); sic nunc labore nostro fruimur in bonis operibus, per quem coangustamur et premimur, ut postea laborare ceseemus.

« Cognovi quia omnia quæ fecit Deus, ipsa erunt in æternum, super illa non potest addi, et ab illis non potest auferri; et Deus fecit ut timeant a facie ejus. » Nihil est in mundo quod novum sit. Solis cursus, et lunæ vices, et terræ arborumque siccitas, vel viror, cum ipso mundo nata sunt atque concreta⁴. Et idcirco Deus certa ratione cuncta moderatus est, et jussit humanis usibus elementa servire, ut homines hæc videntes, intelligant esse providentiam [*Al.* prudentiam], et timeant a facie Dei, dum ex rerum æqualitate, cursu, ordine, atque constantia⁵ intelligunt creatorem. **414** *Invisibilia enim Dei*⁶ *per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiternam quoque virtus ejus et divinitas* (*Rom.*, i 20). Quod si voluerimus, priori sensu finito, quasi a capite legere: *Et Deus fecit, ut timeant a facie ejus*, hic sensus est: Deus omnia fecit, ut timeant homines ab eo, quod semel Deus disposuit, in aliud declinare⁷. Pulchre autem temperavit, dicens: *Ut timeant a facie ejus* (*Psal.* xxxiii, 17). Vultus quippe Domini super facientes mala.

« Quid est quod fuit? ipsum quod est et quæ

dine, æqualitate, et constantia; cui ex parte concinit Palatinus.

⁶ *Invisibilia enim Dei*. Manuscripti Corbeienses sic legunt. *Invisibilia enim a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur*. MART.

⁷ Cum Erasmo et Victorio Vatic. ms., *Nec in aliud declinare*.

— *In aliud declinare*. Falso apud Erasmo et Martiano, legimus, *Nec in aliud declinare*. MARTIAN.

futura sunt ¹, jam fuerunt; et Deus quæret eum qui persecutionem patitur. » Vel præterita, vel præsentia, vel futura ipsa et fuerunt, et sunt, et erunt universa quæ cernimus. Sol qui nunc oritur, et antequam essemus nos in mundo, fuit, et postquam mortui fuerimus, oriturus est. Solem autem nominavimus, ut ex hoc intelligamus et cætera esse eadem, quæ fuerunt. Quod si videantur per conditionem mortis perire, non pereunt, quia rursus rediviva succrescunt, et nihil in perpetuum interit, sed renascitur, et quasi cum quodam fenore reviviscit. Hoc est enim quod ait : *Et Deus quæret eum qui persecutionem patitur*; quod Græce melius dicitur καὶ ὁ θεὸς ζητήσει τὸν διωκόμενον ², id est, quod præterit, quod expulsum est, quod esse cessavit. Si autem istud de cunctis quæ in mundo sunt, dicitur, de homine nulla dubitatio est, quin mortuus renascatur. Si cui autem placet quasi proprio legere principio, *Et Deus quæret eum qui persecutionem patitur*, utatur hoc testimonio in persecutione gentilium, ad consolandum eum, qui in martyrio perseverat. Et quia omnes juxta Apostolum (*II Tim. III*), qui pie volunt vivere in hoc sæculo, persecutionem patiuntur, habeant ³ consolationem, quia Deus quærit persecutionem patientem, sicut requirit sanguinem interfecti, et venit quærere quod perierat, et errantem ovem ⁴ suis humeris ad gregem reportavit (*Luc. XIX, XV*).

« Et adhuc vidi sub sole locum judicii: ibi impietas; et locum justitiæ: ibi iniquitas. **415** Dixi ego [*Al. ergo*] in corde meo: Justum et impium judicabit Deus, quia tempus omni voluntati super omne factum ibi, » Manifestus est sensus, sed nubilo interpretationis obvolvitur. Sub sole, inquit, isto veritatem et judicium requisivi, et vidi etiam inter judicum ipsa subsellia non veritatem valere, sed munera. Sive aliter: Arbitratus sum aliquid justitiæ in præsentis sæculo geri, et vel pius pro suo nunc merito recipere, vel impius pro suo scelere puniri; et ⁵ contrario reperi, quam

¹ Unus Palatinus, cum editis ante Martian. libris, *ipsum est quod erit*.

— *Ipsam quod est*. Hic quoque corrupte legitur *ipsum est quod erit*. MARTIAN.

² Neutri genere Palatin. τὸ διωκόμενον.

³ Hactenus vulgati habent, contradicentibus mss.; olim quoque pro *in hoc sæculo*, erat *in Christo*.

— *Volunt vivere in hoc sæculo*. In cunctis exemplaribus mss. hoc modo scriptum est; in editis vero antea libris, *in Christo*. MARTIAN.

⁴ *Et errantem ovem*. Sorbonicum codicem secuti sumus, alii legunt, *erratam ovem*; editi Erasm. et Marian. *erroneam ovem*. MARTIAN.

⁵ Adverbium *nunc* mss. nostri ignorant. Alcuinus pro eo legit *semper*.

⁶ Restituimus vocem *fili* ex nostris mss. atque editis ante Martianæum, qui illam omiserat, libris,

— *Quæ Sirach inscribitur*. Editi libri *quæ filii Sirach inscribitur*, sed multo verius in mss. codicibus, *quæ Sirach inscribitur*. Nam apud Septuaginta liber Ecclesiastici inscribitur Σοφία Σειραχ, *sapientia Sirach*. Syrus tamen interpretis hæc habet: *Liber Jesu filii Simeonis Astro; idemque liber vo-*

A putabam. Vidi enim et justum multa mala hic perpeti, et impium regnare pro scelere. Postea vero cum corde meo colloquens et reputans intellexi, non per partes Deum et per singulos nunc ⁶ judicare, sed in futurum tempus reservare judicium ut omnes pariter judicentur, et secundum voluntatem et opera sua ibi recipiant. Hoc est enim quod ait: *Et tempus omni voluntati, et super omne factum ibi*, id est, in judicio, quando Dominus cœperit judicare, tunc futura est veritas, nunc injustitia dominatur in mundo. Tale quid et in Sapiencia, quæ filii ⁶ Sirach inscribitur, legimus: « Ne dixeris, quid est hoc aut quid est istud? omnia enim tempore suo requirentur. »

« Dixi ego in corde meo de loquela filiorum hominis, quia separat illos Deus, et ut ostenderet, quia ipsi jumenta sunt sibi ⁷, quia eventus filiorum hominum, et eventus pecoris, eventus unus eis ⁸. Sicut mors hujus, ita et mors illius, et spiritus unus omnibus, et amplius homini a pecore nihil est, quia omnia vanitas. Omnia vadunt ad locum unum, omnia facta sunt de humo, et omnia revertentur ad humum. Et ⁹ quis scit, spiritus filiorum hominis, si ascendat ipse sursum, et spiritus pecoris, si descendat ipse deorsum in terram? » Non mirandum est, in præsentis vita inter justum et impium nullam esse distantiam, nec aliquid valere virtutes, sed incerto eventu omnia volitari, cum etiam inter pecudes et hominem, secundum corporis vilitatem ¹⁰ nihil differe videatur, et sit eadem nascendi conditio, sors una moriendi: similiter **416** procedamus ad lucem, æque dissolvamur in pulverem. Si autem videtur hæc esse distantia, quod spiritus hominis ascendat in cælum, et spiritus pecoris descendat in terram, quo istud certo auctore cognovimus? Quod potest nosse, utrum verum an falsum sit quod speratur? Hoc autem dicit, non quod animam putet perire cum corpore, vel unum bestiis et homini præparari locum, sed quod ante adventum Christi omnia ad inferos pariter ducerentur ¹¹. Unde et Jacob ad in-

catur Sapiencia filii Asiro, MARTIAN.

⁷ Vatic. *Jumenta bis sunt*. Olim erat, *Ut ostendat, quia ipsi jumenta sunt, sive quia, etc.*

— *Et ut ostenderet quia ipsi*. Corruptissime hic textus legitur in editis antea libris ad hunc modum: *Quia separat illos Deus ut ostendat quia ipsi jumenta sunt: sive quia eventus, etc.* MARTIAN.

⁸ Idem Vatic. cum Palatino secunda manu, *Eventus unus omnibus eis*.

⁹ Ita mss. ad Græcum τῆς Antea vocula et deerat.

¹⁰ *Secundum corporis vilitatem*. Mendose item legunt, *secundum corporis qualitatem*: cum ex verbis consequentibus appareat Hieronymum posuisse *vilitatem non qualitatem* MARTIAN.

¹¹ Confer Commentarios in Osee cap. 13. Sanctum quoque Augustinum de Gen. ab lit. L. VIII, c. 4: « Nobis, inquit Tertullian. lib. *de Anima* cap. 31, inferi non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur: sed in fossa terræ, et in alto vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas.

feros descensurum se dicit (*Gen. xxxvii et xliv*). Et Job pios et impios in inferno queritur retentari (*Job. vii et xvii*). Et Evangelium, chaos magnum interpositum apud inferos, et Abraham cum Lazaro, et divitem in suppliciis esse testatur (*Luc. xvi*). Et revera, antequam flammeam illam rotam, et igneam romphæam, et paradisi fores Christus cum latrone reseraret, clausa erant cœlestia, et spiritum pecoris hominisque æqualis vilitas coarctabat. Et licet aliud videretur dissolvi, aliud reservari; tamen non multum intererat perire cum corpore, vel inferni tenebris detineri.

Recurramus ad singula, et commatico genere dicendi, juxta ordinem suum breviter disseramus [*Al. dissolvamus*]. « Dixi ego in corde meo de eloquio filiorum hominis, ut eligeret eos Deus. » Hoc solum, inquit, inter homines et jumenta Deus esse voluit, quia nos loquimur, illa sunt muta, nos voluntatem sermone proferimus, illa torpent silentio. Et cum tantum sermone differamus a bestiis, tamen ostenditur nobis, quod juxta corporis fragilitatem pecora sumus. Sicut jumentum moritur, ita moritur, et homo, et unus omnibus flatus est, et aer iste quo alimur. Hoc enim ait: *Et spiritus unus omnibus, et amplius homini a pecore nihil est*. Quod ne putaremus dici etiam de anima, intulit: *Omnia facta sunt de terra, et revertentur in terram*. De terra autem nihil aliud nisi corpus factum est. Et signanter de corpore dicitur: *Terra es, et in terram reverteris* (*Gen. iii, 11*). Quod autem videtur esse blasphemum: « Quis cognoscit, spiritus filiorum hominum, si **417** ascendat ipse sursum, et spiritus jumentum, si descendat ipse deorsum in terram? » non inter pecudes et hominem secundum animæ dignitatem nihil interesse contendit, sed adjiciendo *quis*, difficultatem rei voluit demonstrare. Pronomen *quis* in Scripturis sanctis non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur. Ut ibi: *Generationem ejus quis enarrabit* (*Isa. liii, 8*)? Et in psalmo quarto decimo: *Domine, quis habitavit in tabernaculo tuo, et in monte sancto tuo* (*Psal. xiv, 1*)? et cætera quæ sequuntur. Et in Jeremia, licet in Hebræo aliter sit ¹: *Et homo est, et quis cognoscet eum* (*Jerem. xviii, 9*)? Inter homines igitur et bestias hæc sola est differentia, quod spiritus hominis ascendit in cælum, et spiritus jumentum descendit in terram, et cum carne dissolvitur: si tamen hujus rei vir aliquis ecclesiasticus et disciplinis cœlestibus eruditus, et quasi dubiæ rei certus assertor sit. Hæc interim juxta litteram.

¹ Licet in Hebræo aliter sit. In Hebræo est *וְהוּא אֲנוּס* *veanusc hu, et in crustabile ipsum, sive et anxium ipsum, id est cor omnium*. Septuaginta autem pro *anusc*, legebant *enos*, quod hominem significat, unde. *Et homo est*. MARTIAN.

— Fraudi fuerant τοις LXX eadem in Hebræo litteræ, quibus et *homo* et *incurabile* quid denotatur.

² Palatin. alter voce *repromissionis* expuncta, substituit secunda manu *pro hominibus*.

A Quantum autem ad spirituales intelligentias pertinet: *Quoniam homines et jumenta salvos faciet Dominus* (*Psal. xxxv, 7*): et in alio loco: *Ut jumentum sum, inquit, apud te, et ego semper tecum* (*Psal. lxxii, 23*): et in omnibus prophetis homines ¹ et pecora in Jerusalem salvanda [*Al. salvata*] dicuntur, et impleri terram repromissionis ² pecoribus et armentis; quis scit, utrum sanctus, qui hominis appellatione dignus est, ascendat in cælum, et utrum peccator, qui jumentum vocatur, descendat in terram? Fieri enim potest pro incerto vitæ hujus, et lubrico statu, ut et justus concidat, et peccator exurgat, et nonnunquam evenit, ut rationabilior, et eruditus in Scripturis, id est ³, homo, non circumspicere, et ut scientia sua dignum, est vivat, et deducatur ad inferos, et simplicior quisque atque rusticior, qui jumentum hominis comparatione dicatur, melius vivat, et martyrio coronetur, ac paradisi sit colonus.

« Et vidi, quia non est bonum, nisi quod lætetur homo in opere suo, quia hæc est pars ejus. Quis enim adducet eum, ut videat, id, quod futurum est post ipsum? » **418** Pro eo quod nos posuimus: « Ut videat id quod futurum est post ipsum, » apertius interpretatus est Symmachus, dicens: « Ut videat ea quæ futura sunt post hæc ⁴. Nihil est ergo bonum in vita ista, nisi quod lætatur homo in opere suo, faciens eleemosynam, et futuros sibi thesauros in regno cœlorum præparans. Hanc solam habemus portionem, quam nec fur nec latro valet, nec tyrannus auferre, et quæ nos post mortem sequatur. Nec enim possumus, cum hæc vita fuerit dissoluta, rursus nostris laboribus perfrui, aut scire quæ futura sint in mundo postea. Aliter: Superiori errore turbatus, quod putarem inter homines et bestias nihil interesse, in hanc sententiam prava opinione deductus sum ⁵, ut nihil aliud boni dicerem, nisi præsentem carpere voluptatem. Neque enim cum semel nos dissolvisset interitus, posse his perfrui, a quibus recederemus ingrati. Alii de hoc quod ait: « Quis enim adducet eum, ut videat ea, quæ sunt futura post se, » ad illam intelligentiam retulerunt, ut dicerent: Melius esse suis hominem laboribus perfrui; quia hoc solum de substantia sua posset auferre. Cum mors venerit, nescire quali sit hærede moriturus, utrum dignus, an indignus, suis opibus perfruatur.

(Cap. IV). « Et conversus sum ego, et vidi ⁶ universas calumnias quæ sunt sub sole, et ecce lacrymæ eorum qui calumniam sustinent, et non est qui consoletur eos, et in manibus calumnian-

¹ Idem Palatin., *ut est homo*.

² Rursus idem ms. *Ut vident antea, quæ sunt futura*: perperam.

³ Penes Alcuin, *prava opinione seductus sum*.

⁴ Martianæus, *Et conversus ego, vidi, renuentibus tum nostris, quibus ille usus est mss. et Florentinis quoque, quos laudat Victorius*.

— *Et conversus sum ego*. In antea editis libris corrupte legimus. *Et converti ego, etc.*, pro *conversus sum ego*, sicut legunt omnes mss. MARTIAN.

tiam eos fortitudo: et non est eis consolator. » Post hanc cogitationem ¹ illuc mentem meam oculosque converti, ut viderem calumniatores, et calumniam sustinentes. Et ecce hi, qui injuste a potentioribus opprimuntur, lacrymis, quas solum habere in calamitatibus licet, rei invidiam protestantes, consolatorem non queunt reperire. Et quo major miseria sit, et inconsolabilis dolor ², calumniatores vident in suis ³ iniquitatibus fortiores. Et hæc est causa, quod non valeant consolari. Plenius hunc locum in psalmo septuagesimo secundo David, et Jeremias in suo volumine exsequuntur ⁴.

419 « Et laudavi ego mortuos, qui jam mortui sunt, super viventes quicumque ipsi vivunt usque nunc. Et melior super hos duos qui nondum natus est, qui nondum vidit opus ⁵ malum, quod factum est sub sole. » Ad comparationem miseriarum, quæ in hoc sæculo mortales premunt, feliciores judicavi mortuos, quam viventes, secundum illud Job de inferis disputantis: *Ibi requieverunt lassi corpore, cum his qui vincti fuerant, jam securi, non audientes vocem exactoris* (Job. III, 17 et 18). Melior autem est his duobus, vivente videlicet et defuncto, qui necdum natus est. Alius enim adhuc mala patitur, alius quasi de naufragio nudus evasit. Porro qui necdum natus est, in eo felicius est, quod necdum mala mundi expertus est. Hoc autem dicit, non quod qui necdum natus est, ante sit quam nascatur, et in eo felicius sit, quia necdum corpore prægravatus est: sed quod melius sit omnino non esse ⁶, nec sensum habere substantiæ, quam infeliciter vel esse, vel vivere. **C** Quomodo et de Juda Dominus loquitur, futura ejus tormenta significans: *Melius erat non nasci homini illi* (Matth. xxvi, 24) quod melius ei fuerit omnino non esse, quam æternos cruciatus perpeti. Alii vero hunc locum ita intelligunt: Meliores esse dicentes eos, qui mortui sunt, ab his qui vivunt, licet ante fuerint peccatores. Viventes enim

A adhuc esse in prælio, et quasi clausos corporis ergastulo retentari; qui vero mortem obierint, jam esse securos, et peccare desisse. Sicut et Joannes, quo major non fuit in natis mulierum (Matth. II), minor est eo, qui minimus est in regno cælorum ⁷, et corporis onere liberatus, nescit cum Apostolo dicere: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* (Rom. VII, 14)? Meliorem autem his duobus esse eum, qui necdum natus est, nec vidit mala, quibus in mundo homines deprimuntur. Animas enim nostras, antequam ad corpora ista ⁸ descendant, versari apud superos, et tandiu beatas esse, quandiu cælesti Jerusalem et choro teneantur angelico.

B **420** « Et vidi ego universum laborem, et simul omnem virtutem operis: quia æmulatio viri ⁹ a sodali ejus; et quidem hoc vanitas et præsumptio spiritus. » Converti me rursus ad alia, et vidi omnem fortitudinem et gloriam laborantium, et deprehendi bonum alterius esse, alterius malum, dum invidus aliena felicitate torquetur, et patet insidiis gloriosus. Quid enim vanius, quid instabilius ¹⁰, et sic nihili, quam homines non suas flere miseras, vel propria lugere peccata, sed melioribus invidere?

« Stultus complexus est manus suas, et comedit carnes suas. » Hic est qui et in Proverbiis (cap. xxiv) piger describitur, continens manibus pectus suum. Cui, tanquam citus cursor, venit inopia, et qui propter nimiam famem (hyperbolice autem dictum sit) comedit carnes suas. Qui melius putat esse unum pugillum habere farris, et otiosum torpentemque vivere, quam laborantem manum utramque complere. Totum autem quod disserit, hoc est, ut ostendat, et eum qui laborat, et habet aliquid, in mundo patere invidiæ, et rursus eum qui vivere vult quietus, inopia opprimi, et esse utrumque miserabilem, dum alius propter opus periclitatur, alius propter inopiam egestate conficitur. Vel certo sic. Qui alienæ ¹¹ felicitati invidet, et quasi spiritus

¹ Adverbium *illuc*, quod Martianæus omiserat, ex nostris mss. et Victorii editione suffecimus.

² Alcuin. *Et quod malorum miserimum sit, et inconsolabilis dolor.*

³ *Calumniatores vident in suis.* Mss. Corbeienses, *calumniatores videntur in suis iniquitatibus fortiores. Et hæc est causa, qua non valeam consolari.* Quasi Hieronymus ipse loqueretur ista de inconsolabili dolore propter iniquorum potentiam. MARTIAN.

⁴ Palatini duo mss., *exquirunt.*

⁵ Tres e nostris mss., *qui non vidit opus*: prescius Græco οὐκ ὄψε.

⁶ Hanc pericopen ita effert sive explicat Alcuin. *Hoc autem dicit, non quia animæ sint hominum, secundum quorumdam errorem, antequam nascatur homo in mundo, sed quia melius sit, omnino non esse.* Porro, quod Martianæus putat, Hieronymiana sententia jugulari ineptas scholasticorum opiniones, qui tradunt præstare homini infelicissime existere, quam omnino non esse, præter philosophos plerosque omnes, S. Augustinus ipse improbat lib. III de libero Arbitrio, et

post eum S. Thomas I. II, quæst. 8, art. 4 ad 3.

— *Sed quod melius sit.* Hic locus jugulat ineptas scholasticorum opiniones et argutias, quibus apud imperitos conantur probare, melius esse homini infelicissime existere et vivere, quam omnino non esse. MARTIAN.

⁷ Vaticanus et Palatin. alter, *minimus est eo, qui minor est in regno, etc.*

⁸ Qui hæc effutiret. Origines fuit, cujus sæpenuero errorem Hieronymus refellit. Vide cum primis Epist. 125 ad Avitum, Theophili, quas Latine reddidit S. doctor, Paschales litteras. Cæterum tres e nostris mss. vocem *nostra*, ignorant.

— *Animas enim nostras antequam.* Cave, lector, ne hunc errorem ascribas Hieronymo, qui eum strenue confutavit in Epistola ad Avitum. Origenianus igitur ipse Commentarius est, ut manifestissime comprobatur ex superioribus verbis, *Alii vero hunc locum ita intelligunt, etc.* MARTIAN.

⁹ Martian. *æmulatio viro*, contradicentibus mss. atque editis libris, ipsoque textu.

¹⁰ Duo mss., *quid instar spiritus, et sic, etc.*

¹¹ *Vel certe sic: Qui alienæ.* Aliter lego in mss.

furere raptatur, et invidiam in sinum suum receperit, nutrieritque eam in pectore: iste comedit animam suam, et carnes suas. Quanto enim eum, cui invidet, feliciorum viderit, tanto ipse amplius contabescit et deperit, et paulatim zelo et livore distillat. Aliter: Manus crebro pro operibus accipiuntur, sicut ibi: *Verbum Domini quod factum est in manu Aggæi* (Aggæi 1, 1, sive illius, vel hujus prophetæ, quod talia opera gesserit, ut dignus existeret, in cuius opere fieret sermo Domini. Huic congruit et illud David: *Qui docet manus meas ad prælium* (Psal. cxliii, 4). Stultus igitur complexus est manus suas, id est, contraxit, et extendere noluit, unde non comedit labores manuum suarum **421** quos nec habet; sed carnes suas, vivens juxta sapientiam carnis, et carnis operibus vescitans.

« Melior est plenus pugillus cum requie, quam plenitudo manuum laboris et præsumptionis spiritus. » Melius est modicum habere justum, quam divitias peccatorum multas. Et in Proverbiis: *Melior est parva acceptio cum justitia quam multa gemina cum iniquitate.* (Pro. xvi, 8). Eleganter justitia requiem habet, iniquitas laborem. Et quia singularis numerus in bono semper accipitur, duplex in malo: propterea unus pugillus habet requiem, et duæ manus labore sunt plenæ.

« Et conversus sum ego, et vidi vanitatem sub sole. Est unus, et non est secundus, et quidem filius, et frater non est ei: et non est finis omni labori ejus. Et quidem oculus ejus non satiatur (Al. satiabitur) divitiis: et cui ego laboro, et fraudo (Al. fraudabo) animam meam a bonitate. Sed et hoc vanitas et distentio pessima est. » Conversus sum ad alios, et vidi eos, plus quam necesse est, laborare, congregare per fas et nefas opes, et non uti congregatis, habere omnia, incubare divitiis, servare alteri, et suo labore non perfrui: maxime cum nec filium, nec fratrem habeant, nec propinquum ut videatur pius labor¹ necessariis reservatus. Nihil itaque esse vanius deprehendi, quam eum hominem, qui divitias congregat, cui eas relinquat ignorans. Quod quidem possumus secundum superiorem interpretationem et de his intelligere, qui libros conscribunt, et eos fastidiosis lectoribus derelinquunt.

exemplaribus Corbeiensibus, quæ sic habent: *vel certe si qui alienæ felicitati invidet, etc.* Sed retinenda antiqua lectio editorum librorum, et aliorum codicum mss., *Vel certe sic, qui, etc.* MARTIAN.

¹ *Ut videatur pius labor, etc.* Editi, *ut videatur labor necessarius reservantis.* MARTIAN.

— Unus Vaticanus, cum olim editis, *labor necessarius reservantis.* Leviora quædam nos supra atque infra emendamus.

² Idem Vaticanus. *Melius est duo, quam, etc.*

— *Meliores duo quam unus.* Unus ms. Corbeiensis e regione posuit in margine libri, *Meliores sunt duo:* Colbertinus autem in corpore translationis. MARTIAN.

³ Nostri omnes, et quibus ipse usus est Martianus, mss. libri, *non facile rumpetur, al. rumpitur.*

A Quidam hunc locum ab eo quod ait: *Est unus, et non est secundus,* super Salvatore interpretantur, quod solus et absque ullo comite ad salvandum mundum descenderit. Et quanquam multi filii Dei sint, et fratres ejus adoptione dicantur: tamen nullus dignus exstiterit, qui in hoc ei opere jungeretur. Cujus laboris non est finis, portantis nostra vitia atque peccata, et pro nobis dolentis: et oculus ejus non satiabitur divitiis, semper nostram cupientis salutem, et quanto plus **422** peccare quem viderit, tanto magis ad pœnitentiam cohortantis.

« Meliores duo, quam unus², quibus est merces bona in labore suo: quia, si ceciderit unus, eriget participem suum. Et vœ uni, cum ceciderit, et non est secundus, qui erigat eum. Et quidem, si dormiant (Al. dormierint) duo, etiam calor erit illis; et unus quomodo calefiet? Et si invaluerit super eum unus, duo stabunt adversus eum, et funiculus triplex non cito rumpitur³. » Post sollicitudines⁴ et miserias in quibus correptus est ille⁵, qui in opibus conquirendis absque certo hærede se cruciat; nunc ad sodalitatem sermo confertur. Et dicitur, quid boni habeat amicorum contubernium, et in commune solatium, quia et alterius ruina alterius auxilio sublevetur, et curas domesticas, ipsius quoque noctis requiem melius exigit ille, qui fidum amicum habet, quam qui solis opibus incubat acquisitis. Quod et si robustior inimicus quis contra unum⁶ surrexerit, imbecillitatem alterius amicitio sustentari. Et quanto duo uno differant, si amore conjuncti sint, tanto etiam trium contubernium plus valere. Etenim vera charitas, et a nullo livore violata, quanto augetur a numero, tanto crescet et robore. Et hæc interim simpliciter dicta sint.

Cæterum, quia in superiori loco super Christo quorundam intelligentiam posuimus, etiam reliqua eodem ordine disserenda sunt. Melius est duos pariter esse, quam unum. Melius est enim habitantem in se habere Christum, quam solum habitare⁷, et patere insidiis adversantis. Merces quippe contubernii statim in ipsa societatis utilitate monstrantur. Si enim ceciderit unus, eriget (Al. eriget) Christus participem suum⁸. Vœ quippe ei⁹ qui, cum ruerit, Christum in se non habet erigentem.

D ⁴ *Post sollicitudines, etc.* Plures mss. *Post sollicitudines miserias, etc.* MARTIAN.

⁵ Cum Vatic. mss. Alcuin. atque editi vetustiores *corruptus est ille, etc.*

⁶ Ita mss. nostri omnes, Alcuin, et Victorius præferunt; Martian. tamen, *Quid si robustior, etc.*, et mox vocem *unum* prætermisit.

⁷ *Verbum habitare, atque et particulam, quæ hactenus deerant, e tribus mss. Vaticano et Palatinis suffecimus.*

⁸ *Unus eriget participem suum.* Corrupte in editis scriptum est, *eriget particeps socium suum:* quia ex Commentario perspicue ostenditur Hieronymum legisse, *eriget participem suum,* Vide expositionem allegoricam de contubernio Christi. MARTIAN.

⁹ *Pro ei, mss. uni habent.*

Quod si etiam dormierit unus, hoc est, si morte fuerit dissolutus, et secum Christum habuerit¹, calefactus et vivificatus² citius reviviscit. Et si adversus hominem robustior in expugnando diabolus astiterit, stabit homo, stabit et Christus pro homine suo, pro sodali suo. Non quod solius Christi adversus diabolum virtus infirma sit, 423 sed quod liberum homini relinquatur arbitrium, et adnitentibus nobis, ipse in præliando fortior fiat.

Quod si etiam Pater, et Filius, et Spiritus sanctus advenerint, non cito rumpitur³ (Al. rumpetur) ista sodalitas. Quod autem non cito rumpitur, tamen aliquando rumpetur. Et in Juda enim apostolo fuit triplex iste funiculus; sed quia post buccellam introivit in eum Satanas, funiculus iste disruptus est. Porro quod superius ait: « Et quidem si dormiant duo, etiam calor erit illis: et unus quomodo calefiet? » de Elisæo sumamus exemplum, quod ipse contraxerit se cum puero, et dormierit, et calefecerit corpusculum ejus, et ita vivificaverit resurgentem (IV Reg. iv). Nisi igitur Christus nobiscum dormierit, et in morte requieverit calorem æternæ vitæ accipere non valemus,

« Melior est puer pauper et sapiens, quam rex senex et stultus, qui nescit⁴ providere in posterum. Quoniam de domo victorum egreditur in

¹ Et secum Christum habuerit. Duo codices Corbeienses eodem sensu legunt, et Christum secundum habuerit. MARTIAN.

² Voces et vivificatur. Alcuinus non noverat. Mss. vero reviviscet in futuro legunt.

³ Et funiculus triplex non cito rumpitur. Quatuor exemplaria mss. quibus utor, constanter retinent, non facile rumpitur, vel rumpetur. Nulla tamen dubitatio subest. quin legendum sit cito et non facile; cum ipse Hieronymus in suo Commentario bis legat, non cito rumpitur. Cæterum in ms. Colbertino duos versiculos consequentes reperi, quibus monachus qui librum descripsit, de sodalitate videtur conqueri:

Præpositis vinum, nos degustamus acetum:
Præpositis triplex, nobis fit portio simplex.

MARTIAN.

⁴ Mss. qui nescivit, hic atque infra ex Symmacho, idque rectius ad Hebræum textum et Græcum. Mox Vaticanus, et Palatin. alter, in regem, ut regnet, quia etc. Veteres, editi duntaxat ut regnet, pro in regem, præferbant: atque Hebraice quidem tantum est לְמֶלֶךְ; Græce τοῦ βασιλεῦσαι. Proinde alterius glossema est.

⁵ Egreditur in regem. Ita legunt mss. codices; editi vero, ut regnet. MARTIAN.

⁶ Vatic. Qui surrexerit pro eo. Tum Infinitus populus, qui, etc. absque omnis, quæ vox et in Palatino secunda manu expungitur.

⁷ Hæc Baracibam. Insignis est iste locus propter nomen Baracciba, sive Barachiba, celebris cujusdam magistri Hebræorum, de quo nihil memoriæ proditum est apud Thalmudistas, sive apud scriptores Judæorum. Itaque prudentem studiosumque lectorem monebimus, nullum esse exemplar ms. in quo legatur juxta Erasmi. et Marian., hæc Barucheam: sed in cunctis illud nomen scriptum legi vel Baruchiam, vel Barachivam, aut Barachibam. Vetustissimus omnium codex Corb. prima manu scriptum retinebat Barachibam, quod emendator imperitus mutavit in Barachiam. Sorbonicus legit

A regem⁵, quia etiam in regno ejus natus est pauper.

Vidi universos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro illo. Non est finis omni populo, universis, qui fuerunt ante illos. Et quidem novissimi non lætabuntur in eo: sed et hoc vanitas et præsumptio spiritus, » Symmachus hunc locum ita transtulit: « Melior est pauper cum sapientia, rege sene et insipiente qui nescit præcavere vicissitudinem. Alter enim exit (Al. exivit) de carcere ad regnandum: alter vero, eum esset rex natus, paupertate oppressus est. Vidi omnes viventes, qui gradiuntur sub sole 424 cum adolescente secundo, qui surrexit pro eo⁶. Infinitus omnis populus, qui fuit ante utrumque: et posterum non lætabuntur in eo. Sed et hoc aura et pastio venti. » Hebræus meus, cujus sæpe facio mentionem, cum Ecclesiasten mecum legeret, hæc Baracibam⁷, quem unum vel maxime admirantur, super præsentis loco tradidisse testatus est. Melior est interior homo, qui post quartum decimum pubertatis annum in nobis exoritur, exterior homine, qui de matris alvo natus est, qui nescit recedere a vitio, et qui de domo victorum, de utero videlicet materno, ad hoc exivit, ut regnaret (Al. regnet) in vitiis. Qui etiam in potestate⁸ sua pauper effectus est, mala omnia perpetrando.

Barachivam: sed melius Colbertinus Barracchibam posuit. Quis autem fuerit iste Baracciba, quem unum Hebræi maxime mirarentur ætate Hieronymi, nolo divinare; ne tantas ineptias forte proponam de filio, quantas de patre ejus Akiba proposuit vindex nuperus antiquitatis temporum. MARTIAN.

— In mss. Baracchiban, aut Baracubivan. Est autem hic longe notissimus Akibas, seu Barakibas, de quo tam et grandia et multa Judæorum scriptores commenti sunt, ut plane sit mirum, nihil de illo rescire Martianæum qui, ne temere quid lectoribus imponat, se ait a divinando abstinere. Tanta vero ejus fuit nominis fama, ut fabularentur Hebræi, Moysen ipsum ad audiendum Akiban descendisse ac respondisse interroganti; et Rabbi Abraham Zachut lib. Succhasin dicat, quemadmodum priorem a Moyse, ita orulem legem universam Akibæ acceptam referri. Sed et Christiani auctores satis eum luculenter memorant. S. Epiphanius, hæres. 15, inter quatuor Judaicarum Traditionum Patres recenset, vocatque διδάσκαλον αὐτῶν Ἀκίβαν οὐτιῶ καλούμενον ἢ Βαράκιβαν, Magistrum eorum (sc. Judæorum) Akiban ita appellatum, seu Barakiban. Eundemque hæres. 33 vocat Ῥαββίακιβὰ, Rabbi Akiba. Ipse etiam Hieronymus eum sæpe laudat, et in epistola quidem 121 ad Algasiam, quæst. 18: Barakibas, inquit ex Hebræorum sensu, et Simeon, et Hellel, magistri nostri, etc.; in Isaiam vero lib. III, cap. 8: Akiban, simpliciter vocans, Samai et Hillel, ex quibus orti sunt Scribæ et Pharasæi, quorum suscepit scholam Akibas, quem magistrum Aquilæ proselyti autumant, etc. Ex quo etiam colligere licet, floruisse illum circa Adriani tempora. Vide, quæ in laudatum locum Epist. ad Algasiam, et in Commentar. in Isaiam adnotamus.

⁸ Martianæus Erasmus secutus, in posteritate. Nostri autem mss. potestate: atque hanc veram lectionem, inquit Victorius, Brixiani quoque codices reservarunt. Exponit enim illa verba, quia et in regno suo natus est pauper. Regno autem magis po-

Vidi eos, qui in priore homine vixerunt, et cum secundo homine postea versati sunt eo videlicet, qui pro priore decessore generatus est: intellexique omnes in homine priore peccasse, antequam, secundo nascente, duo homines fierent ¹. Quia vero ad meliora conversi, et post Y litteram ² philosophorum, sinistro tramite derelicto, ad dextrum apicem contenderunt, et secundum, id est, novissimum hominem sunt secuti, non lætabuntur in eo, id est, in priore. Hoc duos homines et Apostolus contestatur [*II Thess.* II.] et Leviticus non tacet: *Homo, homo si voluerit* ³ illud vel illud (*Levit.* XXII). Vir sanctus Gregorius Ponti episcopus, Origenis auditor in Metaphrasi Ecclesiastæ, ita hunc locum intellexit: « Ego vero præfero adolescentulum pauperem et sapientem ⁴, regi seni et stulto, cui nunquam ⁵ venit in mentem, quod possibile sit, quemquam de his, quos vinxerat, ad regnum exire de carcere; et seipsum de iniqua deinceps potestate sua corruere. Evenit enim interdum ut hi qui sub adolescentulo sapiente fuerint, absque mœrore sint: ita tamen ut sub sene rege ante versati sint. Qui enim postea nati sunt, quia mala præterita nescierunt, nec adolescentulum laudare possunt, qui postea consurrexit, adducti opinione perversa et impetu spiritus adversantis.»

Laodiceus interpres ⁶ res magnas brevi sermone exprimere contendens, more sibi solito etiam hic locutus est: « De commutatione, inquit, bonorum in mala nunc Ecclesiastæ sermo est, insipientem hominem conantis exprimere, qui futura non cogitans, præsentibus et caducis quasi magnis atque perpetuis delectatur. Et post diversa ⁷, quæ solent hominibus accidere in vita sua, atque mutari, quasi generalem infert de morte sententiam, quod innumerabilis multitudo intereat, et paulatim consumatur et transeat, unoquoque in suo loco alium relincente, et rursum alium, successore moriente.»

Origenes et Victorinus non multum inter se di-

testatis quam posteritatis vox convenit. Inferior quoque expositionis S. Gregorii Neocæsariensis contextus sic reponendum probat. Olim Alcuinus ita legerat seu mutaverat ex ingenio: *Qui et in natura sua pauper factus est, non habens sapientiam, mala omnia deferendo, Vidi, etc.*

¹ Alcuinus exaggerat ad hunc modum: *Antequam secundo nascente, tempore legitimo duo homines fuerint. Alter carnalis, alter spiritualis. Qui vero ad meliora, etc.* Non est porro, quod moneam. Y litteram fuisse antiquis bivii ad virtutes aut ad vitia symbolum.

² *Et post Y litteram, etc.* Omittunt mss, litteram Y, licet aliquando scripta videretur, ut facile probari potest ex lectione exemplarium Corbeiensium, *Et hi post litteram philosophorum.* Nam exscriptores antiqui non intelligentes arcanum elementi hujus, mutarunt y in hi. Hinc in supradictis mss. *et hi post litteram, pro et post y litteram.* Eiusdem litteræ y meminit infra in caput x Ecclesiastæ. MARTIAN.

³ *Homo, homo si voluerit.* Alibi legimus, *si voluerit illud vel illud.* Et post pauca *Origenis adjutor.*

A versa senserunt. Post generalem enim illam sententiam, quæ omnibus patet, quod melior et adolescentulus pauper et sapiens, quam rex senex et insipiens, et quod frequenter evenit, ut ille per sapientiam suam etiam de carcere regis egrediens, imperet pro dominatore perverso, et rex insipiens perdat imperium, quod tenebat: super Christo et diabolo hunc locum interpretati sunt, quod puerum pauperem et sapientem, Christum velint. Puerum, juxta illud: *Magnum tibi est vocari te puerum meum* (*Isa.* XLIX, 6); pauperem vero, quia pauper factus est, cum dives esset (*II Cor.* VIII, 9); et sapientem, quia *proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines* (*Luc.* II, 52). Iste natus est in regno senis. Et idcirco dicit: *Si esset de hoc mundo regnum meum, ministri utique mei certarent pro me, ut non traderer Judæis. Nunc autem non est de hoc mundo regnum meum* (*Joan.* XVIII, 36). In illius itaque stulti senis regno, qui ostendit ei omnia regna ⁸ mundi, et gloriam ejus, natus est optimus puer, et de domo vinculatorum, de quibus Jeremias in Lamentationibus loquitur, dicens: *Ut humiliaret sub pedibus ejus omnes vinculos terræ* (*Thren.* III, 34), processit ad regnum, et abiit in regionem longinquam, et contra eos, qui super se eum regnare nolebant, post aliquantum temporis rex reversus est. Præsago itaque spiritu vidit Ecclesiastes omnes viventes, qui possunt adolescentis participes esse, dicens; *ego sum vita* (*Joan.* XVI, 6), et vetere stulto rege dimisso, Christum sequi. Simulque duo ex Israel populi significantur. Prior qui ante adventum Domini fuerit, et posterior qui Antichristum pro Christo suscepturus est: et quod prior non penitus sit abjectus (prima quippe Ecclesia ex Judæis et apostolis congregata est), et in fine Judæi, qui Antichristum pro Christo suscepturi sunt, non lætentur in Christo.

⁴ *Custodi pedem tuum, cum vadis in domum Dei, et appropinqua, ut audias. Donum enim insipientium sacrificium* ⁷; quia nesciunt, quod faciunt,

Sed manifesto satis errore; quis enim nesciat Gregorium Ponti episcopum auditorem fuisse, id est discipulum Origenis? MARTIAN.

— Duo Palatini et Vatic. *Si voverit illud vel illud.*

⁵ *Ego vero præfero adolescentulum, etc.* Erasmus et Marianus hunc locum prorsus depravatum ediderunt, legunt enim, *Ego vero intelligo adolescentulum pauperem et sapientem, rege sene meliorem et stulto.* Hæc non est locutus Gregorius Thaumaturgus, sed, ut ego restitui, adjutus contextu Græco sanctissimi viri, et mss. Latinis optimæ notæ. In Græco est Ἐγὼ δὲ προκρίνω, id est, *ego vero antefero sive præfero.* MARTIAN.

— Unus Palatin. *Et sapientem meliorem seni et regi, et stulto.*

⁶ *Laodiceus interpres, etc.* Apollinaris est Laodiceus Syriæ episcopus, qui in sanctas Scripturas innumerabilia scripsit volumina. Consule Catalogum Scriptorum Ecclesiasticorum. MARTIAN.

⁷ *Et post diversa, etc.* Corbeises mss. *Et per diversa quæ, etc.* MARTIAN.

⁸ *Donum enim insipientium sacrificium. Nunc*

malum. » Præcepta dat vitæ, et non vult nos offendere euntes ad Ecclesiam. Non enim ingredi domum Dei, sed sine offensione ingredi, laudis est. Et si esset omnium qui sunt in Ecclesia Dei¹, audire sermonem, nunquam addidisset, *appropinqua, ut audias* (Exod. xxiv, 2 et seqq.). Denique Moyses solus prope accedebat ad audiendum Deum: cæteri accedere non valebant. Quod stulti nescientes remedium esse peccati, æstimant oblatione munerum Deo satisfacere se posse, et ignorant hoc quoque malum esse atque peccatum, non obedientia et operibus bonis, sed donis et victimis emendare velle, quod fecerint. Huic congruit illud quod alibi dicitur: *Obedientiam super sacrificium* (I Reg. xv, 21). Et: *Misericordiam volo, et non sacrificium* (Osee vi, 6).

(Cap. V). « Noli festinare in ore tuo, et cor tuum non festinet ad proferendum verbum² in conspectu Dei, quia Deus in cælo, et tu super terram. Propter hoc sint verba tua pauca, quia veniet somnium in multitudine sollicitudinis, et vox insipientis in multiplicatione sermonum. » Plerique arbitrantur hoc in præsentis loco præcipi, ne coram Deo facile aliquid promittamus, et sine consideratione 427 virium voveamus ea quæ explere non possumus. Adesse quippe præsentem Deum et licet ille in cælo, nos esse videamur in terra: tamen audire, quæ loquimur, et insipientiam nostram argui ex multiplicatione sermonum. Alii vero melius intelligentes, hoc præcipi affirmant, ne aut loquentes, aut cogitantes plus de Deo quam possumus, opinemur; sed sciamus imbecillitatem nostram, quod, quantum distat cælum a terra, tantum nostra opinatio a natura illius separetur: et idcirco debere verba nostra esse moderata. Sicut enim qui in multis cogitationibus est, ea somniat frequenter, de quibus cogitat: ita qui plura voluerit de divinitate disserere, incidit in stultitiam. Vel certe sic: Verba nostra pauca ideo esse debere, quod etiam ea quæ nosse nos arbitramur, per speculum videmus et in ænigmate, et velut

contextum subvertunt veteres editiones, ubi contrario sensu legimus *Super donum enim insipientium sacrificium tuum: quia*, etc. MARTIAN.

¹ Rursum idem mss., *Et si esset omnium offensio, qui sunt in Ecclesia*, etc. Penes Alcuin., *Si esset omnium audire sermonem, et divina mysteria, nunquam*, etc.

² Restituo ex Vatic. et Palatin. altero, *ad proferendum sermonem*, etc., quemadmodum et ipse Hieronymus in sua interpretatione vertit ex Hebræo לְהוֹרִיחַ. Martianæus vero *ad proferendum*, ut videtur ex Græco τὸ ἐξενέχαι legerat.

³ *Cum votum feceris Deo*. In editis, *cum votum voveris*. Sed parum interest, nec est ulla in sensu mutatio. MARTIAN.

⁴ Martianæus atque alii editi, *votum vovis*.

⁵ *Ancipitem diu librare*, etc. Antea legebatur, *ancipitem diu deliberare sententiam*. MARTIAN.

⁶ Unus Vatic. *Et non fecit, vapulabit plagis multis*.

⁷ Duo Palatini et Vatican., *Ut peccare faciat*, hic atque infra: et paulo post, *Et ne dissipet, pro et disperdat*.

A somnium comprehendimus, quod tenere nos æstimamus. Cumque plura (ut visum nobis fuerit) dixerimus, finem disputationis nostræ esse stultitiam. Ex multiloquio enim nos non effugere peccatum.

« Cum votum feceris Deo³, ne moreris reddere illud, quia non est voluntas in insipientibus. Quæcunque voveris⁴, redde. Melius est non vovere, quam vovere et non reddere. » Simplex intelligentia interpretatione non indiget. Melius est non promittere, quam promissa non facere, quia displiceant Deo, et inter insipientes computentur, qui vota non expleant. Quod autem ait: *Non est voluntas in insipientibus*, subauditur, *Dei*, juxta illud Apostoli (I Cor. xvi, 22): *Et utique non fuit voluntas, ut nunc venirem ad vos*. Quod si volumus et curiosius aliquid dicere, præcipitur Christiano, ut fidem opere compleat, et non sit similis Judæorum qui spondentes atque dicentes: *Omnia quæcunque Dominus præcepit faciemus* (Exod. xxiv, 3), adoraverunt idola. Et post verberatores servos, et lapidibus oppressos, novissime ipsum quoque patris familias filium trucidaverunt. Melius est ergo ancipitem diu librare sententiam⁵, quam in verbis facilem in 428 opere esse difficilem. Servus enim qui scit voluntatem Domini sui, et non faciat eam, vapulabit multis⁶ (Luc. xii, 47).

« Non des os tuum, ut peccare facias⁷ carnem tuam. Et ne dixeris in conspectu angeli, quia ignorantia est; ne irascatur Deus super vocem tuam, et disperdat opera manuum tuarum. » Hebræus ita sensit: Quod non potes facere, ne promittas. Non enim in ventum dicta transeunt, sed a præsentis angelo, qui unicuique adhæret comes, statim perferuntur ad Dominum. Et tu qui putas ignorare Deum, quod pollicitus es, provocas eum ad iracundiam, ut omnia opera tua dissipentur. Sed in eo quod ait: *Ut non peccare facias carnem tuam, non diligenter eventilans*, ita intellexit, quasi dixisset, *Non des os tuum, ut non pecces*⁸.

⁸ *Non des os tuum ut non pecces*. Hic locus ex absentia particulæ negantis non potest intelligi in antea editis libris: neque vero dicere potuit Hieron. Hebræum suum præceptorem non diligenter eventilasse quod dicitur, si ita intellexit quasi Ecclesiastes dixisset: *Non des os tuum ut pecces*. Nam idem est, *ut pecces ac ut peccare facias carnem tuam*. In eo igitur minori diligentia contextum sacrum eventilavit Hebræus, quod putaverit particulam negativam אֵלֶּיךָ lo, id est, *non*, expressam esse, vel subintelligendam in hoc loco, *ut non pecces*. Quæ lectio optime respondet interpretationi superiori ejusdem Hebræi dicentis, *Quod non potes facere, ne promittas*. Hoc est enim dicere, *Ne des os tuum ad promissa temere facienda, ut quod non potes promittas, atque pecces non implendo quæ promisisti*. Legamus itaque cum mss. codicibus, *ut non pecces*; quia hoc modo sensus Hebræi liquidus apparet. MARTIAN.

— Hactenus contrario absurdoque sensu absque negandi particula obtinuit, *ut peccare facias*. Constat vero in hoc textu Hebræum Hieronymi præceptorem non, ipsam particulam, *diligenter even-*

Nobis vero alter sensus videtur, quod arguantur hi, qui de vitio carnis queruntur¹ et aiunt, se corporis necessitate compulsos ea facere, quæ nolint, secundum illud Apostoli (Rom. vii, 15): *Non enim, quod volo, hoc ago, sed quod nolo*, et cætera. Noli itaque, ait, vanas excusationes quærere, et dare occasionem carni tuæ ad peccandum, et dicere: Non ego pecco, sed quod habitat in carne mea peccatum. Denique in eo loco ubi ait: *Ne dixeris coram angelo, quia ignorantia est*, Aquila interpretans verbum Hebraicum SEGAGA, pro ignorantia², ἀνοσίγειον transtulit, id est, non spontaneum. Si enim, inquit, hoc dixeris, Deum provocas quasi auctorem mali atque peccati, ut iratus, si quid videris boni habere, auferat de manibus tuis. Vel certe talia sentientem, tradat in reprobum sensum, ut facias ea quæ non conveniunt.

« Quia in multitudine somniorum et vanitates, et verba plurima. Sed Deum time. » Et hunc locum ita Hebræi edisserunt. Nec superiora facias, de quibus jam dictum est, ne facile somniis credas. Cum enim diversa videris per nocturnam quietem, et variis anima fuerit exagitata terroribus, sive incitata promissis, tu ea contemne, quæ somnii sunt. Et solum Deum time. 429 Qui enim somniis crediderit, vanitatibus se et ineptiis tradet. Aliter: Quia dixi atque præcepi: « Non des os tuum, ut peccare facias carnem tuam, » et quæras varias excusationes: hoc nunc infero, quoniam in somno vitæ istius, et in imagine umbræ nubis³, qua vivimus, multa possumus invenire, quæ nobis verisimilia videantur, et nostra excusare peccata. Propterea admoneo, ut id solum caveas, ne putes absentem Deum sed eum timeas, et scias cunctis operibus tuis adesse præsentem: teque liberi arbitrii conditum non cogi, sed velle quod facias.

« Si calumniam pauperis, et rapinam iudicii⁴, et injustitias videris in regione, ne mireris super

tilasse, minime vero, ut vulgati præferebant, illud comma, ut peccare facias, etc., non diligenter eventilasse, ut quid enim quod non diligenter notatum ab aliquo est, quis proferat ad eruditionem. Nos mss. Palatini duo, et Vatic. restituendæ lectionis admonuerunt.

— Hic vero negandi particulam unus Vatic. ignorat, et Palatinus alter expungit. Confer Martiani adnotationem.

¹ Qui de vitio carnis queruntur. Colbertinus codex, Qui Deum carnis queruntur. Corbeiensis. Qui de vi carnis queruntur MARTIAN.

² Verbum Hebraicum Segaga. Apud Erasmum corruptum est prorsus et mutatum Hebræum nomen שגגה segaga, pro segaga enim legit שננה senana, duplex Nun, pro duplici Chimel; sed haud dubie vitio typographico. Corbeiensis mss. legunt segoga. MARTIAN.

³ Et in imagine umbræ nubis. Eadem exemplaria hic aliud retinent, sequentem nempe lectionem: Quoniam in somno vitæ istius, et imagine, umbra nubique vivimus multa, etc. MARTIAN.

⁴ Et rapinam iudicii Editi antea libri, et ruinam iudicii; sed falso, nam in Hebræo legimus רגל משפט ונזל ונזל misphat; et rapinam Iudicii, juxta omnia exemplaria Hieronymi mss. et LXX interpretes,

A negotio: quia excelsus super excelsum custodit, et excelsior est super illos et amplius terræ in omnibus est rex in agro culto. » Christi tunica contexta desuper (Joan. xix; Luc vii), nec a crucifigentibus scindi potuit: et eum a quo Salvator dæmonia eiecerat, apostolorum indutum vestimentis abire præcepit. Itaque et nos nitamur Ecclesiastæ nostri vestimenta non scindere, nec pro voluntate nostra opinationum pannos hinc inde consuere, sed unum disputationis servare textum, et eundem sensum et ordinem sequi. Supra dixerat: « Ne dixeris in conspectu angeli, quoniam ignorantia est, ne irascatur Deus super vocem tuam, » et reliqua: et adversus eos fuerat locutus, qui negarent providentia res humanas regi. Quia igitur adversus⁵ hoc præceptum suboriebatur quæstio, quare justi calumniam sustinerent, et quare iniqua fiant in toto orbe iudicia, et non est ultor Deus; nunc infert et solvit, quod opponi poterat, dicens: Si videris calumniam pauperis, qui beatus in Evangelio prædicatur, et res vi geri⁶, non justitia, ne mireris, et tibi novum aliquid esse videatur. Excelsus quippe super excelsos hæc respicit Deus, qui angelos suos super iudices et reges terræ præposuit⁷, qui possunt utique prohibere injustitiam, et magis in terra valere, quam quævis hominum potestates. Sed 430 quoniam servat in fine iudicium, et in consummatione mundi quando cum matura seges fuerit, et messorum venerint, jussurus est ut separetur triticum, et lolium tradatur incendio: ideo nunc exspectat et differt sententiam. C quoadiu ager mundi istius excolatur⁸. Quod autem ager interpretetur mundus, Dominus in parabola zizaniorum et tritici exposuit (Math. xi:1).

« Qui diligit argentum, non implebitur argento, et qui diligit divitias, non fruetur eis. Sed et hoc vanitas. In multitudine enim bonorum multi sunt qui comedunt ea⁹, et quæ est fortitudo habenti

qui transtulerunt καὶ ἀρπαγὴν κληματα, et directionem iudicii MARTIAN.

— Vatic. Et rapinam iudicii, et justitiæ videris in regione; et paulo post cum Palatinis duobus, Excelsus super excelsum custodit, et excelsiores super eos.

— Quia excelsus super excelsum custodit. Corbeiensis mss. Quia excelsus super excelsum, et excelsior est super eos, et amplius terræ est rex in agro culto MARTIAN.

⁵ Idem tres mss.: Quia igitur adversus (Al. addunt eos) hoc præceptum suboriebatur, et quare justi, etc.

⁶ Ita emendamus ope trium mss, in quibus uno verbo est vigeri, pro quo fecimus duobus verbis vi geri. Hactenus vero inutili falsoque sensu lectum est uno verbo vigere.

⁷ Super iudices et reges terræ præposuit. Deerat in hac voce propositio quæ alium sensum efficit; quia magnum intercedit discrimen inter angelos, posuit super reges terræ, et angelos præposuit super reges terræ. MARTIAN.

⁸ Tres mss., Ager mundi istius plenius excolatur.

⁹ Unus Vatic., Qui comedunt ex eis.

illa, nisi ut videat oculis suis? Ubi cunque argentum ponimus, secundum Græci sermonis ambiguitatem, potest et pecunia transferri: ἀργύριον quippe utrumque significat. Porro Tullius pecuniosos primitus eos dictos refert, qui plura habuissent peculia¹, id est pecora. Ita enim ea antiquitus appellabant. Paulatim autem per abusionem, nomen ad aliud devolutum est. Avarus igitur describitur, quod nunquam opibus expleatur, et quanto plus habuerit, tanto plus cupiat. Flacci quoque super hoc² concordante sententia, qui ait (Horat. I. 1 *Epistolar. epist. 2, ad Lælium*):

Semper avarus eget,

et nobilis historici³, quod avaritia, neque inopia, neque copia minuatur. Nihil ergo, inquit Ecclesiastes, prosunt divitiæ possidenti, nisi hoc solum ut videat quæ possidet. Quanto enim major fuerit substantia, tanto plures ministros habebit, qui opes devorent congregatas. Ille autem videat tantum, quod habet, et plus quam unius hominis cibum capere non possit.

« Dulcis somnus operanti, sive paululum, sive plus comederit. Et saturitas divitis non sinit eum dormire. » Adhuc de divite et avaro sermo est, et comparatur operanti, et absque sollicitudine dormienti, sive parum sive multum comederit, quod ille labore operis et sudore qualemvis cibum digerat, et dulci somno perfruatur. Dives vero distentus dapibus, et cogitationibus 431 in diversa laceratus, dormire non valeat, redundante crapula, et incocto cibo in stomachi angustiis æstuante⁴. Porro, quia somnus, et communis de hac vita exitus appellatur, melior erit requies ejus qui operatur in præsentia, et secundum vires suas in bonis

¹ Hactenus lectum est, *Qui plura habuisse peculiaz, id est, pecora, designantur, contradicentibus mss. nostris, in quorum nullo postremum hoc verbum legitur, quove expuncto, substitutoque habuissent pro habuisse, concinnius contextus fuit. Porro iidem mss. peculia legunt, pro pecunia. Vide autem Nonnium a Martiano laudatum.*

— Porro Tullius pecuniosos, etc. Pecuniosorum et locupletum proprietatem, inquit Nonius, aperuit M. Tullius, de Senectute, a pecore pecuniosos, et a possessionibus locorum locupletes appellatos asserens, multaque ditione ovium et bonum, quod tunc erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur. MARTIAN.

² Flacci quoque super hoc, etc. Flaccus, id est Horatius. *Epistolarum lib. 1, epist. 2, ad Lolium*:

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas.
Semper avarus eget. Certum voto pete finem.
Individus alterius rebus macrescit opimis.

MARTIAN.

³ Sallustius, in Catil. cap. 11. Vide quæ adnotavimus in epist. 108, num. 19.

— Et nobilis historici. Eadem replicat in Epitaphio Paulæ matris, dicens: Ne consuetudine plus habendi præberet locum avaritiæ, quæ nullis expletur opibus, et quanta amplius habuerit, plus requirit, et neque copia neque inopia minuitur. » Verba sunt Sallustii de conjuratione Catilinæ, pag. 8 et 9, ubi nobilis historicus ait: « Huic quia bonæ artes

A operibus conservatur, quam eorum divitiæ, de quibus scribitur: *Væ vobis divitibus⁵, quia receptistis consolationem vestram* (Luc. vi, 24).

Est, languor pessimus, quem vidi sub sole, divitias custodiri a domino in malum ejus. Et perierunt divitiæ⁶ illæ in distentione pessima. Et genuit filium, et non est in manibus ejus quidquam⁷. Sicut exivit de utero matris suæ, nudus revertetur, ut venit⁸, et nihil tollet laboris sui, ut vadat in manibus ejus. Sed et hoc languor pessimus, quia sicut venit, sic et vadit. Quid ergo habebit amplius, quia laboravit in ventum? Et omnibus diebus suis in tenebris comedit, et in indignatione plurima, et in infirmitate, et in iracundia. » Cum superiore jungit quod sequitur: Ecclesiaste divitem describente, qui nec ipse possit suis divitiis perfrui, et crebro propter eas in discrimen veniat, nec hæredi, quod congregavit, relinquat; sed et ipse et filius ejus, sicut venerunt nudi, ita nudi revertantur in terram, et nihil eos suorum comitetur laborum. Nonne enim languor est pessimus, pro divitiis cogitatione torqueri, et perituras opes, nec quas nobiscum possumus auferre morientes, in tristitia, in gemitu, in indignatione, in litibus, casso labore conquirere? Et hæc secundum simplicem sensum. Cæterum ut altius elevemur, de philosophis mihi videtur, vel hæreticis dicere, qui congregant divitias dogmatum in malum suum, et nec repertoires utilitatem possunt aliquam consequi, nec sectatoribus suis fructum relinquere perpetuum. Sed et ipsi, et discipuli, revertuntur in terram, et perdunt divitias ab eo qui dixit: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo⁹* (I Cor. i, 19). Vere quippe, sicut egressi sunt de utero matris

desunt, dolis atque fallaciis contendit, avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit. Et quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis est, neque copia, neque inopia minuitur. » MARTIAN.

⁴ Vatic. duoque Palatini, *Et incoctos cibos stomachi angustiis æstuante.*

⁵ Iidem mss. *Væ vobis, divites, quia, etc.*

⁶ Verba, *Et perierunt divitiæ*, in Vatic. non habentur. Levia quædam infra emendamus.

⁷ Addit Vatican.: *Et quæ est fortitudo habenti illas, nisi ut videat oculis suis.* Tum egressus legit, pro *exivit*, quemadmodum et Palatinus alter ad libri oram reponit.

⁸ *Nudus revertetur, ut venit.* Quantæ et quam frequentes sint depravationes et contextus sacri, et Commentariorum Hieronymi in antea editis libris, facile pervidebis ex Notis consequentibus. Nam hoc loco primum ita legunt: *Nudus revertetur: ut eas sicut venit, et nihil accipit de labore suo, ut teneat in manu ipsius. Sed et hoc vanitas et languor pessimus: sicut enim advenit, ita et abiit. Quæ abundantia ejus qui in ventum laborat? Et quidem omnibus diebus suis in tenebris comedit, et luctu et iracundia multa, et languore, et insania.* MARTIAN.

⁹ *Prudentiam prudentium reprobabo.* Hic autem addunt isthæc: *Ubi sapiens, ubi scriba, ubi inquisitor hujus sæculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? et reliqua.* MARTIAN.

sua, de perversa videlicet Ecclesia, ejusque contraria de qua ¹ scriptum est : *Quæ autem sursum est Jerusalem, 432 libera est, quæ est mater omnium nostrum* ² (*Galat* iv, 26), sic nudi vadent in ventum, et in nihilum laborantes. Qui defecerunt scrutantes scrutinio (*Psal.* LXII, 7), et feruntur omni vento doctrinæ, nec habent lucem, sed in tenebris sua comedunt sacramenta. Semper in infirmitate, semper in iracundia sunt, thesaurizantes sibi iram in die iræ, nec habentes propitium Deum.

Ecce quod vidi ego bonum, quod est optimum, comedere, et bibere, et cernere jucunditatem in omni labore suo, quo laboravit sub sole, numero dierum vitæ suæ, quos dedit ei Deus, hæc quippe est pars ejus. Sed et omnis homo, cui dedit Deus divitias et substantiam, concessitque ei, ut vesceretur ex eis, et tolleretur partem suam, et lætaretur de labore suo, hoc Dei donum est. Non enim multum recordabitur dierum vitæ suæ, quia Deus occupat in lætitia cor ejus. * Ad comparationem ejus, qui opibus suis in curarum tenebris vescitur, et cum grandi vitæ tædio peritura comportat, meliorem dicit esse eum, qui præsentibus fruitur. Hic enim vel parva voluptas est in fruendo : ibi vero sollicitudinum tantummodo magnitudo. Et reddit causas, quare Dei donum sit frui ³ posse divitiis. Quoniam, *Non multum recordabitur dierum vitæ suæ*. Avocat quippe eum Deus in lætitia cordis sui : non erit in tristitia, non cogitatione vexabitur, abductus lætitia et voluptate præsentis. Sed melius est juxta Apostolum (*I Cor.* x, 3), spiritua-
lem escam et spiritualem potum a Deo datum intelligi, et videre bonitatem in omni labore suo, quia ingenti labore et studio vera possumus contemplari bona. Et hæc est pars nostra, ut in nostro studio et labore lætemur. Quod licet bonum sit, tamen, donec Christus manifestetur vita nostra, necdum plene bonum est. Et ideo non multum recordabitur Deus dierum vitæ nostræ. Notandum quoque, quod hic περισπασμός in meliori parte accipitur pro occupatione spiritualis veræque lætitiæ.

(Cap. VI.) « Est malum, quod vidi sub sole, et frequens apud homines. Vir cui dedit 433 Deus divitias et substantiam, et gloriam, et nihil deest animæ ejus ex omnibus, quæ desideravit, et non dedit ei Deus potestatem, ut manducaret ex eo, sed vir alienus comedit illud. Hæc vanitas est, et languor pessimus. Si genuerit vir centum ⁴ et annis multis vixerit, et plures fuerunt dies annorum

A ejus, et anima ejus non repleatur bonis, nec sepulcrum fuerit illi, dixi melius ab eo esse abortivum. In vanitate quippe venit, et in tenebris nomen ejus abscondetur. Et quidem solem non vidit, nec cognovit, requies huic magis quam illi. Et si vixerit mille annos duplices, et bonitatem non vidit, nome ad locum unum omnia properant? » Describit avarum divitem, et hoc malum frequens esse in hominibus asserit, quod nihil eorum, quæ in mundo putantur bona, ei desit, et nihilominus stultissima parcitate se cruciet, aliis devoranda conservans. Necnon et illud hyperbolice adjicit, quod etiam si ceptum liberos procreavit, et non ut Adam, prope mille, sed duobus millibus vixerit annis, et anima ejus cupiditate et avaritia contabescat : multo deterioris conditionis sit abortivo, qui statim ut natus videtur, interiit. Ille enim nec mala vidit, nec bona : iste vero, cum bona possederit semper tristitiis et cogitatione cruciatus est : magisque requiem habeat abortivus, quam avarus ille longævus : et tamen ambo æquali fine rapiantur ⁵, dum et hic et ille morte simili subtrahuntur. Potest hoc et de Israel accipi, quod dederit illi Deus Legem, et Prophetas, Testamentum, et repromissionem, Salvatore dicente : *Quia auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus* ⁶ (*Matth.* XXI, 43). Hæc omnia ad alienum et peregrinum de gentibus translata sint populum, et videant illi bona sua, et non fruuntur. Multoque nos conditionis esse melioris, qui quasi abortivi et novelli putabamur ab eis, qui sibi in antiquitate
C applaudebant de patribus gloriantes atque dicentes : *Pater noster est Abraham* (*Joan.* VIII, 39) : et tamen ad unum locum et nos et illos properare, id est, ad judicium Dei. Quod autem in medio ait : *Et quidem sepulcrum non fuit ei* ; sive hoc 434 significat, quod dives ille de sua morte non cogitet, et cum omnia possideat, etiam in exstrukione sepulcri avarus sit ; sive quod sæpe propter istas divitias occisus insidiis, insepultus abjiciatur, sive, quod melius puto, nihil boni facinoris egerit ⁷, ex quo sibi queat apud posteros memoriam comparare, et non vitam silentio transire, velut pecudes, cum habuerit materiam, per quam potuerit apparere quod vixerit.

« Omnis labor hominis in ore ipsius, et quidem anima non implebitur ⁸. Quid enim est amplius sapienti a stulto, quid pauperi, nisi scire, ut vadat contra vitam? » Omne quod laborant homines in hoc mundo, ore consumitur, et attritum dentibus ventri traditur digerendum. Cumque paululum gu-

¹ Idem Vatic., *quæ contrita est ab ea, de qua, etc.*

² *Quæ est mater omnium nostrum*. Simili temeritate addiderunt post nostrum, scripturam sequentem : *Et de qua scribitur : Lætare sterilis quæ non parit, erumpe et clama quæ non parturit, quia multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum. Sic nudi vadunt, etc.* MARTIAN.

³ Verbum *frui* sufficiunt quatuor mss. quibus ultimum.

⁴ Duo Palatini addunt *liberos* ; Vatic. *filios*.

⁵ Sic habent quatuor mss. Antea erat *rapiuntur*.

⁶ Addit Vietor. : *Et qui ceciderit super lapidem istum confringetur ; super quem vero ceciderit conteret eum.*

⁷ Apud Alcuin. *Nihil bonum honorificumve egerit, etc.* Vietor., *Nihil facti et honoris egerit, etc.*

⁸ Mss., *Anima ejus non implebitur, etc.*

iam delectaverit, tandiu videtur tribuere voluptatem, quandiu gutture continetur. Cum vero in alvum transierit, desinit inter cibos esse distantia. Et post hæc omnia, non impletur anima comedentis: sive quod rursum desideret, quod comedit, et tam sapiens quam stultus absque cibo nequeat vivere, et pauper nihil aliud quærat, nisi quomodo (*Al.* quod) possit organum sui corpusculi sustentare, nec interire inedia: sive quod nullam utilitatem anima ex refectione corpusculi capiat, et cibus tam sapienti quam stulto communis sit, et illuc vadat pauper, ubi opes esse perspexerit. Melius est autem hoc intelligi de Ecclesiastico viro, qui in Scripturis cœlestibus eruditus, omnem laborem habet in ore suo, et anima ejus non impletur, dum semper cupit discere. Et in eo plus habet sapiens, quam insipiens: quia cum pauperem esse se sentiat (puuperem autem illum, qui in Evangelio beatus dicitur), properat ad ea comprehendenda, quæ vitæ sunt, et ambulat arctam et angustam viam, quæ ducit ad vitam, et pauper est a malis operibus et scit ubi Christus qui vita est, commoretur.

« Melior est aspectus oculorum super ambulantiem in anima. Sed et hoc vanitas et præsumptio spiritus. » Dilucide hoc interpretatus est Symmachus dicens: « Melius est providere, quam ambulare, ut libet; » 435 id est, melius est juxta sensum cuncta agere, qui animæ est oculus, quam voluntatem cordis sequi ¹. Hoc est enim ambulare in anima, sicut Ezechiel ait: *Qui ambulat in voluntate cordis sui* (*Ezech.* 11, 21). Vel certe superbum et sibi placentem arguit, et meliorem dicit esse eum, qui cuncta provideat, quam illum, cui nihil placet, nisi quod ipse fecerit: quo nihil est deterius, et omni vento inanius. Rursum et hic *præsumptiorem spiritus*, Aquila et Theodotio, *passionem venti*, interpretati sunt: Symmachus vero *affectionem spiritus*. Porro sciendum est, quod apud Hebræos et spiritus et ventus similiter appellantur id est, RUHA ².

« Quid est, quod futurum est? jam vocatum est nomen ejus, et cognitum, quia homo est, et non poterit judicari cum fortiore se. » Aperte de Salvatoris prædicatur adventu, quod qui futurus est, antequam in corpore cerneretur, jam vocatum est in Scripturis nomen ejus, et cognitum prophetis et sanctis Dei: quia homo sit, et juxta hoc quod homo est, non possit se conferre cum Patre, et in Evangelio dicat: *Pater qui me misit, major me est* (*Joan.* xiv, 28). Unde et in consequentibus præci-

pitur, ne ultra quam de eo nobis scriptum est, requiramus, ne velit homo plus scire, quam Scriptura testata est. Cum enim de statu nostro ignoremus, et vita nostra quasi umbra pertranseat, et futura incerta sint, non nobis expedit ut majora quam possumus inquiramus. Nonnulli illud in hoc loco significari putant, quod omnium, qui futuri sunt, et hominum corpore circumdandi, jam Deus ³ vocabulum noverit: nec possit homo respondere contra artificem suum, quare ita vel ita factus sit. Quanto enim amplius quæsierimus, tanto magis ostendi vanitatem nostram et verba superflua: et non ex præscientia Dei liberum tolli arbitrium, sed causas ante præcedere, quare unumquodque sic factum sit.

« Quia sunt verba multa ⁴ multiplicantia vanitatem. Quid est amplius homini ⁵? Quis enim cognovit quid sit bonum homini in vita, numero dierum vitæ vanitatis ejus? et faciet eos ⁶ quasi umbram, quia quis 436 annuntiabit homini, quid sit post eum sub sole? » Cum, inquit, ignoret homo de statu suo, et quæcunque videtur scire et cernere, non ut se rei habet veritas, sed per speculum, et umbram et imaginem videat, nec futura cognoscat, et in multiloquio non effugiat peccatum; silentium ponat ori suo, et credat eum venisse qui scriptus est, quomodo, et quantus, et qualis venerit, non requires.

(Cap. VII.) « Bonum est nomen super pleum bonum, et dies mortis super diem nativitatis ejus. » Considera, inquit, o homo, dies tuos breves, et quia cito esse, soluta carne, cessabis: fac tibi famam longiorem, ut quomodo unguentum nares odore delectat, sic ad tuum vocabulum cuncta posteritas ⁷ delectetur. Quod perspicue interpretatus est Symmachus, dicens: « Melius est nomen bonum, quam unguentum bene olens. » Siquidem moris est Hebræorum unguentum bonum, oleum nuncupare. Quod autem ait: « Et dies mortis super diem nativitatis ejus, » vel hoc ostendit, melius esse exire de sæculo, et carere tribulationibus atque incerto vitæ statu, quam ingredientem mundum, hæc omnia sustinere. Vel certe quod in morte, quales simus, notum sit: in exordio vero nascendi, qui (*Al.* quales) futuri simus, ignoretur. Aut quod nativitas alliget corpore (*Al.* corpori) libertatem animæ, mores resolvat.

« Melius est ire ad domum luctus, quam ad domum convivii, in quo finis est omnis hominis: et qui vivit, dabit ad cor suum. » Utilius est ad exse-

¹ Vatic. *Voluntatem cordis sui sequi.*

² *Id est, RUHA.* In omnibus mss. codicibus scriptum reperi *Ruha* cum *h* in medio; quamvis alibi legatur nomen Hebræum רוּחַ, sine ulla aspiratione, *rua*, et non *ruha*. Sed nemo est hominum eruditorum qui neget utrumque et legi et scribi posse. MARTIAN.

³ Magis arrideat Vaticani lectio. *Et hominis corpore circumdati, jam Deus, etc.*

⁴ Vox *multa* in tribus e nostris mss. desideratur.

⁵ *Quid est amplius homini?* Initium hic est capituli septimi in Vulgata Latina: sed veteres alias secuti sunt divisiones contextus sacri, ut ex hoc loco manifestissime probatur. Consule Prolegomena a nobis edita in *Divinam Bibliothecam* sancti Hieronymi, ubi de hujusmodi capitulis plenissime disputatum est MARTIAN.

⁶ Palatin. alter, *ea*: Vatic., *cas*.

⁷ Alcuin., *Sic ad tuum nomen cuncta posteritas.*

quias funeris, quàm ad domum ire convivii, quia ibi conditionis nostræ ¹ et fragilitatis humanæ ex præsentem cadavere commonemur. In convivii autem lætitia, etiam si quid timoris habere videbatur, amittimus. Novissimum versum apertius interpretatus est Symmachus, dicens: « Et qui vivit, respiciet ad mentem. » Ex quibus approbatur, in eo quod superius cibum et potum visus est approbare, non eum voluptatem rebus præferre cunctis, ut plerique male æstimant: sed ad comparisonem avaritiæ et nimis parcitatis, licet breve sit, plus esse, si vel **437** ad momentum quis suis opibus perfruatur. Nunquam enim tristitiam luctus, festivitati convivii prætulisset ², si bibere et vesci alicujus putasset esse momenti.

« Melior est ira quam risus, quia in mœrore vultus emendabitur cor. » Risus dissolvit ridentem ³: ira corripit et emendat. Irascamur et nobis, si quando peccamus, irascamur et aliis. Per tristitiam quippe vultus, melior fiet animus, ut interpretatus est Symmachus. Et idcirco: *Væ nunc ridentibus, quoniam ipsi lugebunt* (*Luc. vi, 25*).

« Cor sapientium in domo luctus, et cor insipientium in domo lætitiæ. » *Beati*, inquit Salvator, *lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (*Matth. v, 5*). Lugebat et Samuel regem Saul omnibus diebus vitæ suæ (*II Reg. xvi*). Et Paulus super eos qui post peccata varia noluerant agere pœnitentiam, lugere se dicit (*II Cor. xii*). Cor igitur sapientis vadat ad domum talis viri, qui se corripit delinquentem, ut adducat ad lacrymas, qui provocet propria flere peccata, et non eat ad domum lætitiæ, ubi doctor adulatur et decipit, ubi non conversionem audientium, sed et plausus quærit et laudem. Talis præceptor plangitur, dives in sermone, dives in verbis ⁴, qui quia saturatus est, propterea recepit consolationem suam. Denique huic expositioni etiam sequentes versiculi concordant. Ait enim:

« Melius est audire correptionem sapientis, super virum audientem carmen stultorum. Quia sicut vox spinarum sub olla, sic risus stulti. Sed et hoc vanitas. » Melius enim est a sapiente corripit,

¹ Idem Alcuin, cum editis ante Martian. libris. *Quia ibi recordatione conditionis nostræ, etc.; et mox, In convivii autem, et lætitia.*

— *Quia ibi conditionis nostræ.* Superflue in editis additur, *quia tibi recordatione, etc.* MARTIAN.

² Vatican. *Tristitiam luctui, sed festivitati convivium prætulisset.*

³ Cum iisdem vulgatis Alcuin., *Risus dissolvit sapientem. Tum, ira corripit et emendat peccantem. Irascamur et nobis, quia peccavimus, irascamur aliis quoque peccantibus ad emendationem sui, non ad ultionem nostri.*

— *Risus dissolvit ridentem.* Plures mss. *dissolvit ridentem*; quia facile mutant *ridentem in videntem*. Editi legunt *sapientem*. MARTIAN.

⁴ Denuo Alcuinus, et pridem vulgati libri, *Non dives in opere.*

⁵ Vatic., *Ad culpas sæculi.*

⁶ Non videntur veteres recentesque editores, qui

quam adulatione decipi blandiente. Cui simile est illud: *Meliora sunt vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici* (*Prov. xxvii, 6*). Sicut enim vox spinarum ardentium sub olla, strepitum reddit insuavem: sic et palpantis magistri verba non proderunt, vel ad curas sæculi ⁵, quæ spinæ interpretantur, auditores suos cohortantis, vel futuro eos incendio **438** præparantis. Symmachus pro eo quod nos posuimus: « Quia sicut vox spinarum sub olla, sic risus stulti, » hunc sensum interpretans quem supra disseruimus, ait: « Per vocem enim imperitorum vinculis quispiam colligatur. » hoc est, ad vocem talium præceptorum magis auditor innectitur, dum vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur.

« Calumnia conturbat sapientem, et perdet cor fortitudinis ejus. » Nunc sapientem in profectu positum accipe, secundum illud: *Argue sapientem et diliget te* (*Prov. ix, 8*). Sapiens quippe perfectus nulla argutione indiget, nulla calumnia conturbatur. Utamur hoc versiculo, si quando justum virum atque sapientem videmus calumniam sustinere, et turbari de iniquitate judicii, nec Deum statim subvenire præsentem. Pro eo vero, quod Septuaginta, et Aquila, et Theodotio interpretati sunt, *perdit cor εὐτολίας αὐτοῦ* ⁶, id est, *fortitudinis sive vigoris ejus*. Symmachus ait, et *perdit cor MATTHANA (מתנה) id est, donum*: tam verbum Hebraicum, quam interpretationem ejus copulans, et faciens illum sensum, qui alibi scriptus est: *Excæcant munera etiam sapientium oculos* (*Deut. xvi, 19*).

« Melius est novissimum sermonis, quam principium ejus. » Meliores sunt in dicendo epilogi, quam exordium. In his enim dicentis sollicitudo finitur, in illo incipit. Vel certe sic: Qui incipit audire sermonem, et ad præceptorem vadit, in principio est; qui vero extrema audit, consummatus est atque perfectus. Sed et hoc modo intelligi potest: Dum in isto sæculo sumus, quod scimus, omne principium est; cum autem venerit quod perfectum est, novissimis et consummatis erimus. Hebræus ita hunc locum cum sequenti

hactenus εὐγενείας αὐτοῦ legerunt, Græca verba ex Hieronymianis mss., sed ex pervulgata τῶν LXX editione expressisse. Scilicet mss. εὐτολίας, quemadmodum emendo, præferunt, et si qui mendose scribarum oscitantia T in Γ commutant, leguntque εὐγονίας vel ἐχγονίας, ipso ejus litterulæ manifesto vitio, repositæ lectioni suffragantur. Ita vero et penes LXX reponendum pro εὐγενείας contendere, nam et in editione Romana Flaminius adnotaverat, ita in nonnullis codicibus Græcis legi, et quod palmare argumentum est Hieronymiana, ejus vocis interpretatio, id est, *fortitudinis, sive vigoris*, satis bene εὐτολίας, vocabulo respondet quod *strenuitas, impetus vigor*, atque his similia interpretatur; minime vero εὐγενείας, quod *generis splendorem, sive nobilitatem* sonat, Addo, Victorium loco *perdit legere prodit*: mihi *perdet probari* magis.

versiculo disseruit: Melius est te finem considerare negotii, quam principium, et patientem esse¹, quam impatientiæ furore raptari. Descimus 439 quoque ex hac sententiola, nullam in hominibus esse sapientiam, cum melius sit facere, quam proloqui: et quia cum finita fuerit oratio, intra semetipsum recogitat auditor, quid sit dictum: cum autem cœperimus loqui, necdum quid utilitatis accepit.

« Melior est patiens super excelsum spiritu. » Quia superius iram concesserat, dicens: « Melior est ira, quam risus, » ne putaremus iram, quæ in passione est laudari, nunc præcepit iram penitus esse tollendam². Ibi enim pro correptione in peccantes, et eruditione in minores iram posuit: hic vero impatientiam refrenavit. Patientia autem non solum in angustiis, sed et in lætioribus necessaria est, ne plus quam concedet, exaltemur. Videtur mihi et qui nunc³ excelsus appellatur spiritu in Evangelio, pauperi spiritu esse contrarius, qui et in beatitudine ponitur.

« Ne festines in spiritu tuo, ut irascaris, quia ira in sinu stultorum requiescit. » Non quod concedat tardius irascendum, idcirco nunc dicit: *Ne festines in spiritu tuo irasci*; sed quod cum furens et recens fuerit ira⁴, dilata facilius sedetur, et passit auferri. Et quia ira semper juncta superbiæ est, desiderans ultionem, meliorem supra patientem dixit esse, quam eum qui excelsus est spiritu, et nunc signum insipientiæ dedit: quia quamvis aliquis potens existimetur et sapiens, si iracundus sit, insipiens arguitur: C « Ira quippe in sinu stultorum requiescit. »

« Ne dixeris: Quid factum est? quia priores erant meliores, quam isti: non enim sapienter interrogasti de hoc. » Ne vetus sæculum præsentem præferas, quia unus utriusque est conditor Deus. Virtutes bonos dies viventi faciunt vitia, malos. Ne dicas ergo meliores fuisse dies sub Moyse, et sub Christo, quam modo sunt. Nam et illo tempore plures fuerunt increduli, et dies eorum mali facti sunt, et nunc credentes multi reperiuntur, de quibus ait Salvator: *Beutiores qui non viderunt, et crediderunt* (Joan. xx, 29). Aliter: Sic debes vivere ut semper præsentem dies meliores tibi sint, quam præteriti, ne cum paulatim decrescere cœperis, dicatur tibi: 440 *Currebatis bene, quis vos impedivit veritati non obedire* (Galat. v, 7)? Et iterum: *Incipientes spiritu nunc carne consummimini* (Galat. iii, 3). Aliter: Ne dicas meliora tempora

¹ Quam principium, et patientem esse. Mss. Corbeinses: *Et sapientem esse, quam insipientiæ furore raptari*. Et post pauca: *Nullam in hominibus esse patientiam*. Quod utrumque certissimum est, nulla est enim apud homines neque patientia, neque sapientia. MARTIAN.

² Penes Alcuin. *Iram patientia esse tollendam*.

³ Duo codd. Palatin. et Vatic., *Videtur mihi ei qui nunc*, etc.

⁴ Duo mss., *Quod cum fueris*: mox Palatinus

A olim Moysi, quam nunc⁵ Christi, Legis fuisse, quam Gratia. Si enim hoc volueris quærere, imprudenter facis, non videns, quantum distet Evangelium a Veteri Testamento.

« Bona est sapientia cum hæreditate, et amplius videntibus solem, quia quomodo umbra sapientiæ, sic umbra argenti: et quod plus est, scientia sapientiæ vivificabit habentem se. » Majoris est gloriæ sapiens cum divitiis, quam tantum sapiens. Alii enim sapientia indigent, alii opibus, et qui sapiens est, et non dives, potest quidem docere quod bonum est, sed interdum non potest præstare quod petitur. Et idcirco ait: Quia sicut umbra sapientiæ, ita umbra pecuniæ, id est, quomodo protegit sapientia, sic interdum protegit et pecunia. Et ne videretur sapientiæ detraxisse, dum eam fortuito bono subiecit (non enim in nostra potestate est habere divitias, quas injusti sæpe plus possident), propterea majorem esse sapientiam demonstrat, dicens: « Et amplius scientia sapientiæ vivificabit habentem se. » In eo, inquit, major est sapientia divitiis, quod absque ullis opibus vivificat eum, qui se habuerit.

Quidam hunc locum ita interpretantur: Hæreditatem, inquiunt, pro conversatione bona posuit, per quam hæredes sumus Dei, et cohæredes Christi. Vult igitur Ecclesiastes docere, quanto differant hi qui solem merentur videre justitiæ, et habent sapientiam cum conversatione bona, ab his qui absque sapientia, vitæ tantum et conversationis studium commodarunt. Quod quidem et Daniel ostendit, dicens: *Intelligentes sermones meos fulgebunt, ut luminaria cæli* (Dan. xii, 3): sive ut Theodotio interpretatus est: *Quasi splendor firmamenti. Qui vero fecerint sermones meos, quasi stellæ cæli*. Umbram autem argenti, sive pecuniæ, illam secundum ἀνζυωγρ,ν debemus accipere, de qua talenta et minæ in parabolis⁶ Evangelii colliguntur (Matth. xxv, Luc. xix), ut 441 cum fuerimus sub umbra sapientiæ, et sub umbra talis argenti: *Per diem sol non uret nos, neque luna per noctem* (Psal. cxx). Sed et hoc dici potest, quia umbra est vita nostra super terram: *Et spiritus vultus nostri Christus Dominus cui diximus: In umbra ejus vivemus in gentibus* (Thren. iv, 20). Omnis nostra in hac terra protectio instar umbræ est, sive sapientiæ, sive supradicti argenti, donec aspiret dies, et amoveantur umbræ. Symmachus more suo etiam in hoc loco manifestius interpretatus est, dicens: *Quomodo protegit sapientia, similiter protegit pecu-*

cum olim editis, *Facilius sedatam possit auferre, Vatican. sedatior possit*, etc.

⁵ Vatic., *Tempora olim, quam nunc; Moysi, quam Christi*, etc. Palat., *Olim sub Moyse, quam*, etc.

⁶ Palatin.; *Et omnæ in parabolis*.

— *Et minæ in parabolis Evangelii colliguntur*. Minus bene legimus in antea editis libris, *In parabolis Evangelii leguntur*. MARTIAN.

nia. Sequens autem versiculus perspicue ad studium scientiæ cohortatur.

« Vide opera Dei, quoniam quis poterit adornare quem Deus pervertit ¹? » Et in hoc loco ita Symmachus transtulit: « Disce opera Dei, quia nemo poterit corrigere, quod ille imminuit » id est sufficit [Al. sufficit] tibi de Scripturis sanctis, sive ex ipsa contemplatione elementorum, scire et intelligere quæ facta sunt: non tamen causas rationesque perquirere quare unumquodque sic factum sit, vel aliter fieri debuisset, quam factum est. Verbi gratia, si quis velit quærere cur Moysi ita loquatur Deus: *Quis fecit mutum et surdum, videntem et cæcum nonne ego Dominus Deus (Exod. iv. 12)?* et dicat: Cur cæcus et surdus et mutus ita creati sunt, et cætera his similia? sumendum in hoc loco testimonium de septimo decimo psalmo, in quo ad Dominum dicitur: *Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris* ². Et dicendum est sanctum Dominum esse cum eo, qui sanctus est, et perverti apud eum, qui sua voluntate fuerit ante perversus. Juxta illud quoque, quod in Levitico scriptum est: *Si ambulaverint ad me perversi, et ego ambulabo ad eos in furore meo perversus (Levit. xxvi, 27)*. Quod quidem et illud poterit exponere, quare induraverit Dominus cor Pharaonis. Quomodo enim una atque eadem solis operatio liquefacit ceram, et siccatur lutum, et pro substantia sua liquescit cera, et siccatur lutum ³: sic una Dei in Ægypto signorum operatio mollebat corda credentium, et incredulos indurabat, qui juxta duritiam suam, et impœnitens cor, thesaurizabant ⁴ sibi iram in die iræ ex his mirabilibus, quæ cum viderent fieri, non credebant.

« In die bonitatis esto in bono, et in die malo vide. Et quidem istud congruum huic fecit Deus ad loquendum, ut non inveniat homo post eum quidquam.» Scio me audisse in Ecclesia ab eo, qui putabatur habere scientiam Scripturarum, ita hos versiculos edissertos. « Dum in præsentis sæculo es, et boni quid operis potes facere, labora, ut postea ipse securus in die malo, id est, in die judicii, torqueri alios videas. Sicut enim præsens sæculum fecit Deus, in quo nobis fructum bonorum operum possumus præparare; ita et futurum, in quo nulla boni operis datur facultas. » Visus est quidem suadere, cum diceret audientibus ⁴: sed

¹ Ita et mss. et vulgati, et Martianæus ipse secundis curis restituit, cum antea legisset *percuterit*.

² *Et cum perverso perverteris*. Ex hoc loco intelligimus falsam esse interpretationem apud vulgus receptam, qua locum præsentem psalmi xvii trahunt ad contubernium iniquorum, cum quibus boni pervertuntur sæpius et similes sunt illis. MARTIAN.

³ Isthæc verba, *Et pro substantia sua liquescit cera, et siccatur lutum*, in Vatic. ac Palatin. mss. non sunt.

⁴ Tres mss., *audientes videlicet, suadere*.

A machus transtulit, dicens: « In die bono esto in bono; diem vero malum intueri. Siquidem hoc simile huic fecit Deus, ut non inveniret homo quod contra eum quereretur. » Et bona, inquit, et mala, prout tibi evenerint, sustine. Nec putes vel bonorum tantum aut malorum in mundo esse naturam, cum ex diversis mundus iste contrariis subsistat ⁵, calidis et frigidis, siccis et humentibus, duris et mollibus, tenebrosis et lucidis, malis et bonis. Hoc autem fecit Deus, ut habeat locum sapientia in eligendo bonum ⁶, et vitando malum, et liberum homini relinquatur arbitrium, ne se dicat insensibilem, et stolidum a Deo esse generatum; sed eum ideo fecisse diversa, ut homo queri de sua conditione non posset. Simulque hoc testimonium consequenter superioribus copulabitur, in quibus ait: « Quis poterit adornare quod perverterit Deus? »

B « Omnia vidi in diebus vanitatis meæ. Est justus periciens in justitia sua, et est impius longævus in malitia sua. » Huic quid simile Salvator in Evangelio ait: *Qui invenit animam suam, perdet eam, et qui perdidit animam suam propter me, invenit eam (Matth. x, 38)*. Macchabæi pro lege Dei atque justitia visi sunt in sua perire justitia, et martyres, qui sanguinem fudere pro Christo. E contrario qui et illo tempore ⁷ suillam carnem ⁴⁴³ comederunt, et post adventum Domini sacrificaverunt idolis, hi visi sunt in hoc sæculo vivere, et propter suam malitiam perseverare longævi. Sed Dei in occulto patientia est, et tribulare nunc sanctos, ut recipiant mala in vita sua, et peccatores non visitare [Al. visitari] pro scelere, et quasi ad victimam reservare, ut et illis possit æterna bona restituere, et his mala inferre perpetua, Hebræi justos pereuntes in justitia sua, filios Aaron suspicantur, quod dum putant se juste agere, alienum ignem obtulerint. Et impium longævum in malitia sua Manassen dicunt, qui post captivitatem restitutus in regnum [Al. regno] longo deinceps vixerit tempore.

C « Noli esse justus multum, et ne quæras amplius ne obstupescas. » Si quem rigidum et trucem ad omnia fratrum peccata conspexeris, ut nec in sermone peccanti, nec propter naturalem interdum pigritiam moranti, det veniam, hunc scito plus justum esse quam justum est. Cum enim Salvator præcipiat, dicens: *Nolite judicare, ut non judice-*

⁵ Ferme concinnius Palatin. et Vatic., *Cum ex contrariis mundus ipse subsistat*.

⁶ *Sapientia in eligendo bonum*. Aliquot mss., *Et ad intelligendum bona, et vitandum mala*. Alii, *Et eligendo bono, et vitando malo*. MARTIAN.

⁷ *E contrario qui et illo tempore*, etc. Unius literulæ mutatio apud Erasmum et Marianum, qui legunt, *ex illo tempore*, diversum sensum efficit, nec satis cohærentem sententiæ Hieronymi, qui loquitur de tempore Antiochi et Machabæorum, quando apostatæ a lege Mosaica comedebant suillam carnem. MARTIAN.

mini (Luc. vi, 37); et nullus sic absque peccato, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus, inhumana justitia est fragilitati conditionis hominum non ignoscens. Noli ergo esse justus multum, quia pondus grande, et pondus parvum abominatio coram Domino. Unde et apud philosophos ¹ virtutes in meditullio positæ sunt, et omne quod nimis est, sive sursum, sive deorsum, reputatur in vitio. Quod autem ait: « Noli quærere amplius, ne conturberis, » sive, « ne obstupescas; » mentem nostram scit, perfectam comprehendere non posse sapientiam, et mensuram fragilitatis nostræ jubet nos scire debere. Denique et Paulus ei, qui plus quam homo scire poterat ², requirebat, dicens: *Quid adhuc queritur? Voluntati enim ejus quis resistit?* respondit: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo* (Rom. ix, 19)? et cætera. Si enim causas ^B quæstionis ille, qui interrogans introducit, ~~444~~ audisset ab Apostolo, stupore forsitan torpuisset et gratiam sensisset inutilem. Quia est et do-

¹ Vide quæ adnotavimus in epist. 130. n. 11.

— Unde et apud philosophos. Idem docet etiam explicatius epistola ad Demetriadem virginem: *Philosophorum quoque sententia est*, inquit, μεσότητας ἀρετῆς ὑπερβολὰς κακία εἶναι. Quod Latinis ita potest sermo resonare: *Moderatas esse virtutes, excedentes modum atque mensuram inter vitia deputari. Unde et unus de septem sapientibus. Μηδὲν ἄγαν, id est Ne quid nimis. Quod tam celebre factum est, ut comico quoque versu expressum sit. Laudem sententiam replicat sæpius in pluribus opusculis, sicut in Epitaphio sanctæ Paulæ: Comment. in caput lvi Isaiæ et in caput xii Zachariæ, et alibi. Porro Diogenes Laertius sententiam hujusmodi Pythagoræ ascribit: Aristoteles, autem, in Rhetoricorum, ad Biantem auctorem refert. Sunt qui Taleti tribuant, vel Soloni, ut testis est Laertius. Denique Pindarus apud Plutarchum: Σοφοὶ δὲ καὶ τὸ Μηδὲν ἄγαν ἔπος ἀνύστην περισσῶς, hoc est, *Sapientes illud verbum: Ne quid nimis, laudarunt præter modum.* Quod dictum tam celebre factum apud philosophos, Terentius in *Andria*, actu 1, scena 4, non longe ab initio sic expressit:*

Horum ille nihil egregie, præter cætera
Studebat, et tamen hæc omnia mediocriter.
Gaudebam. Non injuria: nam id arbitrator
Apprime in vita esse utile, ut *ne quid nimis.*
MARTIAN.

² *Quam homo scire poterat.* Falso in antea editis libris, qui plusquam homo scire cuperet, requirebat, etc. MARTIAN.

³ *Cur morieris in tempore non tuo.* Ita legunt exemplaria mss. melioris notæ, juxta Hebræum fontem, לַמָּוֶת תָּמוּת *lamma thamuth, ut quid morieris?* In veteribus autem editionibus et aliquot mss. codicibus, *ne moriaris*, secundum Vulgatam Latinam. MARTIAN.

— Duo mss. cum olim editis, et Vulgata interprete, *ne moriaris*, ut infra legitur. Palatin. alter vocem *cur* expungit, ac *ne* substituit secunda manu.

⁴ Idem mss. *tantum, ut revertatur.* Alcuin. ac veteres editores, *Nolo mortem peccatoris, sed tantum, ut revertatur*, etc. Martian. e, cap. xviii Ecclesiast. locum laudari ab Hieronymo notat.

— *Nolo mortem morientis.* Quod a capite xviii Ecclesiastæ recitat Hieronymus, id e capite xxviii sumptum putant Erasmus et Marianus, atque ita locum corrumpunt præsentem: *Nolo mortem pec-*

num juxta eundem Apostolum, quod non prosit ei cui datum est. Hebræi hoc mandatum, id est: *Noli esse justus multum*, super Saule interpretantur, qui Agag misertus est, quem Dominus jusserat occidi (I Reg. xv). Sed et ille de Evangelio servus (Matth. xviii), cui ignoverat Dominus, et ipse conservo noluit ignoscere, huic potest versiculo coaptari, quod fuerit justus multum.

• *Ne impie agas multum, et noli esse stultus; cur morieris in tempore non tuo.* • Cum Dominus loquatur: *Nolo mortem morientis, tantum revertatur et vivat* (Ezech. xviii, 32): semel peccasse sufficiat; debemus nos erigere post ruinam. Si enim juxta eos qui de physicis disputant, novit hirundo pullos de sua oculare chelidonia ⁵, et dictamnum capræ appetunt vulneratæ; cur nos ignoremus medicinam pœnitentiæ propositam esse peccantibus? Quod autem ait: *Ne moriaris in tempore non tuo* (Num. xvi); scimus Chore, et Dathan, et Abiron propter seditionem adversum

catoris, sed tantum ut revertatur, et vivat. MARTIAN.

⁵ *Novit hirundo pullos de sua oculare.* etc. Omnes mss. retinent hanc lectionem; editi vero sequentem: *Novit hirundo pullos de succo oculare chelidoniæ.* Al, ni fallor, de succo sumptum est ex pronomine suos, quod legitur in nonnullis exemplaribus mss., *novit pullos suos hirundo*, etc. Retinenda igitur lectio omnium mss. de suo oculare chelidonia; eleganter enim dicitur de sua chelidonia, sive quod hirundines hanc herbam oculis saluberrimam invenerint; sive quod sub adventum hirundinum floreat. Vide Dioscorid, lib ii, cap. 211 et 212: et Plin. lib. viii, cap. 27, Chelidonium visui saluberrimam hirundines monstravere, vexatis pullorum oculis illa medentes. Consule item eundem Plin. lib. xxv, cap. 8. De dictamno autem immediate consequenti id notandum occurrit ex versu Virgiliano lib. xii *Aeneidos*,

Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida.

Hermolaum et doctos omnes putare legendum esse dictamnum, interposita *n* littera: alioquin versus non staret. Dictamnum quoque legunt omnes mss. codices nostri, quibus utique astipulari videntur Theophrastus et Galenus, in quibus semper legas, δίκταμνος. Vide Theoph. Hist.; Plaut. lib. ix, cap. 46, et Plin. lib. viii, cap. 27, supra cit.: nec non Dioscorid. lib. iii, cap. 37; Cicero, de *Natura deorum*: Capras auditum est in Creta feras, cum essent confixæ venenatis sagittis, herbam quærere, quæ dictamnus vocaretur, quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Idem dicit Plinius libro xxvi, capite 14. Cætera prætermitto tanquam superflua ad expositionem hujus loci. MARTIAN.

— Vatic. et Palatin., *Pullos suos de suo oculorum chelidonia*; mendose pro oculare verbo, cujus contrarium *exoculare* sæpius occurrit. Otiose autem Martian. de chelidonia herba ex Dioscoride et Plinio disputat. Quod præstat adnotare. Hieronymus hunc locum ex Tertulliano de *Pœnitentiâ*, cap. 12. totidem fere verbis descripsit: *Hirundo si excæcaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia*; quod scilicet ab ipsa hirundine, quæ Græce χελιδών *chelidon* dicitur, ita sit appellata. Sed et reliqua ex eodem sumpta sunt: « Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras ejus de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Peccator restituendo sibi institutam a Domino exomologesin præteribit? »

Moysen et Aaron, repentino terræ hiatu devoratos, et in emendationem aliorum, ante diem iudicii etiam in hac vita plurimos iudicatos. Quod dicit ergo, tale est: Noli peccatis adjicere peccata, ne provoces Deum etiam hic tibi inferre supplicium.

« Bonum est retinere te istud¹. Et quidem ab hoc ne dimittas manum tuam; quoniam qui timet Deum, egredietur ad omnia » Do num est justis benefacere, sed et peccatoribus benefacere, non injustum est. Bonum est domesticos fidei sustentare, sed et omnipotenti tribuere, præceptum est. Timens quippe Deum, et imitator conditoris sui, qui pluit super justos, et injustos, absque respectu personarum omnibus benefacere festinat. Aliter: Quia vita hæc miserabilis diversis quotidie variatur eventibus, tam ad adversa, quam ad prospera, justus animus **445** præparetur, et poscat Domini misericordiam, ut quodcumque evenerit, librata mente², sustentet. Qui enim timet Deum, nec prosperis elevatur, nec opprimitur adversis.

« Sapientia confortabit sapientem³. super decem potestatem habentes, qui sunt in civitate: quia non est homo justus in terra, qui faciat bonum, et non peccet. » Propterea sapientia confortat justum, et omnium principum civitatis super eum excedit auxilium, quia quamvis aliquis justus sit, tamen dum in hac carne est constitutus, subjectus est vitiis atque peccatis, et majore præsidio indiget. Aliter: Decem qui potestatem habent, et in urbe consistunt, angeli sunt, qui ad perfectum numerum pervenere denarium, et auxiliantur humano generi. Sed si quis consideret omnia auxilia, majus est auxilium sapientiæ, id est, Domini nostri Jesu Christi. Postquam enim dixerunt angeli: *Curavimus Babylonem, et non est curata, relinquamus eam, et abeat unusquisque in terram suam* (Jerem. LI, 8), tunc magister medicorum ipse descendit, et respersos nos sanguine, et peccatorum madentes cruore qui omnem substantiam nostram expenderamus in medicos, tactu simbriæ suæ sanavit (Luc. VIII). Sanavit autem in civitate, hoc est, in mundo isto, et confortavit⁴ sapientem, sive, ut Septuaginta transtulerunt, *adjuvit*. Omni enim qui habet, dabitur ei, et adjicietur ei. Quia autem indignus homo positus in peccatis, et infixus in limo profundi, majore auxilio; idcirco venit ipsa Sapientia. Aliter: Supra dixerat, et domesticis et alienis bene esse facien-

A dum. Poterat [*Al. Poterit*] ergo aliquis respondere: Si omnibus benefacere voluero, non habeo unde faciam. Nec potest justus tantas habere divitias, quæ solent magis peccatoribus abundare; propterea nunc ait: Quos non potest re⁵, consilio adjuva solatio fove. Plus enim potest in angustia constituto præstare sapientia, quam quælibet maximæ potestates. Et hoc ipsum cum prudentia facito Grandis quippe libra justitiæ est, et cui, et quantum, **446** et quandiu, et quale vel in re, vel in consilio tribuere.

« Et quidem in omnes sermones, quos loquentur, ne dederis⁶ cor tuum: quia non audies servum tuum maledicentem tibi. Etenim frequenter scit cor tuum, quia et tu maledixisti aliis. » Fac quæ **B** præcepta sunt, et sapientiæ auxilio confortatus, vel ad bona, vel ad mala præpara cor tuum, et non cures, quid de te loquantur inimici, qualis foris opinio sit. Quomodo enim prudentis viri est, murmurantem famulum non audire, nec curiosam aurem apponere, quid de se loquatur absente: si enim hoc fecerit, semper in tribulatione erit, et ad mussitationem servi iracundia commovebitur; sic et sapientis hominis est, sapientiam præviam sequi, et vanos non considerare rumores. Sed et alio exemplo docet penitus non curandum justo homini, quid homines loquantur, dicens: Quomodo novit conscientia tua, quod tu de multis locutus es, et sæpe aliis delaxisti: sic et aliis debes ignoscere detrahentibus. Et simul docet, non facile judicandum, et habenti⁷ trabem in oculo, de festuca alterius non loquendum. **C**

« Omnia hæc tentavi in sapientia, et dixi: Sapientis efficiar, et ipsa longius facta est a me, magis quam erat; et alta profunditas, quis inveniet eam? » Dicit se, ut Regnorum quoque testantur libri (*II Reg. III et IV*), ultra omnes homines quæsisse sapientiam, et tentasse ad finem illius pervenire, sed quanto plus quæsierit, tanto minus reperisse, et in mediam demersum caliginem, tenebris ignorantiae circumdatum. Aliter: Vir qui eruditus fuerit⁸ in Scripturis, quanto plus scire cœperit, tanto ei in his quotidie oritur major obscuritas. Aliter: Contemplatio sapientiæ in hac vita in speculo videtur et in imagine: cum ergo recogitavero in futuro facie ad faciem ejus notitiam revelandam, **D**

¹ Bonum est retinere te istud. Non bene legitur in antea editis, *retinere justum*, pro *retinere te istud*. MARTIAN.

² Penes Alcuin., *Quodcumque evenerit, libera mente*, etc.

³ *Sapientia confortabit sapientem*. Mss. aliquot *confortavit*; in præterito. Sed retinenda lectio futuri, *confortabit*, quia sic legitur in Hebræo fonte. MARTIAN.

⁴ Vatic., *confortabit*; moxque cum Palatino, *adjuvat*, pro *adjuvit*. LXX autem, βουρῶσαι, quod est *adjuvabit*, in hodiernis saltem exemplaribus præferunt.

⁵ Idem Vatio., *Quos non potes regere consilio, ad-*

juva solatio. Palatin. alter, *Quos non potest consilio adjuvare, solatio fove*, etc.

— *Quos non potes re*, etc. Editi. *Quos non potest opibus, consilio adjuva*, etc. Idem infra, *Quos loquentur impii, ne dederis os tuum ut non audias*. etc. Sed hæc omnia mendose legantur. MARTIAN.

⁶ Duo Palatini, et Vatic.: *Quos loquentur impii, ne dederis*, etc. Et est quidem ἀσεβείας, *impii*, in Romano cod. LXX.

⁷ Ita Victor. restituit. Martianæus tamen cum Erasmo retinuit *habentem*.

⁸ Apud Alcuin., *Aliter autem, qui eruditus fuerit*, a quo nostri mss. hoc uno abludunt, quod *Alias* vel *Alius* habent, pro *Aliter*.

tunc liquido recognoscam longe me nunc ab ejus A notitia dissidere.

« Circuivi ego et cor meum, ut scirem¹, et considerarem, et quærerem sapientiam, et rationem, et ut cognoscerem impietatem 447 stulti et imprudentium errorem. Et invenio ego² amariorem morte mulierem, quæ est laqueus, et sagenæ cor ejus, vincula manus ejus. Bonus coram Deo eruetur ab ea, peccator capiatur in illa. » Pro eo quod Septuaginta posuerunt: « Circuivi ego et cor meum ut cognoscerem, » Symmachus interpretatus est, dicens: « Pertransivi universa sensu meo, scire, et discere³, et investigare. » Quia igitur supra Ecclesiastes dixerat, omnia se in sapientia pertentasse, et quanto plus eam requisierit, tanto illam longius refugisse; nunc ait etiam aliud in sua se quæsisse sapientia, quod in rebus humanis malum universa antecedit mala⁴, et quæ res in impietate, stultitia, errore, vecordia teneat principatum. Et dicit se omnium malorum caput mulierem reperisse: quia et per illam mors in orbem terrarum introivit, et pretiosas animas virorum capit. Omnes quippe adulterantes, quasi clibanus corda eorum: quæ fecit adolescentium evolare corda. Et cum in præceptis: nec ante pedes suos respicere patitur, sed quasi laqueus et sagena cor adolescentis innectit. Vincula sunt enim manus ejus. Pro quo Aquila interpretatus est: *Vinctæ sunt manus ejus*, quod Hebraica lingua dicitur ASSURIM (אסוריִם)⁵. Suadere enim potest, vim facere non potest, nec ad se trahere nolentes. Justus qui fuerit, et bonus coram Deo, eruetur ab ea⁶: peccator C vero captus deducetur ad mortem. Non putemus tenere hanc Solomonem de genere mulierum protulisse sententiam; quod expertus est, loquitur. Ideo quippe offendit Deum, quia captus est a mulieribus. Et hæc secundum litteram. Cæterum juxta intelligentiam spiritualem, aut omne generaliter peccatum, mulierem nominamus et iniquitatem, quæ sub specie mulieris sedet in Zacharia super plumbi talentum (Zach. v, 7): aut diabolum τροπικῶς mulierem accipimus, propter effeminatas vires: aut certe idololatriam, et ut propius accedamus, hæreticorum Ecclesiam, quæ insipientem sensu ad se vocat, ut panes furtivos, et 448 aquam furtivam, hoc est, falsum sacramentum, et pollutum baptismum inductus accipiat.

« Ecce hoc inveni, dixit Ecclesiastes, unam ad unam⁷, ut invenirem numerum, quem adhuc quæsit anima mea, et non inveni. Hominem unum de mille inveni, et mulierem in omnibus his non inveni. Solummodo hoc inveni, quia fecit Deus hominem rectum: et ipsi quæsierunt cogitationes multas. » Hoc, inquit, reperi, universa diligenter eventilans, quod paulatim peccando, et ad unum delictum aliud apponendo, grandem nobis summam efficimus peccatorum. *Esebon* (השבון) quippe, quod omnes voce consona λογισμὸν⁸ transtulerunt, secundum Hebræi sermonis ambiguitatem, et *numerum* possumus, et *summam*, et *rationem*, et *cogitationem* dicere. Sed et hoc, ait, requisivit anima mea, an recta mulier inveniat. Et cum vix paucos de viris bonos invenerim, ita ut de mille unus potuerit inveniri⁹, mulierem bonam omnino invenire non potui. Omnes enim me non ad virtutem, sed ad luxuriam deduxerunt. Et quia appositum est cor hominis diligenter ad malitiam ab adolescentia (Gen. viii, 21), et pene omnes offenderunt Deum: in hac ruina generis humani, facilior ad casum est mulier. De qua et poeta gentilis:

. . . . . Varium et mutabile semper
Femina. . . . . (VIRG. *Aeneid.* iv, v, 35.)

Et apostolus: *Semper*, ait, *dicentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes* (II Tim. iii, 7). Et ne videretur communem hominum damnare naturam, et Deum auctorem facere mali, dum talium conditor est, qui malum vitare non possint, argute præcavit, et ait, bonos [nos a Deo creatos: sed quia libero sumus arbitrio derelicti, vitio nostro ad pejora labi, dum majora quærimus, et ultra vires nostras varia cogitamus. Aliter: Quotidie mecum uniuscujusque rei rationem ponens, nullum invenire potui cogitatum, qui non cogitatione perversa extrinsecus turbaretur. In mille autem viris inveni hominem, qui juxta imaginem conditoris est conditus: et in mille non quibuslibet, sed in mille viris: quorum numerum mulier implere non potuit. Et in mille 449 qui non appropinquaverunt ad mulierem, et propterea purissimi permanserunt. Hæc autem omnia tropologice accipienda. In multis quippe studiosis [Al. studiis], et quotidiana meditatione sudantibus, vix invenitur cogitatus purus D et viri dignus vocabulo. Possumus et cogitatus pro

¹ Vatic., *Et cor meum dedit, ut scirem*, etc., renuente Scripturæ textu.

— *Circuivi ego, et cor meum*. Corrupte in editis legunt, *Circuivi ego cor meum*, sine particula conjunctiva quam retinet omnes mss. ac fons Hebræus, אַנִּי וְלִבִּי *avi velibbi*, id est, *ego et cor meum*. MARTIAN.

² Tres mss., *Et inveni ego*: et mox, *sagena* pro *sagenæ*.

³ Palatinus alter cum Vatic., *et discere*.

⁴ Penes Alcuinum, *in sua invenisse sapientia malum, quod in rebus humanis omnia vinceret mala, etc.*

⁵ *Quod Hebraica lingua dicitur, Assurim*. Addunt Erasmus et Marianus vocem אִשְׁרָיִם *iadeab*, sed falso et superflue: sufficit enim nomen אַסּוּרִים, *assurim* ad declarationem sententiæ Hieronymi, atque variantis lectionis Aquilæ. MARTIAN.

⁶ Vatic., *Eruetur ab eo*, scilicet, Dei ope.

⁷ Verba *unam ad unam* in Vatic. desideratur.

⁸ Antea erat λογισμὸς plurium numero, contra quam mss. melioris notæ habent, et scholiastes Græcus ad Aquilam penes Flaminium, ipsaque Flaminii Romana editio.

⁹ Paulo rectius Vatic., *Unum potuerim invenire*,

viris accipere, mulieres pro operibus, et dicere, quod difficile cogitatio alicujus pura inveniri queat. Opera vero, quia per corpus administrentur, aliquo semper errore commista sint. Pro eo autem, quod supra sermonem Hebræum interpretantes diximus: *Unam ad unam*¹, ut *inveniat numerus*, sive *summa*, sive *ratio*, aut *cogitatio*: apertius interpretatus est Symmachus, *unam ad unam invenire rationem*². Quod enim nos solemus absolute et neutraliter appellare, id est, hoc quæsi, istud volui invenire, Hæbræi feminino genere pronuntiant, sicut in psalmo: *Unam petii a Domino, hanc requiram*³ (Psal. xxxi, 4), pro eo quod est *unum*.

(Cap. VIII.) « Quis ita ut sapiens; et quis novit solutionem verbi? Sapientia hominis illuminabit⁴ vultum ejus et fortis faciem suam commutabit. » Supra docuerat difficile bonum hominem inveniri, et venientem contra eliserat quæstionem⁵: a Deo bonos homines conditos, sed sponte sua ad peccata delapsos. Nunc quid boni homini dederit Deus, quasi gloriabundus enumerat, sapientiam scilicet, atque rationem et providentiam, occulta Dei nosse mysteria, in arcana ejus sensu cordis intrare. Oblique autem de se loquitur, quod nemo ita fuerit sapiens, ut ipse, et nullus sic scierit⁶ [*Al. sciret*] problematum solutiones, et sapientia ejus a cuncto laudata sit populo, quæ non solum intrinsecus latuerit, sed et in superficie corporis et speculo vultus eluxerit, ultraque omnes homines prudentiam mentis in facie sua pinxerit. Septuaginta pro eo quod nos posuimus: « Quis ita ut sapiens, » transtulerunt: « Quis novit sapientes⁷. » Et pro eo 450 quod nos diximus: « Et fortis faciem suam commutabit, » posuerunt: « Et impudens vultu suo odietur. » Et revera cum multi sint, qui sapientiam repromittant, difficile invenitur, qui discernere queat verum⁸ sapientem ab his qui videntur esse sapientes. Et cum sint plurimi, qui

¹ Veterem lectionem revocamus, *unam ad unam* quam Martianeus ex ingenio mutaverat neutro genere *unum ad unum*, ratus nihil fore diversum, neque apertius sermonem Hebræum explicatum dici potuisse a Symmacho, si, quemadmodum et Hieronymus reddidit *unam ad unam*, ab illo sit positum interprete. Minime vero hujusmodi, ut ex toto contextu liquet, diversitatem adnotare in animo habebat S. Doctor, qui et in sua ex Hebræo interpretatione *unum et alterum, ut invenirem rationem*, vertit. Porro et mss. nostri, uno Vaticano excepto, qui habet *unam ad unam*, sic præferunt, et ut alia decissent argumenta, ita redditum a Symmacho, subnexa Hieronymi expositio persuadet.

² *Unum ad unum invenire rationem*. Falso in antea editis libris legimus, *unam ad unam invenire rationem*. Si enim ponamus *unam ad unam*, nihil habet diversum Symmachus, neque apertius sermonem Hebræum interpretatur: quia Hieronymus genere quoque feminino reddidit *unam ad unam*; quod manifestius cum Symmacho absolute et neutraliter legendum est, *unum ad unum*. MARTIAN.

³ Palatinus alter addit, *et hoc requiram*.

⁴ In eodem ms. *illuminavit*, et mox *commutavit*, etiam infra, ubi locus iste repetitur.

— *Quis ita ut sapiens*, etc. Ex hoc loco et altero

A Scripturarum occulta dicant posse se solvere⁹, rarus est, qui veram inveniat solutionem. Quod autem sequitur: Sapientia hominis illuminabit vultum ejus, et improbus facie sua odietur, » ita possumus explanare, ut Pauli verba ponamus: *Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini contemplantur* (II Cor. iii, 18); et Psalmistæ canentis: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* (Psal. iv, 7), Sapientiam autem hic hominis non aliam dicit absque sapientia Dei. Quæ cum sapientia Dei sit, juxta possibilitatem capacitatis hominis ejus esse incipit, qui se habere meruerit. Omnis hæreticus et falsum dogma defendens, impudenti vultu est. Denique Marcion et Valentinus¹⁰ melioris se dicunt naturæ esse, quam conditor est. Et hoc posset aliqua ex parte ferri, si spem se hujus rei habere contenderent, et non jam possidere naturam.

B « Ego os regis custodio, et loquelam juramenti Dei. Ne festines a facie ejus abire, et ne stes in verbo malo, quoniam omne quod voluerit, faciet. Sicut dixerit (*Al. dicet*) rex, potestatem habens: et quis dicet ei, Quid facis? » Videtur quidem præcipere juxta Apostolum, regibus et postestatibus obsequium (Tit. iii, 1), maxime Septuaginta Interpretibus imperativo modo dicentibus: « Os regis custodi; » sed ego puto de illo rege nunc dici, de quo David ait: *Domine, in virtute tua lætabitur rex* (Psal. xx, 1). Et in alio loco, ut Patris et Filii unum regnum significet [*Al. significetur*]. Scriptura commemorat: *Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis* (Psal. lxxi, 1). Non enim judicat Pater quemquam, sed omne judicium dedit Filio (Joan. v, 22). Qui rex Filius Dei¹¹, Patris regis est Filius. Hujus itaque [*Al. utique*] custodienda præcepta sunt 451 hujus voluntas patranda. Et hoc est, quod in Tobie libro scribitur: *Mysterium regis abscondere bonum est* (Tob. xii, 7). Et præ-

superiori exploratum habemus, diversam fuisse apud veteres distinctionem capitulorum ab ea quæ nunc usum obtinet in sacris voluminibus. MARTIAN.

⁵ Apud veteres Alcuin., *Venientem contra eluserat quæstionem; nunc quid bono homini*, etc.

⁶ *Et nullus sic scierit*. Editi pro *scierit*, legunt *fecerit*; quod non congruit loco præsentis, ut perspicuum puto esse lectori. MARTIAN.

⁷ *Quis novit sapientes*. Superflue voces plurimas Græcas ac versus integros LXX interpretum addunt Erasmus et Marianus in hoc Commentario, quorum additamentorum hic admonuisse sufficiat. MARTIAN.

⁸ Ita Victorius ex Florentinis, Brixianis, Romanisque codicibus *verum*, pro *virum* restituit.

⁹ Vitiose Martianeus. *Dicantur posse se solvere*; non autem male veteres editi absque *se* vocula.

¹⁰ *Marcion et Valentinus*, etc. Conditorum universitatis malum principium, Et Deum malum dicebat Marcion, cum seipsum justum ac sanctum proclamaret impudentissima blasphemia. Veritatem carnis in Christo ac corporum resurrectionem negabat sicut et Valentinus. Consule de his Irenæum, Tertullianum et Epiphanium. MARTIAN.

¹¹ *Qui rex Filius Dei*, etc. In antea editis sic legimus: *Qui rex filius Deus, Patris regis est Filius. Hujus itaque Filii custodienda præcepta sunt, hujus*

cipue monet, ne tractemus, quare Deus unumquodque præceperit, sed quodcunque viderit esse mandatum, hoc pia mens hominis implere festinet¹. Et in lege Domini erit voluntas ejus. Quia vero Septuaginta aliter transtulerunt, dicentes: « Et de juramento et de verbo Dei ne festines a facie ejus ambulare²; » sciendum juramentum Dei in divinis voluminibus esse conscriptum. Hoc itaque juramentum, de Dei verbo sacrum et arcanum, non debemus quibuscunque narrare, et proferre in medium, et citam de eo ferre sententiam³. Neque, ut Moyses, festines videre faciem Dei, sed tandiu sustine, donec ipse pertranseat, et tantum ejus posteriora conspicias. Necnon et illud quod sequitur: « Ne stes in verbo malo,⁴ et cætera, super eo intelligamus, qui hæreseos errore præventus est: vel super illo, qui cum Ecclesiæ fidem habeat, tamen peccatis vincitur, ut sit infidelis. Ne perseveres in detractatione, nec in turpiloquio, luxu [Al. luxuria], avaritia, libidine. Quod si perseveraveris, rex vitiorum atque peccati diabolus operabitur perditionem in te, et faciet quodcunque voluerit.

« Qui custodit mandatum, non cognoscet verbum malum: et tempus, et judicium cognoscit cor sapientis. Notandum quod, non cognoscet verbum malum, positum est pro eo quod est, non patietur, aut non erit in eo. Siquidem et de Salvatore sic scriptum est: Qui non noverat peccatum, pro nobis⁵ peccatum fecit (II Cor. v, 21). Pro verbo quoque Symmachus rem interpretatus est, dicens: Qui custodierit mandatum, non experietur rem malam. Præcepit autem regis imperium conser-

voluntati parendum, etc. MARTIAN.

¹ Duo mss. Implere festinet, et sit in lege Domini voluntas ejus.

² Et de juramento, etc. Hoc item loco præter versiculum Græcum superflue adjectum, mutant etiam contextum sacrum LXX Interpretum, legentes: De verbo juramenti Dei ne festines, etc.; cum manifestissime comprobetur ex Commentario Hieronymi aliter quam apud LXX conscriptum fuisse in divinis voluminibus, scilicet, de juramento Dei, sive de verbo juramenti Dei; non de juramento et de verbo Dei, quemadmodum legebatur in LXX Translatorum editione. Quisquis igitur hic animum attenderit, veram esse lectionem omnium mss. codicum nobiscum agnoscat. MARTIAN.

— Omnes, quibus utimur mss. a facie Dei ambulare.

³ De eo ferre sententiam. Aliquot exemplaria mss. legunt referre sententiam; Erasmus et Marianus, proferre sententiam. MARTIAN.

⁴ Martian. addit Deus, quam vocem neque mss. nostri, neque alias editi libri habent: neque tandem ipse agnoscit Scripturæ textus.

— Quis non noverat peccatum. Corbienses mss. codices: Qui cum non cognovisset peccatum, Deus pro nobis peccatum fecit. MARTIAN.

⁵ Mss. Qui custodit mandatum, etc.

⁶ Nescia mens hominum, etc. Hunc versum falso ex I Æneidos recitat Ambrasius Calepinus, qui causa mihi fuit ut his integrum I librum Æneidos casso labore perlegerem. Alii scriptores recitant quidem eundem versiculum; sed non monent unde sumptus sit. Ego autem perhumaniter a R. Patre COMMIRE SOC. Jesu præmonitus, Maronis esse versum ab Hieronymo recitatum comperio, atque

vandum, et scire quid, et quare, et quo tempore jubeat.

« Quia omni negotio est tempus et judicium, Afflictio quippe hominis multa semper eum, quia nescit quod futurum est; sicut enim erit, quis annuntiabit ei? » Licet diversa eveniant, et non possit justus scire quid ei futurum sit, nec singularum rerum causas rationesque cognoscere (nemo enim est conscius futurorum), tamen scit a Deo cuncta in utilitatem hominum fieri, et non absque ejus voluntate disponi. Est enim magna afflictio generis humani, quia ut poeta ait (Æneid. x, 501):

Nescia mens hominum⁶ fati sortisque futuræ,

aliud sperat, aliudque evenit: de altero loco expectat hostem, et alterius jaculo vulneratur. Pro eo autem quod Septuaginta Interpretes et Theodotio dixerunt: « Quia scientia hominis multa super eum, » in Hebræo malitiam habet, non scientiam: sed quia RES et DALETH⁷ litteræ Hebraicæ, excepto parvo apice, similes sunt, pro RAATH (רעַת), leguntur DAATH (דעַת), id est, pro malitia, scientiam. Hoc melius sciet qui ejusdem linguæ habuerit notitiam. Ille quoque quod in fine horum versuum scriptum est, « Quia nescit quod factum sit⁸; et quid futurum sit post eum, quis annuntiabit ei? » de verbo ad verbum nunc ex sermone Hebræo transtulimus, ut esse sensum alterum noverimus, quod scilicet nec ea quæ præterierint, scire possumus, nec ea quæ futura sint, ita ut sunt futura, cognoscere.

libro decimo Æneidos scriptum legi 501:

Quo nunc Turnus ovat spolio, gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati, sortisque futuræ.
Et servare modum, rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum.
Intactum Pallanta, etc. (MARTIAN.)

⁷ In mss. quod passim alibi observamus, est Deleth.

⁸ Martian. Dath, pro Daath, quod mss. omnes præferunt.

⁹ Quia nescit quod factum sit. Nulla est in LXX Interpretibus mentio rerum præteritarum, sed neque in Hebræo hodierno, ubi legimus: כִּי אֵינְנוּ יוֹדְעִים מַה שֶׁיִּהְיֶה, hoc est, quia non ipse sciens quid quod futurum est. Cogit nos itaque Hieronymi præsens observatio, ut dicamus ipsum legisse in præterito quod nunc in futuro legitur, id est legisse שְׂחֵחַיָּה, quod fuit sive quod factum est, pro hodierno Hebræo שֹׁחֵיִיחֵי, quod erit, sive quod futurum est. Hieronymo quoque consonat Syrus interpres, dicens: Quoniam ignorat quis venerit, et quid eventurum sit ei post ipsum, quis indicet illi? Legit ergo Syrus דַּהּוּא, quod fuit, in præterito: et non דִּנְהוּא, quod futurum est. Ex his porro liquet Hieronymum in contextu sacro coaptasse se consuetudini LXX Interpretum; in Commentario autem de verbo ad verbum ex Hebræo sermone transtulisse quod legebat in suis exemplaribus, aut in Hexaplis Origenis. Neque vero aliter legebat cum Vulgatam nostram postea nobis edidit e purissimis Hebræi sermonis fontibus; dicit enim: Quia ignorat præterita, et futura nullo scire potest nuntio. MARTIAN.

« Non est homo potestatem habens in spiritum, ut prohibeat spiritum, et non est potens in die mortis, et non est emissio in bello, et non salvabit impietas habentem se. » Non est in potestate anima nostra, ne auferatur a nobis, et egrediente ad imperium ¹ Domini spiritu, nihil prodest ora concludere, et vitam retinere fugientem. Cumque interitus, inimicus vitæ nostræ et hostis advenerit, inducias accipere non possumus. Nec reges quondam in sæculo, et omnia nostra impietate vastantes, obviam morti inferre [Al. ferre] manus: sed in cinerem terramque solvemur. Non est ergo lugendum, si futura scire non possumus, et sæpe ab iniquis potentioribus opprimamur ², cum morte omnia finiantur, et superbus et potens, qui cuncta populatus est, non valeat animam suam retinere, cum rapitur. Aliter: Spiritus, qui universa dispensat, non potest **453** a quoquam hominum prohiberi, et leges accipere spirandi. De quo et supra dictum est: « Girans girando vadit spiritus. » In die mortis non sumus potentes: in die enim vitæ facile vitatur inimicus. Similiter qui in bello est, et non habet Dei pacem, quæ superat omnem sensum, non habebit emissionem, de qua ad sponsam dicitur: *Emissiones tuæ paradisus cum fructu pomorum* (Cant. iv). Et quia impietas non salvabit habentem se, pietas e regione salvabit. Potest impietas diabolus appellari, et pietas Dominus noster Jesus Christus.

« Omnia hæc vidi, et dedi cor meum in omne opus, quod factum est sub sole, et dominatus est homo homini, ut affligeret eum. Et tunc vidi impios **C** sepultos et venerunt, et de loco sancto egressi sunt, et laudati sunt in civitate, qui sic fecerunt: sed et hoc vanitas ³. Quia enim non est contradictio facientibus malum cito ⁴: ideo repletum est cor filiorum hominis in eis, ut faciant malum. » Dedi, inquit, cor meum, ut omne quod sub sole geritur, intuerer, et hoc vel maxime, quod homo accepit in hominem potestatem, ut quoscunque vult affligat atque condēmet. Cum itaque mentem meam ad hæc intuenda dirigerem, vidi impios cum tali opinione mortuos, et sic sepultos, ut sancti

— Probe notatum est Martianæo, in Hebræo haberi שיהיה *quod futurum est*, pro quo Hieron. legerit in suo exemplari שיהיה, *quod factum est*.

¹ Et egrediente ad imperium Juxta editos ante nos libros hic legendum foret, *Et egredientem ad imperium Domini spiritum prohibere. Nihil prodest*, etc. MARTIAN.

² Mendose antea erat *opprimatur*.

³ Addit Vatic. *Et præsumptio spiritus*, perperam.

⁴ Adverbium *cito*, et mox voculas *in eis*, duo mss. Vatican. et Palatin. ignorant.

⁵ Duo Palatini, cum editis ante Martian. libris. quin ipse etiam Alcuinus, *qui et cum viverent, putabantur digni esse Ecclesæ principes, et templo Dei*.

⁶ Verba *Sicut scriptum est*, in Vatic. et Palatin. altero cod. non habentur.

⁷ Cum Alcuino legunt Erasm. et Victorius, *Nemo peccantibus episcopis audet contradicere*.

A æstimarentur in terra, qui et cum viverent, putabantur digni Ecclesia ⁵ et templo Dei, insuper ambulantes tumidi, laudabantur in malis suis, sicut scriptum est ⁶: *Laudatur enim peccator in desideriiis animæ suæ, et qui iniqua gerit, benedicitur* (Psal. ix, 24). Hoc autem propterea evenit, quia nemo peccantibus audet contradicere ⁷, nec statim scelus ulciscitur Deus, sed differt pœnam, dum expectat pœnitentiam. Peccatores autem, æuia non statim arguti atque correpti sunt, putantes nequam futurum esse judicium, in scelere perseverant. Possumus hoc testimonio uti adversus episcopos, qui acceperunt in Ecclesia potestatem, et scandalizant magis eos, quos docere et ad meliora debuerant incitare. Hi frequenter **454** post mortem laudantur in Ecclesia, et beati in his, quæ non probabiliter fecerant, publice sive a successoribus, sive a populis prædicantur. Et hoc itaque vanum est; quia enim non ut egerunt, sic audiunt, nec statim corripiuntur in peccato suo (nemo quippe audet accusare majorem), propterea quasi sancti et beati, et in præceptis Domini ambulantes, augent peccata peccatis. Difficilis est accusatio in episcopum. Si [Al. Et si] enim peccaverit, non creditur, et si convictus fuerit, non punitur.

« Quia peccator facit malum centies, et elongat ei ⁸. Ex hoc cognosco ego, quod erit bonum timentibus Deum, qui timebunt a facie ejus. » Ex eo quod peccanti plurimum, hoc quippe significat *centies*, dat Deus locum pœnitentiæ, et non eum statim punit in scelere, sed expectat ut convertatur ab iniquitate sua: ego intelligo, quam benignus et misericors super eos futurus sit Deus, qui habent timorem ejus, et ad verbum illius contremiscunt. Symmachus hunc locum ita transtulit: « Peccans enim malus mortuus est, longanimitate concessa ei ⁹. Porro ego scio, quia erit bene timentibus Deum, qui timuerunt a facie ejus. Bonum vero non erit iniquo, neque longo supererit. tempore, quia non timuit a facie Dei. » Et quia manifestum est quid iste transtulerit, hoc dicendum est quod verbum Hebraicum מאת (מת) quod Septuaginta *ex tunc*, transtulerunt, et nos *centies*

— *Quia nemo peccantibus audet*. Perperam in iisdem editis Erasm. et Marian. additum est nomen *episcopis*, id est, *quia nemo peccantibus episcopis audet contradicere*. Sed hoc loco nomen *episcoporum* falso addiderunt, sicut supra nomen *principum Ecclesie*.

⁸ Tres mss., *et elongat ei Deus. Ex hoc*, etc. MARTIAN.

⁹ *Longævitate concessa ei*. In aliquot mss. exemplaribus pro *longævitate* legimus *longanimitatem*; et in editis, *longa ætate concessa ei*. MARTIAN.

— Falso veteres editi, *longa ætate*, et qui *longævitate* substituit Martianæus. Emendamus *longanimitate* ex quatuor mss. nostris, quibus et nonnulli alii penes eundem Martianæum suffragantur. Nempe $\mu\alpha\lambda\alpha\kappa\alpha\theta\epsilon\lambda\epsilon\iota\alpha$; vertit Symmachus, ut ex veteri scholio in Græca Flaminii editione manifestum est; eaque vox unice *longanimitatem* sonat in Latino.

posuimus, Aquila et Symmachus et Theodotio, *mortuus est*, interpretati sunt, ut sit ¹ sensus, qui peccavit, et fecit malum, *mortuus est*: in eo enim quod peccavit, statim mortuus est. Si autem juxta Septuaginta Interpretes, pro eo quod est, *mortuus est*, legerimus *ex tunc*, juxta quosdam hic egerit sensus: Peccator non tunc primum peccat, quando videtur facere peccatum, sed jam ante peccavit: *Alienati* [Al. *abalienati*] *sunt enim peccatores a vulva, erraverunt a ventre* (Psal. LVII, 4); et quærent hoc, quod sequitur, *locuti sunt falsa*, quomodo possit exponit: 455 simplex enim intelligentia habere consequentiam non videtur, parvulos peccatores, statim ut de vulva ejeti sunt, mendacium loqui.

« Et bonum non sit impio, et non prolonget dies quasi umbra, qui non timet a facie Dei. » ^B Imprecatur male his qui non habent timorem Dei, et optat ne diu differatur ad pœnam ², sed statim morte subtracti, cruciatus recipiant, quos merentur. Simile quid et Apostolus loquitur: *Utinam præcedantur qui vos conturbant* (Galat. v, 12). Et alibi: *Alexander ærarius multa mihi mala ostendit: reddat illi Dominus secundum opera ejus* (II Tim. iv, 14). Quæ quomodo clementer dicta sint, requirendum est. Hæc juxta sensus Hebraici veritatem. Si quis vero Septuaginta Interpretes sequitur, qui quasi ab alio sensu incipientes, dixerunt: « Et ego recognosco, quia erit bonum timentibus Deum, ut timeant a facie ejus, et bonum non erit impio, et non prolongabit dies in umbra: quia non est timens a facie Dei; » hoc poterit dicere: Fient ^C quidem et illa, de quibus paulo ante tractavi; ego tamen manifestissime cognosco, quia bene erit his qui timent a facie Dei: *Vultus enim Domini super facientes mala* (Psal. xxxiii, 17). Et impio non erit bene: non enim timet a facie Dei, et non prolongabit dies in umbra, hoc est, dies vitæ suæ qui quasi umbra viventibus sunt. Non enim hi, qui multo tempore vivunt, prolongant dies suos ³, sed qui grandes eos faciunt bonorum operum magnitudine. Unde et Jacob quasi se peccatorem confitens, dicit: *Parvi et mali dies mei* (Gen. XLVII, 9). Et in Psalmo confitens (Psal. CI, 12): *Dies, inquit mei sicut umbra inclinati sunt* ⁴ [Al. *declinaverunt*] *et ego sicut fenum arui*. Non quod longam vitam quæsierit in præsentī, in quo omne quod vivimus, breve et umbra est, imago: *In imagine enim perambulat homo* (Psal. xxxviii, 7): sed quod de futuro timeat, ne longitudo vitæ ipsius, ubi vera est vita, brevior.

• Est vanitas quæ fit super terram: quia sunt

¹ Vocem *sensus*, quæ deerat in hactenus vulgatis, suffecit Vaticanus liber.

² Antea erat *differantur a pœna*. Legerint porro laudati interpretes *כַּחַשׁ*, pro *כִּינָה*

³ Martian., *Non quod hi, qui multo tempore vivunt prolongent dies suos.*

⁴ *Sicut umbra inclinati sunt*. Ita legunt mss.;

^A justī ad quos perveniunt quasi facta impiorum, et sunt impii ad quos perveniunt quasi facta justorum. Dixi quia et hoc vanitas est. Inter cæteras vanitates, quæ, in mundo vario feruntur eventu, etiam hoc deprehendi, quod justis ea 456 frequenter eveniunt, quæ impiis evenire debuerant, et impii tam feliciter in hoc mundo degunt, ut eos putes esse justissimos. Dabit exemplum Evangelium divitis purpurati, et pauperis Lazari (Luc. xvi). Septuagesimus quoque secundus psalmus de hac re disputat: cur justis interdum mala, et impiis eveniant bona. Pro eo autem, quod nos posuimus: « Est vanitas, quæ fit super terram, » Symmachus absolute transtulit, dicens: « Est difficile cognitu quod fit super terram, » Hebræi, justos quibus ⁵ eveniant mala, et impios quibus accedant opera justorum, filios Aaron interpretantur, et Manassen, quod illi sacrificantes perierint, et iste post tanta mala et captivitatem in imperium restitutus sit.

« Et laudavi ego lætitiā: quia non est bonum homini sub sole, nisi comedere, et bibere, et lætari. Et ipsum egredietur cum eo de labore suo diebus vitæ suæ, quos dedit ei Deus sub sole. » Hoc plenius supra interpretati sumus, et nunc strictim dicimus: licet brevem et cito finiendam præferre eum vescendi et bibendi voluptatem angustiis sæculi, et his quæ fieri videntur inique in mundo: quo solum hoc homo de labore suo habere videatur, si vel modico fruatur refrigerio. Verum hæc interpretatio jejunantes, esurientes, sitientes, atque lugentes, quos beatos in Evangelio Dominus vocat (Matth. v), si sic accipitur, ut scriptum est, miseros approbabit. Et cibum itaque et potum spiritualiter accipiamus, et super eis lætitiā, quam in labore vitæ nostræ vix possumus invenire. Quod autem hæc ita sentienda sint, ut diximus, demonstrat sequens versiculus, in quo ait: « Dedi cor meum, ut viderem sapientiam et occupationem: » quod scilicet occupentur homines super terram, et diebus ac noctibus in Scripturarum meditatione versentur: ita ut plerumque pro investigatione veri ⁶ ab oculis somnus aufugiat.

« Quapropter dedi cor meum, ut cognoscerem sapientiam, et viderem occupationem, quæ facta est super terram. Quia et in die et in nocte somnum [Al. *somnium*] in oculis suis non est videns. Et vidi omnia opera Dei; quia non poterit homo invenire opus, quod factum est sub sole, in quo laboravit homo 457 ut quæreret, et non inveniet ⁷, Siquidem et si dixerit sapiens se cognoscere, non poterit invenire. » Qui quærīt causas rationesque

editi vero antea libri, *sicut umbra declinaverunt*. MARTIAN.

⁵ Hebræi, *justos quibus*, etc. Eamdem explicationem Hebræorum efferebat supra col. 441. MART.

⁶ Vatican. et Palat, *Pro investigatione verbi*.

⁷ Palatin. alter, *Et non inveniret*, et paulo inferius cum Vatio., *valens*, pro *videns*.

rerum, quare hoc vel illud factum sit, et quare mundus variis gubernetur eventibus: cur alius cæcus et debilis, alius videns nascatur et sanus: hic paupertatem habeat, ille divitias; iste sit nobilis, ille inglorius: nihil aliud proficit, nisi in sua tantum quæstione torqueri, et disputationem pro tormento habere, nec tamen invenire quod quærit... Et cum hæc dixerit se cognovisse, tunc ignorationis habere principium, et in profundo errore versari. Subostendit tamen esse causas rerum omnium et iustitiam, quare unumquodque sic fiat: sed in oculo eas latere, et non posse ab hominibus comprehendi.

(Cap. IX.) « Omne hoc dedi in corde meo¹, ut considerarem universa: quia iusti, et sapientes, et opera earum in manu Domini. Et quidem charitatem, et quidem odium: non est cognoscens homo omnia in facie eorum. » Etiam hunc locum Symmachus manifestius interpretatus est, dicens: « Omnia hæc statui² in corde meo, ut ventilarem universa: quia et iusti et sapientes, et opera eorum in manu Dei sunt. Et insuper neque amicitias, neque inimicitias scit homo; sed omnia coram eis incerta, propterea quod omnibus eveniunt similia, justo et injusto. Porro hic sensus est: Etiam in hoc dedi cor meum, et scire volui quos Deus diligeret, quos odisset. Et inveni iustorum quidem opera in manu Dei esse, et tamen utrum amentur a Deo, an non, nunc eos scire non posse et inter ambiguum fluctuare, utrum ad probationem sustineant quæ sustinent, an ad supplicium³. In futuro igitur scient, et in vultu eorum sunt omnia, id est, antecedit eos, cum de vita hac recesserint, notitia istius rei, quia tunc est iudicium, et nunc certamen. Et quicumque adversa sustinent, utrum per amorem Dei sustineant, ut Job, an per odium, ut plurimi peccatores, nunc habetur incertum.

« In omnibus eventus unus, justo et impio, bono et malo, mundo et polluto, sacrificanti et non sacrificanti. Sic bonus ut peccator, sic jurans sicut juramentum timens⁴. » 458 Ea quæ per se nec bona nec mala sunt, sed a sapientibus sæculi media nuncupantur (quia æqualiter et justis eveniunt et injustis) simplices quosque conturbant, cur ita eveniant, et propterea non putant esse iudicium, cum omnium rerum in futuro discrimen sit, et hic confusa sint omnia. Quod autem ait: *Eventus est unus omnibus, justo et impio*, sive augustiarum sive mortis significat eventum: et idcirco nec charitatem Dei eos in se nosse, nec odium. Sacrificans quoque et non sacrificans, et cætera quæ con-

traria enumerata⁵ sunt, spiritualiter accipienda, secundum illud: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus* (Psal. L, 19).

« Hoc est pessimum in omni quod factum est sub sole: quia eventus unus omnibus. Sed et cor filiorum hominum repletum est malitia, et errores [Al. errore] in corde eorum in vita sua, et post hæc ad mortuos. Quia quis est qui communicet in omnes viventes? » Et hoc apertius more suo interpretatus est Symmachus, dicens: « Sed et cor filiorum hominum repletur malitia et procacitate juxta cor eorum in vita sua. Novissima autem eorum veniant ad mortuos. Quis enim potest in sempiternum perseverare vivens? » Eundem autem sensum Scriptura repetit, de quo paulo ante tractavimus, quod cum omnia æqualiter eveniant universis et nulla sit in bonis sustinendis malisve discretio, vel certe æquali morte de hoc sæculo subtrahamur: nihilominus erroribus et procacitate et malitia repleamur, et post hæc omnia subito rapiamur interitu [Al. in interitum]⁶, nec ultra possimus cum viventibus habere consortium. Vel certe sic: Quoniam communes augustiæ, et justos et injustos premunt, idcirco ad peccata homines provocantur: et tamen post omnes conatus, quibus frustra nisi sunt, dum ignorant, ad inferna descendunt.

» Est confidentia, quoniam canis vivens melior est a leone⁷ mortuo: quia viventes sciunt quod moriantur, et mortui nesciunt quidquam, et non est eis amplius merces. In oblivione enim venit memoria eorum. Sed et dilectio eorum, et odium eorum, et zelus eorum jam periit: et pars non est eis adhuc in sæculo in omni quod fit sub sole. » Quia supra dixerat, cor filiorum hominum 459 impleri malitia et procacitate, et post hæc omnia morte finiri: nunc eadem complet et repetit, donec vivunt homines, posse eos justos fieri, post mortem vero nullam boni operis dari occasionem. Peccator enim vivens potest melior esse justo mortuo, si voluerit ad ejus transire virtutes. Vel certe eo, qui se in malitia, potentia, procacitate jactabat, et mortuus fuerit, melior potest quis pauper esse et vilissimus⁸. Quare? quia viventes metu mortis possunt bona opera perpetrare: mortui vero nihil valent ad id adjicere, quod semel secum tulere de vita: et oblivione involuta sunt omnia, juxta illud quod in Psalmo scriptum est: *Oblivioni datus sum, tanquam mortuus a corde* (Psal. xxx, 13). Sed et dilectio eorum, et odium, et æmulatio, et omne quod in sæculo habere potuerunt, mortis finitur adventu; nec juste quidquam jam⁹ possunt agere, nec peccare, nec vir-

¹ Duo mss... omnia hæc vidi in corde meo, etc.

² Palatin., Omnia hæc ita statui.

³ An ad supplicium. Corbeienses mss., an ad iudicium. MARTIAN.

⁴ Sic jurans sicut juramentum timens. Idem hic legunt. Sic perjurers sicut juramentum timens. MARTIAN.

⁵ Tres mss., Quæ econtrario numerata, etc.

⁶ Subito rapiamur interitu. Hoc item loco retinent, subito rapiamur in interitum. MARTIAN.

⁷ Idem mss. absque a præpositione, Melior est leone, etc. Unus Palatin. Melius est leone, etc.

⁸ Vatic. et Palat. aliter, Qui vis pauper esse vilissimus.

⁹ In mss. quippe jam, pro quo legas uno verbo quippiam.

tutes adjicere, nec vitia. Licet quidam huic expositioni contradicant, asserentes, etiam post interitum crescere non posse et decrescere, et in eo quod nunc ait : « Et pars non erit eis adhuc in sæculo, in omni quod factum est sub sole, » ita intelligunt, ut dicant eos in hoc sæculo, et sub hoc sole quem nos cernimus, nullam habere communionem : habere vero sub alio sæculo de quo salvator ait : *Non sum ego de hoc mundo* (Joan. viii, 23) ; et sub sole justitiæ ; et non excludi opinionem, quæ contendit, postquam de hoc sæculo migraverimus, et offendere posse creaturas rationabiles, et promereri. Aliter referebat Hebræus ¹ versiculum istum, in quo dicitur : *Melior est enim canis vivens super leone mortuo*, ita apud suos exponi : Utiliorem esse quamvis indoctum, et eum qui adhuc vivat et doceat, a præceptore perfecto, qui jam mortuus est. Verbi causa, ut canem intelligeret unum quemlibet de pluribus præceptorum : et leonem Moysen, aut alium quemlibet prophetarum. Sed quia nobis hæc expositio non placet, ad majora tendamus : et Chananæam illam, cui dictum est : *Fides tua te salvam fecit* (Matth. xi, 23) : canem esse juxta Evangelium dicamus ; leonem vero mortuum, circumcisionis populum, sicut Balaam propheta dicit : *Ecce populus, ut catulus leonis consurget, et ut leo exsultans* (Num. xxiii, 24). Canis ergo vivens nos sumus ex nationibus : leo autem mortuus Judæorum populus a Domino derelictus. Et melior est apud Dominum iste canis vivens, quam leo ille mortuus. Nos enim viventes cognoscimus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum : illi vero mortui nihil sciunt, neque expectant aliquam repromissionem atque mercedem : sed completa est memoria eorum. Neque ipsi meminerunt quæ scire debuerant, neque illorum jam Dominus recordatur. Dilectio quoque, qua aliquando Deum diligebant, periit, et odium de quo audacter loquebantur : *Nonne odientes te, Domine, odivi, et super inimicos tuos tabescebam* (Psal. cxxxviii, 21) ? nec non et zelus eorum, juxta quem Phinees zelatus est, et Matathiæ intremue-

¹ Victor, referebat mihi Hebræus.

² *Nullum cum victis certamen*. Verba sunt legatorum Latinorum ad Æneam, lib. xi *Æneid.* versu 404 :

Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ :
Nullum cum victis certamen, et æthere cassis :
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
MARTIAN.

³ Προσωποποιείν. Nonnulli grammatici scribunt sine duplici προσωποποιείν. Est autem prosopopœta quasi personarum fictarum inductio : unde Cicero *de Orat.* lib. iii appellat hanc figuram personarum fictarum inductionem. Videsis quoque Quint. lib. ix, cap. 2. MARTIAN.

⁴ Ex pervulgato versic. :

Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil est.

⁵ Mss. absque remanet verbo, vite hujus sensus. Vide Ciceronem, si lubet, *Tusculan. Quæst.* lib. iii.

⁶ *Aliquis loquatur Epicurus.* Libro secundo ad-

runt poplites [in Græc. νεπποί]. Perspicuum autem est, quod et pars eorum non est in sæculo, Non enim possunt dicere : *Pars mea Dominus* (Psal. lxxii, 28).

« Vade et comede in lætitia panem tuum, et bibe in corde bono vinum tuum, quoniam jam placuerunt Deo opera tua. In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum de capite tuo non deficiat ; » usque ad eum locum, in quo ait : « Sicut pisces qui tenentur in captione pessima, et sicut volucres quæ capiuntur in laqueo : similiter capientur filii hominum in tempore pessimo, cum ceciderit super eos subito. » Antequam de singulis disputemus, breviter constringenda sunt omnia, ut appareat, quo simul sensu cuncta dicantur. Quia in superiori capitulo fuerat prælocutus, quod postquam mortui fuerint homines, a corde viventium excidant, et nec dilectionem quis in eos habeat nec odium, secundum illud poetæ :

Nullum cum victis certamen ² et æthere cassis :
(*Æneid.* ii.)

et quia sub sole ultra nihil possint : nunc quasi errorem humanum et consuetudinem, qua se ad fruenda hujus sæculi bona invicem hortantur, inducit, et προσωποποιείν ³ (*prosopopœian*) facit more rhetorum et poetarum, dicens : O homo, quia ergo post mortem nihil es ⁴, et mors ipsa nihil est audi consilium meum, et dum vivis in hac brevi vita, fruiere voluptate, utere dapibus, vino curas opprime, et intellige, quoniam a Deo tibi donata sunt ⁵ ad utendum. Candidis vestibibus ornatus incede, unguentis spiret caput tuum : quæcunque tibi placuerit feminarum, ejus gaude complexu, et vanam hanc et brevem vitam, vana et brevi voluptate percurrere. Nihil enim extra hæc habebis amplius, quo fruaris : quodcunque te delectare potest, festinus carpe, ne pereat. Neque enim frivola debes formidare commenta, quod singulorum operum, vel bonorum vel malorum apud inferos tibi reddenda sit [Al. est] ratio. Non est enim aliqua in morte sapientia : nullus post dissolutionem vitæ hujus remanet ⁶ sensus. Et hæc, inquit, aliquis loquatur Epicurus ⁶, et Aristippus et Cyre-

versus Jovinianum, et lib. vii *Comment.* in caput xxii Isaïæ : « Qui cum Epicuro dicit. Post mortem nihil est, mors ipsa nihil est. » Tertullianus, *de Resurrectione carnis* : « Nihil esse post mortem Epicuri schola est. » Quam Epicuri sententiam Lucanus libro iii exprimit his verbis :

Equid, ait; vani terremur imagine somni :
Aut nihil est sensus animis a morte relictum,
Aut mors ipsa nihil; etc.

Porro qui fuerint istæ pecudes philosophorum manifeste docet Cicero, *Tuscul. Quæst.* lib. iii : *Atqui, inquit, ab Aristoppe Cyrenæici philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque consueverunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis.* Vide eundem Ciceronem, lib. iii *de Orat.* et iii *de Offic.*, et Diogenem Laertium, lib. ii in Aristippi Cyrenæi Vita. De Epicuro autem hoc sciendum, quod summum bonum, non ut Aristippus, in voluptate corporis, sed in animi voluptate poneret, si Lactantio credimus,

naici, et cæteræ pecudes philosophorum. Ego autem mecum diligenter retractans, invenio non, ut quidam male æstimant, omnia fortuito geri, et variam in rebus humanis fortunam ludere, sed cuncta iudicio Dei fieri. Neque enim velox pedibus, suum debet cursum putare, si currat; neque fortis in suo confidat robore, nec sapiens divitias et opes æstimet prudentia congregari: nec eloquens et doctus per eloquentiam et doctrinam apud populum invenire se posse gratiam: sed omnia Deo fieri disponente. Et nisi ille suo cuncta arbitrio rexerit, et ædificaverit domum, in vanum laborare [Al. laborare], qui ædificant eam. Nisi ille custodierit civitatem, in vanum vigilant, qui custodiunt eam (Psal. cxxvi, 1). Non est itaque, ut illi putant, unus eventus, et incertus vitæ hujus status: quia quando non æstimant, repentina morte subducti ad iudicium venient. Et quomodo pisces hamo capiuntur et retibus, et aves per aerem liberæ laqueo dum nesciunt alligantur: sic et homines pro merito suo ad æterna supplicia deducuntur, cum repente mors venerit, et iudicium in eos, qui putabant incerto statu omnia volitari. Hæc juxta eum sensum quo breviter volumus universa comprehendere: nunc, quasi non ex alterius, sed ex sua persona loquatur, interpretanda sunt singula: « Vade, comedere in lætitia panem tuum, et bibe in corde bono **462** vinum tuum¹: quia complacuerunt Deo opera tua. » Quia didicisti, quod morte omnia finiantur, et in inferno non sit pœnitentia, nec aliquis ad virtutes recursus, dum in isto sæculo es, festina, contende agere pœnitentiam²: dum habes tempus, labora. Libenter enim Deus suscipit pœnitentem. Aliter: et simpliciter intellectum prodest, juxta illud: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliquid facitis³, omnia in nomine Domini facite* (I Cor. x 31). Et in alio loco: « Cum consilio vinum bibe⁴. » Non enim habet veram lætitiā et cor bonum, qui creaturis supra modum abutitur. Melius autem est sic sentire: Cujus placuerunt opera coram Deo, nequaquam indigere poterit vero pane et vino, quod calcatum est de vinea Sorech. Dato nobis itaque præcepto, quod dicit: *Desiderasti sapientiam, serva mandata, et Dominus mini-*

Institut. Divin. lib. III, cap. 7. Assertor tamen dicitur voluptatis apud Hieronymum, et alios ecclesiasticos scriptores. MARTIAN.

¹ Pronomen tuum, hoc altero loco duo Palatini mss. ignorant.

² Tres mss. *Contende, age pœnitentiam.* Leviora inferius vitia emendamus.

³ Vatic. juxta Vulgatum interpretem, *sive aliud quid facitis.* Subsequentem Scripturæ textum ex Proverbior. libro cap. xviv, ubi capitis xxxi fragmentum inseritur in Græco vers. 4, μετὰ βουλής οἰνοποτεῖ, desumi Martianæus adnotavit.

⁴ *Cum consilio vinum bibe.* Quantum me torserit locus iste, vix credi potest: nam scopulosus diu mihi fuit propter Erasmianæ editionis imperitiam, ad cuius fidem quærebam apud Paulum Epist. ad Thimoth. cap. v, quod invenitur in editione Græca Proverbiorum Salomonis cap. 24 prope

A *strabit tibi eam* (Eccli. i 33): servemus mandata, et panem et vinum spiritualia invenire poterimus. Qui autem mandata non servat, et in panis et vini abundantia gloriatur, dicitur et per Isaiam: *Ne dicas etiam, cognosco eam: neque cognovisti, neque scis, neque a principio aperui tibi aures⁵.* Scio enim quia contemnens contemnes [Al. contemnis, Græc, ἀθετήσεις] (Isa. xlviii, 8, sec. LXX). Porro quod in Septuaginta Interpretibus dicitur: « Veni, comede in lætitia panem tuum⁶, » ejus Ecclesiastæ vox est, qui in Evangelio loquitur: *Qui sitit, veniat ad me, et bibat* (Joan. vii, 37). Et in Proverbiis: *Venite, comedite panes meos, et bibite vinum meum* (Prov. ix, 5). *In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum de capite tuo non desit.* Habeto, inquit, corpus mudum et esto misericors. Vel ita: Non sit tempus in quo candida non habeas vestimenta, cave ne quando pollutis vestibus induaris. Populus quippe peccator in vestibus fuscis luxisse describitur. Tu autem induere lucem, et non maledictionem, quæ super Judam scripta est: *Induatur maledictione, sicut vestimentum* (Psal. cviii, 18). Induere viscera, misericordiæ, benignitatis, humilitatis, mansuetudinis, patientiæ [Al. sapientiæ] (Coloss. iii). Et cum exspoliatus fueris veterem hominem cum operibus ejus, induere novum, qui renovatur de die **463** in diem. Quod autem ait: *Et oleum de capite tuo non desit*: sciendum naturam hanc esse olei, ut et lumen alat et fessorum solvat laborem. Est oleum spirituale⁷, oleum exsultationis, de quo scribitur: **C** *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis* (Psal. xlv, 8). Hoc oleo vultus noster exhilarandus est. Hoc jejunantis uinguendum caput, quod peccatores⁸ habere non possunt, quibus dicitur: *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas* (Isa. i, 6). Habent enim oleum contrarium, quod vir justus detestatur, dicens: *Oleum peccatoris non impinguet caput meum* (Psal. civ, 5). Hoc oleum hæretici habent, et eo cupiunt deceptorum capita perfundere.

« Vide vitam cum muliere, quam dilexisti omnibus diebus vitæ vanitatis tuæ⁹, qui dati sunt

finem, ubi hæc inserta leguntur: Μετὰ βουλής πάντα ποιεῖ, μετὰ βουλής οἰνοποτεῖ, id est, *Cum consilio omnia fac: cum consilio vinum bibe.* MARTIAN.

⁵ Antea erat *aperuit*, renitentibus mss. et Græco ἔνοιξα.

⁶ Addit Victor. *Et bibe in corde bono vinum tuum. — Veni, comede in lætitia panem tuum.* Græca atque Latina plurima perperam hic addita leguntur in antea editis libris Erasm. et Marian. MARTIAN.

⁷ Victor. *Et oleum salutare, et spirituale.*

⁸ Penes Alcuinum, cui et Palatin. alter ms. concinit, *Hoc jejunantes unguentum in capite habeant, quod peccatores, etc.* Veteres editi abluunt his verbis. *Ad unguendum caput habent.*

⁹ Duo Palatini mss.: *Vive vitam cum muliere, quam dilexisti omnibus diebus vanitatis tuæ. Quia*

tibi sub sole: quia hæc est pars tua in vita et in labore, quo tu laboras sub sole. » Sapientiam sequere et scientiam Scripturarum, et hanc tibi in conjugium copula de qua in Proverbiis dicitur: *Ama illam, et servabit te: amplexare illam, et circumdabit te* (Prov. iv, 8). Dies autem vanitatis, dies hujus sæculi nequam significant [Al significat]. De quo et Apostolus non tacet. Quod autem ait: « Vide vitam cum muliere, quam dilexisti ¹, » ambigue dictum est, sive vide et contemplare vitam, et ipse et uxor tua tecum (non enim poteris sine tali uxore solus videre vitam), sive utrumque considera, et vide vitam, et mulierem diebus vanitatis tuæ. Et pulchre præcipit, ut in diebus vanitatis nostræ veram vitam cum sapientia uxore quæramus. Hæc enim pars nostra est, et hic laboris fructus, si in hac vita umbratili vitam veram invenire valeamus.

« Omnia quæ invenit manus tua, ut facias, in virtute tua fac: quia non est opus, et cogitatio, et scientia, et sapientia in inferno quo tu vadis illuc. » Fac quodcunque nunc potes, et labora: quia cum ad infernum [Al. inferna] descenderis ², locus non erit pœnitentiæ. Huic quid simile a Salvatore præcipitur: *Operamini, 464 dam dies est: veniet nox, quando nemo poterit operari* (Joan. ix, 4). Quod autem ait: *In inferno quo tu vadis illuc*, nota ut Samuelem quoque vere in inferno credas fuisse: et ante adventum Christi, quamvis sanctos, omnes inferni lege detentos. Porro quod sancti post resurrectionem Domini nequaquam teneantur in inferno, testatur Apostolus, dicens: *Melius est dissolvi, et esse cum Christo* (Philipp. i, 23). Qui autem cum Christo est, utique non tenetur in inferno.

« Converti me, et vidi sub sole, quoniam non est velocium cursus, ne fortium prælium, nec sapientium panis, nec prudentium divitiæ, nec scientium gratia: quoniam tempus et eventus occurret omnibus illis. » Qui vincitur est compedibus ferreis, et gravibus plumbi nexibus prægravatur: *Iniquitas enim sedet super talentum plumbeum* (Zach. v, 7); et in Psalmo loquitur: *Sicut onus grave gravate sunt super me* (Psal. xxxvii, 5): non est aptus ad cursum illum, de quo dicitur: *Cursum consummavi, fidem servavi* (II Tim. iv, 7). Qui autem levis est, et anima illius non gravatur, nihilominus et

hæc est, etc. Vatic. *Vive vitam cum muliere, quam duxisti omnibus diebus vanitatis tuæ, qui dati sunt tibi sub sole omnibus diebus vanitatis, sive instabilitatis tuæ. Quia hæc est pars tua in vita tua, et in labore, etc.*

¹ Hic iterum *vive*, pro *vide*, præferunt tres modo laudati mss., atque infra coherenter *solus vivere vitam*, pro *videre*. Quin et pro *dilexisti*, Vatican. quemadmodum supra, *duxisti* retinet.

² *Cum ad infernum descenderis*. Mss. codices, *cum ad inferna descenderis*. MARTIAN.

³ Penes Alcuin. *Absque adjutorio Domini non potest ad cælum pervenire*.

⁴ Palatin alter. *Et quoniam non desunt divitiæ*.

⁵ In Palatin, *Plus omnibus laboravi*; tum Vatic. *sed et gratia, etc.*

A ipse absque adjutore Deo ad calcem non potest pervenire ³. Sed et cum prælium fuerit adversus contrarias potestates, de quo scriptum est: *Sanctificate bellum* (Jerem. vi, 4): licet robustus, tamen propriis viribus vincere non valebit. Perfectus quoque in filiis hominum et sapiens viventem panem atque cœlestem habere non poterit, nisi per sapientiam cohortantem: *Venite, comedite panes meos*. Et quia sunt divitiæ ⁴, de quibus Apostolus ait: *Divites fieri in operibus bonis* (I Tim. vi, 18): et alibi: *Divites facti estis in omni sermone et in omni scientia* (I Cor. i, 5): sciendum prudentem virum has non posse divitias congregare, nisi eas a Domino acceperit, cujus ipsæ divitiæ sunt. De quibus et alibi dictum est: *Redemptio animæ viri, propriæ divitiæ* (Prov. xv, 8). Gratia quoque, nisi scientiam comitata fuerit, et concessa a Deo, quamvis eruditus vir eam non poterit invenire. Quod et Paulus sciens: *Plus, inquit, omnibus illis laboravi* ⁵; *non autem ego; sed gratia Dei 465 quæ* ⁶ *mecum est* (I Cor. xv, 10). Et iterum; *Gratia ejus in me non fuit vacua*. Et ad extremum nescitur ab homine, quando tempus adveniat, in quo varius eventus et finis omnium subsequantur. Hæc secundum ἀνθρώπων γένος.

Cæterum, ut simplicius [Al. simplicibus] disseramus, Epistola ad Romanos huic loco congruit: *Quia non volentis neque currentis, sed miserentis Dei sit* (Rom. ix, 16). Quod autem ait: « Non est sapientibus panis, » multorum quotidie probatur exemplo, qui cum sapientissimi sint, necessariis indigent. Et, « Non est scientibus gratia. » Videas enim in Ecclesia imperitissimos quosque florere: et quia nutrierunt frontis audaciam, et volubilitatem linguæ consecuti sunt, dum non recogitant quid loquantur, prudentes se et eruditos arbitrantur: maxime si favorem vulgi habuerint, qui magis dictis levioribus delectatur et commovetur. Et e contrario eruditum virum latere in obscuro, persecutiones pati: et non solum in populo gratiam non habere, sed inopia et egestate tabescere. Hæc autem fiunt, quia incerto statu feruntur omnia, et non est in præsentibus retributio meritorum, sed in futuro.

« Et quidem nescit homo ⁷ tempus suum, quasi pisces qui retinentur in captione pessima ⁸, sicut

D ⁶ *Sed gratia Dei quæ, etc.* In mss. non paucis. *sed et gratia quæ mecum est*. MARTIAN.

⁷ Idem Palatin. *Et quia nescit homo, etc.*

⁸ *Retinentur in captione pessima* Editi antea nos libri retinent, *In retiaculo malo*; sed errore manifesto, et contra fidem omnium mss. codicum qui legunt, *In captione pessima*. Nam idem habet supra Hieronymus in Commentario dicens: « Usque ad eum locum ubi ait: *Sicut pisces qui tenentur in captione pessima, etc.* » Unde comprobatur auctores veterum editionum nunquam restituendo Hieronymo adhibuisse ipsum Hieronymum; qui tamen sæpius unus nobis est pro omnibus ad veram ac absolutam opusculorum suorum restitutionem, MARTIAN.

volucres quæ colligantur laqueo: similiter corruent filii hominum in tempore malo, cum ceciderit super ipsos extemplo. Jam et supra diximus, quod dum nesciant homines, ita¹ eis [Al. eis aut] angustiae veniant, aut interitus. Porro secundum allegoriam, est sciendum, regnum caelorum simile esse sagenæ missæ in mari (Matth. XIII): et e contrario habere sagenam hæreticos, per quam pisces capiant ad interitum. Sagena eorum est sermo affabilis, blandum eloquium, simulata aut coacta jejuna, vestis humilis, virtutum imitatio. Quod si cœperint, et de superioribus disputare, et in sublime levare os suum, et Dei altitudines quærere, laqueum ponunt in excelsis. Quomodo igitur pisces et volucres cito capiuntur a tali sagenâ, et ab istiusmodi laqueo: sic cum multiplicata fuerit iniquitas, et refrixerit charitas multorum, et signa facta fuerint atque portenta, ita ut seducantur, si possibile 466 est, etiam electi (Matth. XXIV): sciendum est ecclesiasticos quoque [Al. quosque] viros, qui filii hominum appellantur, et sunt modicæ fidei, cito posse corruere. Notandum etiam, quod per totum librum ubicunque dicitur, *fili hominum*, in Hebræo habet (בני אדם) *fili hominis*, hoc est, *fili Adam*. Et omnis pene Scriptura hoc idiomate plena est, universum genus hominum, Adam filios vocans.

« Sed et hanc vidi sapientiam sub sole, et magna est apud me. Civitas parva et viri in ea pauci: et venit ad eam rex magnus et circumdedit eam, et edificavit adversus eam machinam magnam. Et invenit in ea virum pauperem et sapientem, et salvavit hic civitatem in sapientia sua: et homo non recordatus est hominis pauperis illius. » Aliis omnia incerta dicentibus, et justum ab injusto nihil amplius habere; ego sapientiam etiam in hoc maximam comprobavi: quod crebre evenit, ut parva sit civitas, et habitores in ea pauci, et innumerabilem hostium cingatur exercitu, et obsidione et fame populus intus necetur: et repente contra omnium suspicionem inveniri virum humilem et pauperem², qui quia habet sapientiam majorem cunctis divitibus, magnis et potentibus et superbis in periculo positus, et ad obsidionem paventibus, cogitat et inquirat, et invenit [Al. ut inveniat] quomodo a malis eruat civitatem. Et, o ingrata hominum oblivio, postquam fuerint liberati, et soluta captivitas, et reddita patriæ libertas, nemo meminit

¹ Tres mss. unde habent, pro ita, quod magis arrideret, dum vocula expuncta.

² Alcuin. Pauperem qui haberet sapientiam majorem, etc.

³ Et quæsierit locum, etc. Inepta plurima verba hoc loco veteres editiones Erasmi et Marian. interpolant textui Hieronymiano, quæ intra parenthesis ita concludunt: (diabolus serpens est lubricus, cujus si capiti, id est, primæ suggestioni non resistitur, totus interna cordis, dum non sentitur, illabitur, tentationum diabolicarum initia flagitia sunt: non est immissor, sed incensor vitiorum. Unde David: Tu confregisti caput draconis). MARTIAN.

A sapientis illius pauperis, nemo refert: gratias pro salute: sed omnes honorant divites, qui in periculo nihil subvenire potuerunt. Aliter Hebræus ita hunc locum interpretatus est: Civitas parva, homo est, qui etiam apud philosophos minor mundus vocatur. Et viri in ea pauci, membra de quibus homo ipse contextitur. Cum autem venerit adversus eam rex magnus diabolus, et quæsierit locum³ per quem possit irrumpere, invenitur in ea humilis et sapiens, et quieta cogitatio interioris hominis, et servat⁴ [Al. eruet] urbem quæ obsessa ab hostibus cingebatur. Cumque homo de periculo sive persecutionis, sive angustiarum, sive cujuscunque 467 adversæ rei atque peccati fuerit erutus: homo ille exterior, qui inimicus est illius pauperis hominis, et sapientis, non recordatur interioris hominis, nec subdit se consiliis ejus: sed rursus sua fruitur libertate⁵ [Al. libera voluntate]. Aliter: Parva civitas est, et viri in ea pauci, ad comparisonem totius mundi, Ecclesia est: adversus quam sæpe eorsurgit rex magnus diabolus (non quod magnus sit, sed quod magnum se esse jactitet), et circumdat eam obsidione sive persecutionis, sive alio angustiarum genere. Et invenit in ea virum pauperem et sapientem, Dominum Jesum Christum, qui pro nobis pauper factus est (II Cor. VIII, 9) et est ipsa sapientia: et ille vir pauper liberat urbem in sapientia sua. Quoties vidimus sedentem leonem in insidiis cum divitibus, hoc est, cum senatoribus et principibus hujus sæculi, et adversus Ecclesiam molientem, pauperis istius sapientia corruisse? Cumque pauper hic vicerit, et urbs paci fuerit restituta, vix aliquis ejus meminit, vix illius mandata considerat: sed totos se luxuriæ et voluptatibus concedentes, quærunt divitias, quæ in necessitate non liberant.

« Et dixi ego, melior [Al. meliorem esse sapientiam] est sapientia⁶ super fortitudinem, et sapientia pauperis quæ despecta est, et verba ejus quæ non sunt audita. » Quanquam nullus meminerit sapientis pauperis illius, cum læta sint omnia; sed universi potentiam et divitias admirentur! ego tamen secundum omnes supra interpretationes magis honoro contemptam sapientiam, et verba quæ nullus audire dignatur.

D « Verba sapientium in quiete audiuntur, plus quam clamor potestatem habentis in stultis. »

⁴ Vatic., Et quia ista cogitatio interioris hominis est, servat, etc. Alii, Interioris hominis sensus et servat, etc.

— Et quieta cogitatio, etc. Pro quieta cogitatione editi libri quietum sensum habent legunt enim, Et sapiens et quietus interioris hominis sensus et eruet urbem quæ obsessa etc. MARTIAN.

⁵ Fruitur libertate Hic etiam pro libertate retinent liberam voluntatem. MARTIAN.

⁶ Melior est sapientia, etc. Plures mss. ita legunt, pauci cum editis, Et dixi ego meliorem esse sapientiam super fortitudine, etc. Sed nulla est in sensu mutatio utrolibet modo legerimus. MARTIAN.

Quemcumque in Ecclesia videris ¹ declamatorem, et cum quodam lenocinio ac venustate verborum excitare plausus, risus excutere, audientes in affectus lætitiæ concitare: scito signum esse insipientiæ, tam ejus qui loquitur quam eorum qui audiunt. Verba quippe sapientium in quiete, et moderato audiuntur silentio: qui vero insipiens est, quamvis sit potens, et clamorem sive suæ vocis, sive populi habeat acclamantis, **468** inter insipientes computabitur ².

« Melior est sapientia super vasa belli, et peccans unus perdet bonitatem multam. » Nunc quoque sapientiam præfert fortitudini, et dicit plus eum valere in præliis, quam arma pugnantium. Quod si unus insipiens fuerit, quamvis parvus et nihil sit, crebro tamen per illius stultitiam, opes **B** magnas divitiasque subverti. Quia vero in Hebræo potest legi: *Et qui peccat unum, perdet bonitatem multam*, etiam sic sentiendum est: quod propter unum peccatum, multæ justitiæ retro pereant, et invicem se virtutes sequi, et qui unam habuerit, habere omnes: et qui in uno peccaverit, eum omnibus vitiis subjacere (*Jac. II, 10*).

(Cap. X.) « Muscæ mortis polluunt ³ oleum compositionis: pretiosa est super sapientiam et gloriam stultitia parva. » Exemplum superioris sensus dedit, in quo ait, per unum stultum multa bona posse subverti, quod sic malus mistus bonis contaminet plurimos, quomodo muscæ si moriantur in unguento, perdant et odorem illius et colorem ⁴. Et quia sæpe calliditati mista est sapientia, et habet malitiam prudentia, præcipit ut sapientiam simplicem requiramus, mistaque sit cum innocentia columbarum; prudentes simus ad bonum, simplices autem ad malum. Et est sensus: Convenit justo parum habere simplicitatis, et propter nimiam patientiam, dum ultionem reservat Deo, stultum videri, quam statim se vindicantem sub

¹ *Quemcumque in Ecclesia videris, etc.* Ambo Corbeienses mss. et Colbertinus, *Quemcumque in Ecclesia videris clamatorum*. MARTIAN.

² Penes Alcuin. *computatur*; al. editi, *loquitur*.

³ *Muscæ mortis polluunt, etc.* Sic legit codex Colbertinus juxta idioma Hebraicum זבובי מוות *zebube maveth*, id est, *muscæ mortis*, sive more Latinorum *muscæ morientes*, ut habent alia exemplaria mss. Falso igitur in antea editis legimus, *Muscæ morituræ exterminant oleum, etc.* MARTIAN.

— Vatican. *Muscæ morientes*; duo Palatini, *morituræ*.

⁴ *Odorem illius et colorem.* Pro *colorem*, editi retinent *saporem*, sed sensu haud congruente, quia in unguentis odor et color requiritur, non sapor. Corbeienses mss. consequenter legunt: *Et quia semper calliditati, etc.* MARTIAN.

— Martian, et *colorem*, nostris omnibus mss. contradicentibus, tum Alcuino, atque editis pridem libris. Nec sane video cur oleo sive unguento saporem dicat non convenire.

⁵ Palatin., *portis fluminis*; alii *partis*, etc.

⁶ Ita et in libro *de Nominibus Hebraicis* ex Joanne sentit, tametsi verosimilius videatur, maxime penes Matthæum, ita appellatum Beelzebub, quod domicilium, quod semel inhabitaverit, ægre et vix dese-

velamento prudentiæ exercere malitiam. Aliter: Muscæ quæ juxta Isaiam (*cap. VII, 18*) principantur parti fluminis ⁵ Ægypti, perdunt olei suavitatem, in unoquoque credentium relinquentes immunditiæ suæ odorem atque vestigia. Ab his muscis etiam princeps appellatus est dæmoniorum Beelzebub (*Matth. XII, 24*), qui interpretatur aut *idolum muscarum* ⁶, aut *vir muscarum*, aut *habens muscas*.

« Cor sapientis in dextra ejus, et cor stulti in sinistra illius. Sed et in via, cum stultus ambulat, cor ejus minuitur: et dicit, omnis insipiens est. » Et in Evangelio **469** præcipitur, ut nesciat sinistra quid faciat dextera sapientis (*Matth. VI, 3; V, 39*). Et quando percutimur in maxillam dexteram, non jubemur sinistram genam percutienti præbere, sed alteram dexteram ⁷ (*Matth. V, 39*). Justus enim sinistram in se non habet, sed totum in eo dextrum est. Et cum ad judicandum Salvator venerit, agni stabunt a dextris: hædi vero a sinistris erunt (*Matth. XXV, 35*). Et in Proverbiis scribitur ⁸: *Dexteram vias novit Dominus: quæ autem perversæ sunt, a sinistris sunt* ⁹ (*Prov. IV, 27*). Qui ergo sapiens est, semper de futuro sæculo cogitat, quod ducit ad dextram. Qui vero insipiens, de præsentis, quod positum est in sinistra. Quæ quidem secutus idem philosophus et poeta ¹⁰, ait (*VIRGIL. Æneid. VI*):

Dextera quæ magni ditis sub mœnia ducit [*At. tendit*].
Hac iter Elysium nobis: at læva malorum.
Exercet pœnas, et ad impia tartara mittit [*At. ducit*].

C Firmianus quoque noster in præclaro *Institutionum* suarum opere Y litteræ meminit ¹¹, et de dextris ac sinistris, hoc est, de virtutibus et vitiis plenissime disputavit. Nec putemus huic sententiolæ illud esse contrarium, in quo dicitur: *Ne declines in dexteram, neque in sinistram* (*Prov. IV, 27*).

rat. Cæterum diabolorum principem sic Judæi vulgo appellabant.

⁷ In Palatin. *sed alteram tantum*, absque addito, *dexteram*: ut sentio, rectius.

⁸ *Proverbiis scribitur.* Tres mss. codices. Et in *Propheta scribitur.* MARTIAN.

⁹ Vatican., *a sinistris ejus pro sunt*.

¹⁰ *Philosophus et poeta ait.* Virgillii hæc sunt e sexto *Æneidos* libro circa medium:

D Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
Dextera, quæ ditis magni sub mœnia tendit;
Hac iter Elysium nobis; ad læva malorum
Exercet pœnas, et ad impia tartara mittit.

Recitat eadem Lactantius Firmianus *Instit. Divinar.* lib. VI, cap. 3 et 4, ubi de virtutibus et vitiis plenissime disputat, et Y litteræ meminit, quam Pythagoricam alii dicunt, sive Pythagoræ litteram, sicut et ipse Hieronymus, *epist. ad Lætam* de institutione filia, et *epist. ad Pammachium* super obitu Paulinæ. Consule etiam Commentaria Xysti Betulei Augustani in Lactantii capitula supra citata. MARTIAN.

¹¹ Libro nempe IV, cap. 3: « Dicunt enim, humanæ vitæ cursum Y litteræ esse similem, quod unusquisque hominum, cum primum adolescentiæ

Hic enim pars dextera¹ pro bono accipitur: ibi vero non tam dextera, quam declinatio dexteræ accusatur: ne plus sapiamus quam sapere nos necesse est: quia virtutes in medio sunt², et nimietas omnis in vitio est. Sequentis autem versiculi in quo ait: « Sed et in via cum stultus ambulat, cor ejus indiget, et dicit: omnis insipientia est, sive insipiens, » hic est sensus: Stultus ut ipse peccat, sperat omnes peccare similiter, atque ex suo ingenio universos judicat. Denique Symmachus ita interpretatus est: « Sed et in via stultus cum ambulat, ipse insipiens suspicatur de omnibus, quia stulti sunt. » Septuaginta vero alium fecere sensum, quo dicerent: « Omnia quæ insipiens cogitat, esse vanissima. »

« Si spiritus habentis potestatem ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris, quia sanitas requiescere facit peccata magna. » 470 Principem mundi istius, et rectorem tenebrarum harum, et operantem in filiis diffidentiae, cujus et Apostolus meminit (*Ephes.* II, 2; VI, 12), nunc Scriptura significat. Quod si in cor nostrum ascenderit, et animus malæ cogitationis vulnus acceperit, non debemus [*Al.* debeamus] locum ultra tribuere³, sed pugnare contra cogitationem pessimam, et liberare nos a peccato maximo, ne scilicet cogitationem opere compleamus: quia aliud est cogitatione, aliud opere peccare. De quo grandi peccato et in Psalmo scribitur: *Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emendabor a delicto maximo* (*Psal.* XVIII, 4). Symmachus verbum Hebraicum (כרפח) MARPHE, quod omnes ἰαμα, hoc est, *sanitatem* vel *curationem*, similiter transtulerunt, interpretatus est ad sensum, et ait: « Si spiritus principis irruerit tibi, de loco tuo ne recedas: quia pudicitia comprimit peccata magna. » Id est, si titillaverit mentem tuam diabolus, et te ad libidinem concitaverit, ne sequaris cogitationem pessimam et blandientem voluptatem: sed limen attigerit, et in eum locum venerit, *partes ubi se via findit in ambas*, hæreat nutabundus, ac nesciat in quam se partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora, » etc., quæ videsis elegantissime toto illo capite disputata.

¹ Duo Palatini, *dextera pars Y pro bono*, etc.

² *Quia virtutes in medio sunt.* De hac mediocritate virtutum plurima reperies in notis nostris supra col. 443. (*Vid.* col. 1121, ed. nost. not. 1. MARTIAN.

³ Alcuinus ac veteres vulgati libri, *ultra* habent. Mox quatuor mss. *Et liberari a peccato maximo.* Peccatum vero maximum vocat, quemadmodum observatum nobis est alibi, et in epist. *ad Demetriad*, ipsam cogitationem pravam opere complere.

— *Locum ultra tribuere.* Pro *ultra* veteres editiones *ultra* posuerunt, quod alium plane ac diversum efficit sensum. Consequenter etiam legunt cum multis exemplaribus mss., *et liberari a peccato maximo.* MARTIAN.

⁴ *Et frigore castitatis.* In codicibus non paucis mss. « Et frigore charitatis, flammam voluptatis exstingue. » MARTIAN.

⁵ Editi addunt *tuorum*, silentibus mss. qui et *conversione* pro *conversatione* legunt.

⁶ *Quasi non spontaneum.* Multa verba Græca more suo addunt hic veteres editiones, cum ex fide

ista fortis et rigidus, et frigore castitatis⁴ flammam voluptatis exstingue. Hebræus in hoc loco tale nescio quid suspicatus est. Si aliquam in mundo acceperis dignitatem, et ordinatus fueris major in populis, noli relinquere priora opera tua, et antiquarum virtutum ne incipias oblivisci, laboremque pristinum non habere: quia peccatorum⁵ remedium ex conversatione bona nascitur, et non ex tumentis et superflua dignitate.

« Est malum quod vidi sub sole, quasi ignorantia egrediens a facie potentis: dari stultum in sublimitatibus magnis, et divites in humili sedentes. Vidi servos in equis, et principes ambulantes quasi servos super terram. » Pro eo quod nos posuimus: « Quasi ignorantia egrediens a facie potentis, » Aquila et Theodotio et Septuaginta interpretati sunt: « Quasi non spontaneum⁶, » id est, ὡς ἀκούσιον, « a facie principis. » Cui subnectens Symmachus, ait: « Positum stultum in sublimitate magna: divites autem sedere humiles. » Et hanc ergo iniquitatem se in sæculo perspexisse commemorat, quod videatur 471 injustum esse Dei iudicium: et sive per ignoracionem, sive absque ejus fieri voluntate, ut vel in mundi potestatibus, vel in Ecclesiæ principatu⁷, hi qui divites sunt in sermone atque sapientia, divites etiam in operibus bonis, ignobiles sedeant, et imprudens quisque in Ecclesia principatum teneat. Hoc autem fieri Apostolus non tacet a diabolo, qui in sæculo habet potestatem⁸, ut [*Al.* dum] potentes quosque et doctos viros premat, nec eos in populis apparere permittat, illos vero quos scit imprudentes esse in Ecclesiis, faciat esse majores, ut cæsi a cæsis ducantur in foveam. In hunc sensum facit et illud quod sequitur: « Vidi servos super equos⁹, et principes ambulare quasi servos super terram. » Quod hi qui servi sunt vitiorum atque peccati, sive tam humiles, ut servi ab hominibus computentur, subita a diabolo dignitate perflati¹⁰, vias publicas universorum codicum mss. appareat duo tantum posita fuisse ab Hieronymo. MARTIAN.

⁷ Martian. contrario sensu, eoque incommodo. *In Ecclesiæ principatu sæpe hi sedeant, qui divites sunt in sermone atque sapientia; divites enim, etc.* quo in loco Palatin. alter, *Etiam in operibus bonis, etsi in humiliate ignobiles sedeant, etc.*

⁸ Duo Palatini et Victorius, *Hoc autem fieri a vultu ejus* (pro *Apostolus non tacet a diabolo, qui in sæculo habet, etc.* Vatic. *fieri vult ejus, qui, etc.*

⁹ Tres mss. et Victorius, *Vidi servos sedere super equos, etc.* Unus ambulantes habet, pro *sedere*.

¹⁰ *A diabolo dignitate perflati.* Famosissimus locus cum propter exemplarium variantes lectiones, tum propter non pauca falso addita et corrupta in editione Erasmi et in aliquot mss. codicibus, ubi sic contextum depravatam legimus: *Subita a diabolo dignitate per flagitia publica sublimentur, quos vulgo lubricos appellant: magister autem nobilis quisque, etc.* Eodem modo legit ms. Sorbonicus. ita tamen ut non retineat vocem *sublimentur*, et pro *lubricos* habeat *lurianos*; sed in margine exscriptor illius exemplaris hæc addit e latere: *Alius liber, perflati vias publicas mannis terant.* Unde exploratum habemus genuinam lectionem quam

mannis terant¹: et nobilis quisque et prudens, A paupertate oppressus, gradiatur itinere officioque servorum. Hebræus potentem et principem, a cujus facie ignoratio videatur egredi, Deum exposuit, quod putent homines in hac inæqualitate rerum², illum non juste, et ut æquum est, judicare. Porro alii cum superioribus æstimant esse jungendum: Ut ipse sit potens, de quo ante hos versus dicitur: « Si spiritus habentis potestatem ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris. » Non simus itaque tristes, si in hoc sæculo humiles esse videamur, scientes a facie diaboli et stultos sublevari, et divites dejici: servos insignia habere dominorum, et principes servorum ingredi vilitate. Notandum autem quod et hic equus in bonam partem accipitur, ut ibi: « Et equitatio tua salus. »

« Qui fodit foveam, in ipsam incidet, 172 et qui B dissipat sepem, mordebit eum serpens. » Ex parte simplex et ex parte mysticus intellectus est. Si quidem et alibi ipse Salomon ait³: *Qui statuet laqueum, capietur in illo* (Eccli. xxvii, 26). Et in psalmo septimo: *Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foveam quam fecit*. Sepis autem maceræque convulsio⁴, ecclesiastica dogmata sunt, et institutio ab apostolis prophetisque fundata, quæ qui dissolverit, et voluerit præterire, in eo ipso quo negligit, a serpente percutitur. De quo serpente

restituimus, in nonnullis libris exstitisse. Sicut hodieque exstat paululum mendosa in ms. codice Colbertino, in quo scriptum reperio: *Subita a diabolo dignitate perflati, vias publicas ministrarent*. Non quod inveniebat, sed quod intelligebat scripsit amanuensis; hinc pro *mannis terant*, verbum ministrarent. Corbeienses interpolatum retinent contextum; habent enim post vocem *publicas* hoc additamentum, *quos vulgo lorichos appellant*. Præter hæc verba, omnia genuina sunt in illis exemplaribus. Cæterum sententiam præsentem mutuatur Hieronymus, et quidem eleganter, ex Horatio Flacco, *Epodon* lib., 1 ode 4, in Menam libertum Pompeii Magni:

Sectus flagellis hic triumphalibus
Præconis ad fastidium,
Arat Falerni mille fundi jugera:
Et Appiam mannis terit:
Sedilibusque magnus in primis eques
Othone contempto sedet.

Eumdem sensum habent Horatii carmina, quem Ecclesiastes dum ait: *Vidi servos super equos*, etc. Porro Manni erant parvi equi, sic dicti quod mansuetudine familiaris manum sequerentur. Hieronymus epistola ad Pammachium super obitu D Paulinæ uxoris, *Ferventes buricos*, sive *burdos mannos* vocat. MARTIAN.

¹ Unus e septem mss. quos hoc in loco consulimus, inventus est Vatic. qui recte, ut edidimus, legeret. Tantum *equis* habet, pro *mannis*, minus equidem bene, cum aperte Horatianum illud *Epodon* lib. 1, od. 4, in Menam libertum, *Et Appiam mannis terit*, Hieronymus alludat. Aliorum porro codicum eadem plerumque et falsa lectio est: *Dignitate per flagitium publica* (quidam addunt *sublimentur*) *quos vulgo lyzichos appellant* (alii *lurichos*, vel *luridos*, vel aliud aliquod nominis monstrum) *magister ante* (Al. autem) *nobilis quisque*, etc. Glossema autem illud omisimus, quod e S. doctoris calamo minime profectum videbatur, *Quos vulgo Luricos appellant*. Quod si tamen cum editis

et in Amos scriptum est: *Si descenderit in infernum, mandabo serpenti, et mordebit eos* [Al. cum] (Amos ix, 3).

« Qui subtrahit lapides, dolebit in eis: et qui scindit ligna, periclitabitur in eis. » Volvuntur et in Zacharia (cap. ix, vers. 16) sancti lapides super terram. Non enim firma in ea statione consistunt: sed prætereunt, et semper ad altiora nitentes, hinc abire festinant. De his vivis lapidibus et in Apocalypsi (cap. xvi, vers. 18 seqq.) urbs Salvatoris exstruitur, et Ecclesiam ædificari Apostolus non tacet. Si quis ergo hæretica arte perversus de Ecclesiæ edificio istos abstulerit lapides (unde et signanter Aquila et Symmachus, pro eo, quod nos posuimus. « Qui subtrahit lapides, dolebit in eis, » dixerunt: « Qui transfert lapides, dilacerabitur in eis, » postea tormenta patietur. Quia vero absolute Scriptura ait, « Qui subtrahit lapides, » sive, « Qui transfert lapides, » et non adjecit bonos sive malos; propterea et e contrario intelligendum, quod ecclesiasticus vir, episcopus videlicet et presbyter, si juxta mandatum Levitici (cap. xiv, vers. 45), de leprosa [Al. leprosi] domo lapidem abstulerit, in cinerem et pulverem conterendum: dolebit in eo ipso, quod de Ecclesia Christi lapidem auferre cogatur [Al. cogitur], dicens secundum Apostolum: *Flere cum flentibus, lugere cum*

ante Martianæum libris velis retinere, legis *Burichos*; *Manni* quippe, ut docent veteres Horatii scholiastæ, *equi sunt, quos vulgo Burdones, sive Buricos nominamus*. Et veteres Glossæ: *Mannis*. Βουρίχοις. Vide quæ observamus in epist. 66. ad Pammach. n. 8, ubi hoc idem expunximus.

² Palatini duo, *In hac vita inæqualitate rerum*, etc. Sentire videtur, Ecclesiastici auctorem ipsum Salomonem exstitisse, quæ plurimum sane tum Græcorum, cum Latinorum Patrum opinio fuit, ex quorum sensu putandus est hic loqui Hieronymus. Cum enim accuratius rem disquireret Prælatione in Salomonis libros, ab illo satis luculenter adjudicat. Ita pridem Victorius, quem Martianæus sequitur, animadvertit.

³ *Siquidem et alibi ipse Salomon ait*. Jesus libri Ecclesiastici scriptor ab auctore Synopseos Athanasio ascriptæ dicitur ὁπαδὸς τοῦ Σολομώντος, id est *Salomonis asseclæ*; quia in condendis parabolis modum Salomonis rationemque tenuerit, ac plurimas sententias et parabolas ejus descripserit. Qua ratione homines docti contigisse opinantur, ut veterum Patrum plerique auctorem Ecclesiastici Salomonem prædicent, et nomine Salomonis in eorum descriptionibus non raro citetur, ut hic ab Hieronymo, qui morem sui temporis secutus habebat Ecclesiasticum inter opera Salomonis. Legimus enim apud Origenem Homilia 22 in librum Numerorum: « In libro qui apud nos quidem inter Solomonis volumina haberi solet, et Ecclesiasticus dici: apud Græcos vero, Sapientia Jesu filii Sirach appellatur. » Quæ verba non Origeni, sed Rufino interpreti tribuuntur. Unde liquet Ecclesiasticum apud Latinos inter Salomonis volumina fuisse relatum: e quorum tamen numero manifestissime segregatus est apud Hieronymum Præfatione in libros Salomonis asteriscis et obelis distinctos, de quibus plenissime diximus in fine 1 partis *Bibliothecæ divinæ* S. Hieronymi. MARTIAN.

⁴ Penes Alcuin. *Sepis autem confirmatio, Ecclesiastica*, etc. In Palatin. mss. *evulsio*, etc.

lugentibus (Rom. xii, 15); et, *Quis infirmatur, et ego non infirmor*¹? 473 *quis scandalizatur, et ego non uror* (II Cor. xi, 29)? Ligna quoque scindens, periclitabitur in eis. Hæretici [Al. hæretici] ligna infructuosa sunt, et saltus absque utilitate pomorum. Unde et in templo Dei prohibetur plantari nemus, et vana foliorum, id est, verborum tantum sonantium spernuntur umbracula. Quamvis, igitur sit prudens et doctus vir, qui gladio sermonis sui hæc ligna conscindat, periclitabitur² in eis, nisi diligenter attenderit; maximo si ei hoc quod sequitur, acciderit: *Si retusum fuerit ferrum, et faciem ejus turbaverit*, id est, si disputatio ejus infirmior fuerit inventa, nec acumen habuerit, quo contraria quæque secet: sed principale cordis ejus hebetetur; in partem transibit adversam, et confirmabit eum fortitudo perversa. Hoc enim est, quod Septuaginta Interpretes transtulerunt: *Et fortitudine confortabitur*; et superflua roboratus sapientia incipiet, inquit, fortitudinem habere, et sapientiam, quæ superflua est, et non adjuvat possidentem.

« Si retusum fuerit ferrum; et hoc non ut prius, sed conturbatum fuerit, virtutibus corroborabitur: et reliquum fortitudinis sapientia est. » Si se, inquit, aliquis viderit per negligentiam amisisse scientiam Scripturarum, et acumen ingenii ejus fuerit, qualis esse jam cœperat. Evenit quippe interdum, ut cum modicum scientiæ quis habuerit, elatus in superbiam, discere desistat et legere, et paulatim ex eo, quod nihil ei additur, subtrahatur, et vacuum disciplinis pectus remaneat, ferrumque, quod acutum fuerat, hebetetur; otium enim et desidia quasi quædam rubigo sapientiæ est. Si igitur quis hoc passus fuerit, non desperet remedium seruitatis, sed vadat ad magistrum, et rursus instruat ab eo, et post laborem et industriam, sudoremque nimium, valebit sapientiam recipere quam amiserat. Hoc est, quod in Hebræo significantius dicitur: « Et fortitudinibus corroborabitur, » id est, labore, et sudore, et industria, et quotidiana lectione, sapientiam consequetur, et fortitudo ipsius habebit hunc finem, ut accipiat sapientiam.

474 « Si momorderit serpens in silentio, non est amplius habenti linguam. » Simplex hic sensus est: Serpens et detractor æquales sunt. Quomodo enim ille occulte mordens venenum inserit; sic iste clam detrahens, virus pectoris sui effundit in

A fratrem, et nihil habet a serpente amplius³. Cum enim lingua hominis ad benedicendum et ad ædificationem proximi sit creata, ille eam serpenti æqualem facit, dum virtutibus ejus in perversum abutitur. Aliter: Si quem serpens diabolus occulte momorderit, et nullo conscio, eum peccati veneno infecerit; si tacuerit qui percussus est, et non egerit pœnitentiam, nec vulnus suum fratri et magistro voluerit confiteri, magister et frater, qui linguam habent⁴ ad curandum, facile ei prodesse non poterunt. Si enim erubescat ægrotus, vulnus medico confiteri, quod ignorat medicina non curat.

« Verba oris sapientis gratia, et labia insipientis præcipitabunt eum. » Stultitia, si sua esset rusticitate contenta, minus aliquid haberet mali. Nunc autem contra sapientiam bellum gerit, et quidquid prudentiæ in docto viro viderit⁵, zelo stimulata non recipit. Loquitur enim vir sapiens verba scientiæ, et verba gratiæ, quæ utilitatem possunt præbere audientibus, et aures stulti non ita suscipiunt quæ dicuntur, ut dicta sunt; sed e contrario virum prudentem supplantare conantur, et sui similem facere. Et revera præcipitatur vir sapiens, quando in aurem loquitur imprudentis, et verba ejus in profundo, ut ita dicam, gurgite pereunt. Unde beatus, qui in aurem loquitur audientis⁶.

« Initium verborum ejus⁷ insipientia, et novissimum oris ejus error pessimus. Et stultus multiplicat verba. Ignorat homo quid sit, quod factum est: et quod futurum est post eum, quis annuntiabit ei? » Adhuc ei de stulto disputatio est, cujus labia præcipitant sapientem, sive juxta aliam interpretationem, stultum ipsum corruere faciunt. Initium enim sermonis ejus, et finis stultitia est et error pessimus; sive, ut Symmachus transtulit, « tumultus, et quædam verborum inconstantia; » dum non manet in 475 sententia, sed putat in multiplicatione sermonum effugere se posse peccatum. Cum enim nec præteritorum meminerit, nec futura cognoscat, et in ignorantia et tenebris volutetur, falsam sibi scientiam repromittens⁸; in eo doctum, in eo se putat esse sapientem, si verba multiplicet. Potest hoc et de hæreticis accipi, qui prudentium virorum dicta non capiunt; sed se ad disputationes contrarias præparantes, et initium et et finem loquendi vanitate, tumultu, errore convolvunt: et cum nihil scient⁹, loquuntur plura quam norunt.

« Labor stultorum affliget eos, qui nesciunt ire in civitatem. » Cum superioribus etiam hos junge

¹ *Quis infirmatur, et ego non.* Quamplures mss. omittunt mediam partem hujus versiculi propter bis repetita eadem verba, *et ego non.* MARTIAN.

² Tres mss., *ligna concidat, periclitabitur, etc.*

³ Alcuin., *Et nihil habet a serpente minus.* Mox veteres vulgati, *Ad benedicendum Deum, etc.*

Ad benedicendum. Editi addunt *Deum*, sed, ni fallor, superflue: quia hoc loco *benedicere* significat proximo *bona præcuri.* MARTIAN.

⁴ Idem, *Nec vulnus suum magistro voluerit confiteri; magister, qui linguam habet, et cohærenter,*

non poterit,

⁵ Vatican., *in docto viderit absque viro.*

⁶ Mss. nosiri, atque olim Alcuin. cum pridem editis, *Unde beatus ille est, etc. et mox audientem, pro audientis; veteres editi, sapientium.*

⁷ Palatin. 1, expuncta voce *ejus*, substituit *stulti.*

⁸ Apud Alcuin., *Tenebris involutus solum sibi scientiam repromittens.*

⁹ Cum Erasmo et Victorio Palatini duo mss. *Cum multo errore, etc.* Alcuin., *Cum multo errore cumulant, et cum, etc.*

versiculos : aut generaliter de omnibus stultis, qui ignorant Deum, aut specialiter de hæreticis disputat¹. Lege Platonem ; Aristotelis revolve ersutias, Zenonem et Carneadem diligentius intueri, et probabis verum esse quod dicitur. « Labor stultorum affliget eos, » Veritatem illi quidem omni studio quæsierunt ; sed quia non habuerunt ducem, et prævium itineris, et humanis sensibus rati sunt se comprehendere posse sapientiam, ad civitatem minime pervenerunt, de qua in Psalmo dicitur : *Domine, in civitate tua imaginem ipsorum dissipabis* (Psal. LXXII, 20). Omnes enim umbras et diversas imagines atque personas, quas sibi in variis dogmatibus induerunt, in urbe sua Dominus dissipabit. De qua et alibi scribitur : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* (Psal. XLVI, 5). Et in Evangelio : *Non potest civitas abscondi supra montem posita* (Matth. v, 14). Et in Isaia : *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur*² (Isa. xxvii, 30, sec. LXX). Siquidem hanc veritatis et sapientiæ civitatem, cum firma sit et robusta, omnes et sapientes sæculi et hæretici impugnare conantur. Et quod de philosophis diximus, hoc idem etiam de hæreticis sentiendum, quod frustra laborent et affligantur in studio Scripturarum, cum ambulent in deserto, et civitatem invenire non valeant. De quorum errore et Psalmista commemorat dicens : *Erraverunt in deserto et in iniquo viam civitatis et habitationis ejus non invenerunt* (Psal. cvi, 4).

476 « Væ tibi, terra, cujus rex adolescens, et principes tui mane comedunt. Beata terra³, cujus rex tuus filius ingenuorum, et principes tui in tempore comedunt, in fortitudine et non in confusione. » Videtur quidem reprobare juvenum principatum, et luxuriosos judices condemnare, quod in altero per ætatem sit infirma sapientia, in aliis etiam matura ætas deliciis enervetur. Et e contrario principem probare bonis moribus, et liberaliter institutum ; et eos judices prædicare, qui nequaquam voluptatem negotiis civium præferant : sed post multum laborem et administrationem reipublicæ, cibum capere quasi necessitate cogantur. Verum mihi sacratius quid latere videtur in littera, quod juvenes dicantur in Scriptura, qui a veteri auctoritate desciscunt, et cana præcepta parentum contemnunt : qui neglecto Dei mandato, cupiunt statuere traditiones hominum. De quibus et in Isaia (cap. viii) Israeli Dominus comminatur, eo quod noluerit aquam Siloe, quæ vadit cum silentio,

— *Vanitate tumultu, etc.* Corbeiensis codex vetustissimus, *Et finem loquendi vanitate tumultuosa et impudentia, errore convolvunt* ; alter etiam Corbei., *Impudenti errore convolvunt* ; editi vero Erasm. et Marian. *Vanitate cum nullo errore convolvunt*. MARTIAN.

¹ Rursum cum iisdem editis Palatin. codd. *De hæreticis disputationibus*. Valican. *De hæreticis disputantes*. Alcuin., *disputantibus*.

² Ita retinendum cum mss. libris atque editis. Alibi tamen legit ipse Hieronymus, *Civitas quæ non*

et veterem piscinam averterit, eligens sibi fluentia Samariæ, et gurgites Damasci. *Et dabo, inquit, juvenes principes eorum, et illusores dominabuntur eis* (Isa. III, 4). Lege Daniel, et vetustum dierum invenies Deum (Dan. vii). Lege Apocalypsim Joannis, et caput Salvatoris candidum ut nivem, et quasi lanam albam reperies (Apoc. i). Jeremias quoque quia sapiens erat, et cani ejus in sapientia reputabantur, prohibetur juvenem esse se dicere (Jerem. i). Væ ergo terræ cujus rex est diabolus, qui semper novarum rerum cupidus etiam in Abessalon adversus parentem rebellat : quæ judices et principes eos habet, qui ament hujus sæculi voluptates, qui antequam dies mortis adveniat, dicunt : *Manducemus et bibamus ; cras enim moriemur* (Isa. xxii, 13). Econtra beata terra Ecclesiæ, cujus rex est Christus Filius ingenuorum ; de Abraham, Isaac, et Jacob, prophetarum quoque et sanctorum omnium stirpe descendens, quibus peccatum non fuit dominatum ; et ob id vere fuerunt liberi. Ex quibus nata est Virgo liberior sancta Maria, 477 nullum habens fruticem, nullum germen ex latere ; sed totus fructus ejus erupit in florem, loquentem in Cantico canticorum : *Ego flos campi, et lilium convallium* (Cant. II, 1). Principes quoque ejus sunt apostoli et omnes sancti, qui regem habent filium ingenuorum, filium liberæ ; non de ancilla Agar, sed de Saræ libertate generatum. Nec comedunt mane, nec velociter. Non enim in præsentis sæculo quærunt voluptatem, sed tempore suo manducabunt cum retributionis tempore advenerit, et manducabunt in fortitudine, et non in confusione. Omne bonum præsentis sæculi non fusio est, futuri perpetua fortitudo. Tale quid et in Isaia dicitur : *Ecce qui serviunt mihi, manducabunt*⁴ : *vos autem esurietis*. Et iterum : *Ecce qui serviunt mihi, lætabuntur ; vos autem pudebit* (Isa. LXV, 13 et 14).

« In pigritiis humiliabitur contignatio, et in infirmitate manuum stillabit domus. » Domus nostra, quæ cum statu hominis erecta [*Al. creata*] est, et habitatio quam habemus in cœlis, si pigri sumus, et ad bona opera tardiores, humiliabitur. Et omnis contignatio quæ debet culmen portare in sublime, ad terram corruens, habitorem suum opprimet. Cumque auxilium manuum virtutumque torpuerit, omnes desuper tempestates, et nimborum ad nos turbo prorumpit. Porro quod in homine uno interpretati sumus, melius potest super Ecclesia accipi ;

oppugnatur. Vid. epistola 30 ad Paulam, num. 14.

— *Civitas quæ oppugnatur*. In fine epistolæ 30 ad Paulam de Alphabeto Hebraico cum particula negativa, *Quæ non oppugnatur* ; quia contextus sermonis negationem exigit, sicut et in epistola ad Algasiam, quæst. secunda. Nisi forte pro *oppugnatur*, ibi legendum sit, *non expugnatur*. MARTIAN.

³ Vatic. et Palatin, *Beata tu terra, etc.*

⁴ Priorem hunc ex Isaia locum codices nostri omnes prætermittunt. Victorius addit, *Bona manducabunt*.

quod per negligentiam principum omnis ejus corruat altitudo: et ibi vitiorum illecebræ sint, ubi tegmen ¹ putabatur esse virtutum.

« In risu faciunt panem et vinum ², ut epulentur viventes. Et argento obediunt [Al. obediens] omnia. » Existimo ex superioribus pendere quod sequitur. In pigritia enim et in socordia magistrorum humiliari Ecclesiam, et culmen ejus concidere, et tigna perflui ³, supra exposuimus. Nunc ergo de eisdem magistris loquitur. Et quia visus fuerat accusare eos, cur tacerent, et non uterentur officio magistrorum, et episcopi et presbyteri in Ecclesia constituti, non laborarent in sermone et doctrina, quod **478** et Titus commonetur ut faciat (*Tit.* 1, 5), et Timotheo præcipitur, ne gratiam negligat, quam per impositionem manuum acceperat; sed et in eo se aestimarent presbyteros et episcopos, ut salutaria acciperent ⁴, et uti præceptores honorem duplicem quærent, qui laborantibus in doctrina et sermone debetur (*I Tim.* iv, 14); nunc contrario accusat eos qui loquuntur quidem in Ecclesia, et docent populos, sed ea docent quæ populum audire delectet, quod peccatores palpet in vitio, et strepitus concitet audientium. Nonne quando in Ecclesia lascivit oratio ⁵ [Al. orator], et beatitudinem, et regna cælorum multitudini pollicetur, videtur tibi in risu panem facere, et vinum ad lætitiā miscere viventium ⁶? Sive quod ipsi qui docent, divitias, et cibos, et opes per delectabilia promissa conquirant; sive quod Ecclesiæ panem, qui panis lugentium est, et non ridentium (beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt) in lætitiā gaudioque conficiant. Quod autem sequitur: *Pecuniæ vel argento obediunt omnia*, dupliciter accipiendum: vel ipsos doctores postquam adulatione ditati sint, regnum in populos exercere: vel certe, quia argentum pro sermone semper accipiatur: *Eloquia enim Domini, eloquia casta, argentum igne probatum terræ ⁷, purgatum septuplum* (*Psal.* 11, 7): hoc asseverat, quod eloquentiæ et orationi, quæ verborum sit fronde composita, facile vulgus cedat ignobile. Aliter: Qui habent apud se sponsum, et propterea lugere et jejulare prohibentur, in risu faciunt panem. A quo risu et Isaac nomen accepit, et in lætitiā bi-

¹ Palat. ubi regimen. Vatic. legimen.

² In risu faciunt panem et vinum. Ita legunt omnes mss. Sicque legendum docent consequentia verba in Commentario hujus capituli, quamvis ex Hebræo postea Hieronymus interpretatus sit, in risum faciunt panem, etc. MARTIAN.

³ Martian. perplui, satis male, nostrisque msa. atque antea editis libris contradicentibus. Ferme elegantius legerat Alcuinus perfluere.

— Et ligna perplui. Mss. Corbeienses, et tegmina perplui. Erasmi. ligna perflui, MARTIAN.

⁴ Ut salutaria acciperent. Tria exemplaria mss. ut salaria acciperent. Sorbonicus codex, ut salutariorum acciperent. Inter has variantes lectiones, antiquam librorum editorum retinuimus, sicut etiam sequentem, et uti præceptores, pro quo in 3 mss. legitur, et muti præceptores, MARTIAN.

Abentium ⁸ vinum præparant. Omnis itaque vir sanctus qui, ut Christus præcepit, magister Ecclesiæ est, in risu et lætitiā panem facit, et vini pocula ministrat in gaudio. Argentum quoque, cui obediunt [Al. obediens] omnia, quinque illa de Evangelio, et duo, et unum patrisfamilias sunt talenta, et decem mnæ, quæ servis in negotiatione creduntur (*Matth.* xxv, seqq.).

« In mente tua regi ne maledixeris, et in secreto cubilis tui, ne maledixeris, diviti; **479** quia avis cæli auferet vocem, et habens pennas, annuntiabit verbum ⁹. » Et simplex præceptum ædificat audientes; ne ira et furore superati, in maledictum et in detractionem regum et principum prorumpamus; quia contra spem interdum evenit, ut his quibus malediximus, nuntietur, et incurramus periculum immoderatione linguæ. Quod autem ait: « Avis cæli auferet vocem, et habens pennas annuntiabit verbum, » hyperbolice intelligendum, quomodo solemus dicere, etiam ipsos parietes, quibus consciis loquimur, quæ audierint non celaturos. Sed melius est sic audire præceptum, ut sciamus nobis esse mandatum, non solum contra Christum temere nihil loquendum, verum etiam in arcanis cordis, quamvis variis tribulationibus coarctemur, nihil blasphemum, nihil impium sentiendum. Et quia dilectionem quam Christo exhibemus, debemus et proximo: *Diliges quippe Dominum Deum tuum, sed et proximum tuum tanquam teipsum*, etiam nunc jubemur, ne post regem de sanctis quoque facile detrahamus; et eos quos viderimus sapientia, scientia, virtutibusque ditatos, linguæ mordacitate rodamus; quia angeli qui terram circumeunt, et sunt administratorii spiritus, et in Zacharia loquuntur: *Circumivimus terram, et ecce omnis terra habitatur, et silet* (*Zach.* 1, 11): ad instar avium, nostra verba et cogitationes ad cælum perferant: et quod clam cogitamus, Dei scientiam non latere.

(Cap. XI.) « Mitte panem tuum super faciem aquæ: quia in multitudine dierum invenies illum. » Ad eleemosynam cohortatur, quod omni petenti sit dandum, et indiscrete faciendum bene. Quomodo enim, qui super irrigua seminat, fructum sementis exspectat: ita qui largitur egentibus,

⁵ In Ecclesia lascivit oratio. Editi, Lascivit orator, sed nullum vidi codicem ms. qui non legat, Lascivit oratio. MARTIAN.

⁶ Ita quidem editi pariter ac mss. libri habent. Nihilosecius malim bibentium legi, quod paulo inferius mss. ope assero.

⁷ Victor. cum Vulgat. Igne examinatum, probatum terræ, etc.

⁸ Emendat Vatic. bibentium, quod et Palatin. secunda manu astruit; antea congruo sensu erat viventium.

⁹ Palatin. alter. Quia volucres auferent vocem; veteres editi, Volucres cæli portabunt, etc.

— Quia avis cæli auferet vocem. Genuinam hanc lectionem retinent nonnulli manuscripti: in aliis non bene legitur, Volucres cæli portabunt voce n. MARTIAN.

non granum seminis, sed ipsum panem serit, fenore quodam multiplicationem illius præstolans; et cum dies iudicii advenerit, multo amplius quam dederat recepturus ¹ [Al. reperturus]. Aliter: In quocunque homine illam aquam videris, de qua dicitur: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* (Joan. vii, 38), ne te pigeat ponem sapientiæ, panem rationabilem, panem præstare sermonis. Si enim hoc frequenter feceris, **480** invenies te non incassum doctrinarum jecisse sementem. Tale quid et in Isaia dictum puto: *Beatus qui seminat super aquam, ubi bos et asinus calcant* (Isa. xxxii, 20). Quod ille magister beatitudine dignus habeatur, qui super irriguum pectus seminet audientium, tam ex Judæis, quam ex gentium populo congregatum ².

« Da partem [Al. partes] septem, et quidem octo: quia non scis quid futurum sit malum super terram. » Et in Ezechiele septem et octo gradus ad templi leguntur ascensum (Ezech. xl, 26, 31). Et post ethicum illum psalmum, id est, centesimum octavum decimum quindecim graduum psalmi sunt, per quos primum erudimur in lege, et septenario numero expleto, postea per ogdoadem ad Evangelium scandimus. Præcipitur ergo ut in utrumque instrumentum, tam vetus scilicet quam novum, pari veneratione credamus. Judæi dederunt partem septem, credentes Sabbato [Al. Sabbatum], sed non dederunt octo, resurrectionem diei Dominicæ denegantes. Econtrario hæretici, Marcion et Manichæus, et omnes qui veterem legem rabido ore dilaniant, dant partes [Al. partem] octo, suscipientes Evangelium; sed eadem septenario numero non tribuunt, legem veterem respicientes ³. Nos igitur utrique instrumento credamus. Non enim possumus dignos cruciatus, dignamque pœnam jam nunc mente comprehendere, quæ reposita est his qui versantur in terra. Judæis atque hæreticis, e duobus alteram denegantibus. Hebræi ita hunc locum intelligunt: Et sabbatum et circumcisionem serva: ne si hoc forte non feceris, inopinatum tibi superveniat malum.

« Si repletæ fuerint nubes, imbrem super terram effundent. Et si ceciderit lignum ad austrum, aut ad aquilonem: in locum ⁴ ubi ceciderit lignum ibi erit. » Serva mandata quæ tibi superius sunt præcepta, ut nubes super te effundant imbrem suum. Ubicunque enim tibi locum præparaveris, futarumque sedem, sive ad austrum, sive ad bo-

ream: ibi cum mortuus fueris, permanebis. Aliter: Propterea supra diximus: « Mitte panem tuum super faciem aquæ, et omni petenti te tribue; » quia et nubes cum plenæ fuerint, divitias suas mortalibus largiuntur, et tu quasi lignum, **481** quamvis longævus sis, non eris in perpetuum, sed subito ut ventorum ⁵, ita mortis tempestate subversus, ubicunque cecideris, ibi jugiter permanebis, sive te rigidum et trucem, sive clementem et misericordem, ultimum invenerit tempus. Aliter: Dicitur in Psalmis ad Deum: *Veritas tua usque ad nubes* (Psal. xxxv, 6); et in Isaia, peccanti Deus vineæ comminatur: *Mandabo nubibus, ne pluant super eam imbrem* (Isa. v, 6). Nubes igitur sunt prophetæ, et omnis vir sanctus, qui cum plures in corde suo congregaverit disciplinas, tunc valebit præcepta pluere doctrinarum et dicere: *Expectetur sicut pluvia sermo meus, et effundent super terram imbrem* (Deut. xxxii, 2): ad quam dictum est: *Audiat terra verba oris mei*. Quod autem sequitur: ⁶ Et si ceciderit lignum ad austrum, aut ad aquilonem: in locum ubi ceciderit lignum, ibi erit; » illud de Habacuc sumamus exemplum, in quo scribitur: *Deus de Theman veniet* (Habac. iii, 3), quod alii interpretes ediderunt, *Deus ab austro veniet* ⁷. Et quantum ego æstimo, semper in bonam partem auster accipitur. Unde et in Cantico canticorum dicitur: *Exsurge, aquilo* (Cant. iv, 16), hoc est, *recede, et abi, et veni, auster*. Lignum igitur quod in hac vita corruerit, et conditione mortalitatis fuerit incisum, aut peccavit ante dum staret, et in bornæ parte postea positur (Al. ponetur): aut si dignos austro fructus attulerit, in plaga jacebit australi. Nec est aliquod lignum, quin aut ad aquilonem sit ⁷, aut ad austrum, Hoc idem significat, et illud quod scriptum est in Isaia: *Dicam aquiloni, adhuc, et Africo, noli prohibere* (Isai. xliii, 6). Numquam enim austro et orientali vento præcipitur, ut adducant: quia apud alias plagas esse eos oportet, qui ad orientem et austrum postea deducantur. Aquilo igitur ad austrum adducit, et Africus ad orientem habitatores suos. Nec enim possunt proficere, si in pristinis sedibus perseverent.

« Qui observat ventum, non seminabit; et qui aspicit nubes, non metet. » Qui considerat cui beneficiat, et non omni petenti se tribuit, sæpe præterit eum qui meretur accipere (Luc. vi, 30). Aliter: Qui tantum eo tempore Dei verbum præ-

¹ *Quam dederit reperturus*. Sorbonicus manu scriptus et editi antea libri legunt eodem sensu *recepturus*.

² Tres mss. *Quam ex gentibus populo congregato*.

³ *Legem veterem respicientes*. Ambo Corbeienses mss. *Instrumenta veterum respicientes*. MARTIAN.

⁴ Palatin. *aut in aquilonis locum ubi, etc.*

⁵ *Subito ut ventorum*. Erasm. et Marian. incongruenter legunt, *Sed subita si ventorum, ita mortis, etc.* MARTIAN.

⁶ Ab eodem Palatin. abest nomen *austro*.

— *Deus ab austro veniet*. Ex hoc loco conjicere

licet, Hieronymum absolvisse suum Commentarium in Ecclesiasten, antequam Prophetarum translationem Latinam de Hebræo fonte nobis edidisset. MARTIAN.

⁷ Apud Alcuin. ferme ut Erasm. ac Victor. *quod vel ad aquilonem non sit, etc.*

— *Quin aut ad aquilonem sit*. Cave ne legas: *Qui non ad aquilonem sit, ut ad austrum*: neque audacius detrectes fidei omnium exemplarium mss. Editi libri sic mitarunt. *Quod aut ad aquilonem non sit, aut ad austrum*. MARTIAN.

dicat. **483** quo populus libenter auscultat, et secunda aspirat aura rumoris, sator negligens et ignavus agricola est. In ipsis enim prosperis, dum nescimus, adversa consurgunt. Sed opportune, importune, suo tenore ¹, Dei sermo est prædicandus (*II Tim. iv, 2*): nec fidei tempore adversariorum nubium considerata tempestas. De qua in Proverbiis dicitur: *Sicut pluvia vehemens et inutilis, sic qui derelinquunt sapientiam, et impietatem laudant* (*Prov. xxviii, 3 et 4*). Absque consideratione ergo nubium et timore ventorum, in mediis tempestatibus seminandum est. Nec dicendum: illud tempus commodum, hoc inutile, cum ignoremus quæ via, et quæ voluntas sit spiritus universa dispensantis.

« Quomodo non cognoscistu quæ sit via spiritus, et sicut ossa in utero prægnantis: sic nescis opera Dei, qui facit omnia. » Sicut nescis viam spiritus et animæ ingredientis in parvulum, et ignoras ossium et venarum varietates in ventre prægnantis: quomodo ex vili elemento corpus hominis in diversas effigies artusque varietur, et de eodem semine, aliud mollescat in carnibus, aliud durecat in ossibus, aliud in venis palpitet, et aliud ligetur in nervis: ita Dei opera scire non poteris, qui factor est omnium. Fix quo docet contraria non timenda, nec temere de ventis et nubibus, quas supra diximus, judicandum: cum suo tenore et cursu debeat sator pergere, et eventum ² Domini sententiæ reservare. *Non enim volentis neque currentis, sed Dei miserentis est* (*Rom. ix, 16*).

« In matutino semina semen tuum, et ad vespere ne dimittas manum tuam: quoniam nescis quid placeat ³, hoc [*Al. aut hoc*], an illud. Etsi utrumque, quasi unum bonum est, et dulce lumen, et bonum oculis videre solem: quia si annis multis vixerit homo, in omnibus his lætetur, et meminerit dies tenebrarum, quia plurimæ erunt. Omne quod venturum est, vanitas. » Ne eligas cui bene facias; sed et cum benefeceris, nunquam a bono opere desistas. Matutinam justitiam vesper inveniat. Et vespere [*Al. vesperi*] misericordiam sol [*Al. solis*] ortus accutulet. Incertum est enim quod opus magis placeat Deo, et ex quotibi fructus **483** justitiæ præparetur. Potest autem accidere, ut non unum, sed utrumque placeat Deo. Aliter. Et in adolescentia, et in senecta, æquus tibi labor sit. Nec dicas: dum potui, laboravi, debeo in senectute requiescere. Nescis enim utrum in juventute, an in ætate longæva placeas Deo. Nec pro-

¹ Vatic. suo tempore. Alcuin., Quapropter opportuno vel importuno tempore prædicandus est sermo Dei.

² Verius videatur legisse Alcuin.: Debeat sator spargere, et eventum. etc.

³ Palatin. alter, quid plus placeat.

⁴ Martian. lætus fuerit contra mss. editorumque antea librorum fidem.

⁵ Polatin. Et magis adit ad hunc laborem, recordationem, etc.

⁶ Lætare adolescens, etc. In antiquissimo codice ms. Corbeiensi capitulum istud numeratur xxxviii;

dest adolescentiæ frugalitas, si senecta ducatur in luxu. In quacunque enim die justus erraverit, veteres eum justitiæ a morte liberare non poterunt. Quod si juxta utramque interpretationem semper benefeceris, et omni ætate æqualem cursum habueris videbis Deum Patrem, dulcissimam lucem; videbis Christum, solem justitiæ. Porro si et multis annis vixeris, et omnia bona habueris, vel bona opera perpetraris, et scieris te semper esse moriturum, et ante oculos tuos tenebrarum semper versetur adventus: præsentia quasi fluxa, fragilia et caduca contemnes. Symnachus finem hujus sententiæ ita interpretatus est: *Si annis multis vixerit homo, et omnibus his lætatus fuerit ⁶, recordari debet et dies* [*Al. dierum*] *tenebrarum, quia multæ erunt, et in quibus omnibus veniet esse desinere*. Aliter: Repromittit in alio Scripturæ loco, Deus dicens: *Dabo vobis pluviam temporaneam et serotinam* (*Deut. xi, 14*), vetus scilicet Testamentum, et novum, et utroque vos imbre irrigabo. Unde et nunc admonemur, ut sic legamus Legem veterem, ne Evangelium contemnamus: sic queramus spiritualem in Veteri Instrumento intelligentiam, ne in evangelistis et apostolis hoc tantum putemus sonare quod legitur. Ignorare enim non in quo magis scientia nobis a Deo tribuatur et gratia, felicemque eum esse, qui utrumque in commune sociaverit, et quasi unum corpus effecerit. Quod qui fuerit consecutus, videbit lucem, videbit Christum, solem justitiæ. Et si annis pluribus vixerit, in summa lætitia et delectatione versabitur, habens scientiam Scripturarum, et magis ad hunc laborem recordatione ⁷ futuri iudicii compelletur: quia perpetuum tenebrarum tempus adveniet, et æternæ pœnæ præparabuntur eis, qui non seminaverint mane et ad vesperam, et nequaquam **484** utrumque sociaverunt: nec viderunt lucem nec solem, unde ipsum lumen egreditur [*Al. egredietur*].

(Cap. XII.) Lætare, adolescens ⁶, in juventute tua, et in bono sit cor tuum in diebus juventutis tuæ, et ambula in viis cordis tui, et in intuitu oculorum tuorum ⁷. Et scito hoc, quia super omnibus his adducet te Deus in iudicium. Et repelle iram a corde tuo, et aufer malitiam a carne tua: quia adolescentia et stultitia vanitas est. Et memento Creatoris tui in diebus juventutis tuæ, antequam veniant dies malitiæ et appropinquent anni in quibus dices: Non est mihi in illis voluntas ⁸ [*Al. voluptas*]. » In hoc capitulo, diversa omnium

maxima enim est distantia antiquas inter Bibliorum sacrarum ac hodiernas divisiones, ut videre est in Prolegomenis nostris I Tom. MARTIAN.

— Duo mss. castigatiores. Lætare, juvenis, in adolescentia tua, quemadmodum infra ab Hieronymo locus recitatur.

⁷ Addunt Palatini duo codd. Sine reprehensione. quod ex Græco ἀμωμος derivatur.

⁸ Non est mihi in illis voluntas. Erasmus legit voluptas; idque retentum est in quamplurimis mss. In Hebræo est חֵפֶז hephets, quod voluntatem interpretantur etiam LXX Translatores. MARTIAN.

explanatio fuit, et tot pene sententiæ, quot homines. Unde quia longum est opiniones omnium recensere, et argumenta quibus sententias suas approbare voluerint, explicare, prope res unius voluminis est : sufficiat prudentibus significasse quid senserint, et quasi in quadam brevi tabella, situs pinxisse terrarum, totiusque orbis vastitatem et ambitum Oceani, angusto monstrasse compendio.

Hebræi ad Israel æstimant pertinere mandatum, cui præcipitur, ut fruatur divitiis suis, antequam ei captivitatis tempus adveniat, et adolescentiam senectute commutet : quidquid delectabile vel jucundum, tam cordi, quam oculis apparuerit, eo, dum in promptu est, abutatur : ita tamen ut se noverit in omnibus judicandum : et tam cogitationes malas, quam libidines fugiat, sciens stultitiam adolescentiæ copulatam : recordeturque semper Creatoris sui, antequam dies Babylonis ac Romanæ captivitatis adveniant, in quibus non poterit habere voluntatem ¹. Et totum hunc locum ab eo quod ait : « Antequam tenebrescat sol, et luna, et stellæ, » usque ad eum locum, in quo Scriptura commemorat : « Et convertetur pulvis in terram suam sicut erat, et spiritus revertetur ad Dominum, qui dedit illum ; » super statu suæ conditionis explanant. Quæ quia, ut supra diximus, laciniosa ² sunt et prolixa, strictim a nobis breviterque tanguntur. Lætare ergo in juventute ³ tua, o Israel, et fac illa vel illa, de quibus jam dictum est antequam captivitas, adveniat, et a te tuus honor recedat et gloria, et iudices, et sancti tui (quos in sole, et luna, et stellis intelligi volunt) ^C auferantur, Antequam veniat Nabuchodonosor, sive Titus Vespasiani filius accitus a prophetis, et eorum vaticinia compléantur. In die qua angeli templi præsidēs recedent, et turbabuntur robustissimi quippe in exercitu tuo, et otiosa erunt eloquia magistrorum, et prophetæ, qui de cælis solebant visionum suarum lumen accipere, contenebrescent : quando claudentur templi januæ, et humiliabitur Jerusalem, et Chaldæus veniet, quasi cantu [Al. cantus] volucris, ita Jeremiæ vocibus provocatus ⁴ (Jerem. ix), et conticescent filiæ cantici, in templo psallentium chori. Illo tempore, quando venientes in Hierosolymam, ipsi quoque hostes Dei pertimescent magnitudinem, et in via dubii, Sennacherib interdum formidabunt. Hoc enim dictum ^D putat : *Et ab excelso timebunt, et formidabunt in*

via (Isa. xxxvii). In illis diebus *florebit amygdalum* [Al. amygdalus], ille baculus et virga quam Jeremias in prophetiæ suæ vidit exordio, *et impinguetur locusta*, Nabuchodonosor cum suo exercitu, *et dissipabitur capparitis* (Jerem. i), amicitia Dei cum Israel. Quid sibi autem velit *capparitis*, cum de singulis cœperimus dicere, plenius explicabitur. Hoc autem totum eveniet Israeli : quia abiturus est homo in domum æternitatis suæ, et a præsidio Dei ⁵ ad cœlestia reversurus, quo abunte in tabernaculum suum, circumibunt in platea flentes atque plangentes, et hostium obsidione vallati. Lætare ergo, Israel, in juventute tua, antequam rumpatur funiculus argenteus, hoc est, donec gloria vestra vobiscum est, antequam recurat vitta aurea ⁶, id est, antequam arca testamenti auferatur : priusquam conteratur hydria ad fontem, et convolvatur rota super lacum, id est, donec intra sancta sanctorum præcepta legis, et sancti Spiritus est gratia, et antequam revertaris in Babylonem, unde in lumbis ⁷ egressus es Abraham, et incipias in Mesopotamia conteri, unde et quondam profectus es : omnique gratia prophetiæ, qua quondam fueras inspiratus, revertetur ad datorem suum. Hæc Judæi usque hodie disserunt et ad personam suam intelligentiam hujus capituli trahunt.

Nos autem ad superioris disputationis ordinem revertentes, singula conabimur explanare : « Lætare, juvenis, in adolescentia tua, et in bono sit ⁸ cor tuum in diebus juventutis tuæ, et ambula in viis cordis tui, et in aspectu oculorum tuorum. Et scito super omnibus his, quia adducet te Deus in iudicium. » Dixerat lucem mundi hujus esse dulcissimam, et lætari debere hominem in diebus vitæ suæ, omnique studio carpere voluptatem : ingruere enim noctem mortis æternam, quando non liceat perfrui congregatis, et quasi umbram, universa quæ habuimus pertransire. Nunc ergo hominem cohortatur, et dicit : O adolescens, antequam tibi senectus et mors ingruat lætare in juventute tua, et quidquid tibi corde bonum, aspectu jucundum videtur, assume, fruire, ut libet, mundi rebus. Rursum ne putaretur hæc dicens, hominem ad luxuriam provocare, et in Epicuri dogma corruere, suspicionem hanc abstulit, inferens : « Et scito, quoniam super omnibus his adducet te Deus in iudicium. » Sic, inquit, abutere mundi rebus, ut scias te in ultimo judicandum. « Et repelle iram a corde

abeunte, etc.

— A præsidio Dei ad cœlestia, etc. Corbeienses mss. codices aliud retinent. *Et præsidium ejus Deus ad cœlestia reversurus*. Iidem etiam pro *vitta aurea*, legunt consequenter, *tænia aurea* MARTIAN.

⁵ Palatini mss. *Recurrat linea aurea*.

⁶ Vitiose erat *sic*. Recitatur vero ab Alcuino quoque hic locus ad hunc modum : *Lætare, juvenis adolescentia tua, et in bono sit, etc.*

— *Et in bono sit cor tuum, etc.* Quot textus Scripturæ omittantur in veteribus editionibus, ex hoc loco ac tribus consequentibus perspicuum puto lectori. MARTIAN.

¹ Plerique mss. *voluptatem*, hic pro *voluntate* præferunt.

— *Habere voluntatem*. Hic errorem eundem castigavi ; quia ex contextu sacro satis liquet *voluntatem*, non *voluptatem* positam esse ab Hieronymo. MARTIAN.

² Vatican. *Latoria sunt pro laciniosa*.

³ Duo mss., Alcuinus, vetesresque editi, *prophefatus*.

⁴ Martianæus, *Et a præsidio Dei*. Mss. vero nostri omnes, tum Alcuinus, et Victorius, *præsidio*, quam lectionem ad eorum lidem reponimus. Mox iterum Alcuinus, *Quo habitante in tabernaculo suo*, pro

tuo, et aufer militiam a carne tua : quia adolescentia, et stultitia vanitas est. » In ira, omnes perturbationes animi comprehendit. In carnis malitia, universas significat corporis voluptates. Sic ergo, inquit, bonis sæculi hujus frui, ne aut desiderio, aut carne delinquas. Relinque antiqua vitia, quibus in adolescentia tua vanitati stultitiæque servisti : quia juvenus insipientiæ copulata est. « Et memento Creatoris tui in diebus juventutis tuæ, antequam veniant dies malitiæ, et appropinquent anni, in quibus dices : Non est mihi voluntas in eis. » Semper memento Conditoris tui, et sic adolescentiæ tuæ viam gradere, ut **487** mortis ultimæ recorderis : antequam tibi tempus adveniat, quo tristitia quæque succedant.

« Antequam obtenebrescat sol, et lumen, et luna ¹, et stellæ, et revertantur nubes post pluviam. » Si de generali consummatione mundi accipimus, verbis Domini hoc capitulum congruit, in quibus ait : *Erit tribulatio et angustia ² qualis non fuit a principio creaturæ, sed neque fiet. Sol enim tenebrescet, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cælo, et virtutes cælorum commovebuntur* (Matth. xxiv), quæ sunt custodes domus : ita ut domus ³ intelligatur hic mundus, viri vero fortes, errore decepti, et dissipandæ contrariæ fortitudines. Quod si specialis uniuscujusque consummatio, ad vitæ hujus finem refertur ; et sol, et luna, et stellæ, et nubes, et pluviam ei esse cessabunt, qui mortuus fuerit. Aliter : Lætare, adolescens, o popule Christiane, et frui bonis quæ a Deo tibi concessa sunt, et in his omnibus scito te a Domino judicandum. Nec putes, quia priores rami fracti sunt, et tu insertus es in radicem bonæ olivæ, idcirco te esse securum ; sed aufer iram a corde tuo, et a corpore voluptates, et cæteris vitiis derelictis memento Creatoris tui, antequam tibi dies malitiæ adveniat, et insanabilis ⁴, in qua peccantibus pœnæ sol justitiæ meridie, et scientiæ lumen intereat, et splendor lunæ, id est, Ecclesiæ subtrahatur, et stellæ occidant, de quibus scriptum est : *In quibus lucetis quasi luminaria in mundo rationem vitæ* [Al. vita] *habentes* (Philipp. ii, 15). Et alibi : *Stella a stella differt in gloria ⁵* [Al. claritate] (II Cor. xv, 41). *Antequam revertantur nubes post pluviam* : ne prophetæ qui corda credentium suo sermone suis que pluviis irrigant, postquam te imbre suo indignum esse perspexerint, revertantur ad sedem suam : ad eum scilicet, a quo missi sunt.

¹ Voces *et luna* a Palatino et Vaticano mss. absent.

² Vatic., *tribulatio magna, et angustia* etc.

³ Male vocem *domus*, hoc altero loco omiserat Martianæus, quam ex mss. aliisque editis libris suffecimus.

⁴ Unus Palatinus. *dies malitiæ adveniat in die juventutis tue insanabilis*. Facile vero præferam Vatic. atque alterius Palatini lectionem, *dies malitiæ, dies veniat insanabilis*.

⁵ *Stella a stella differt in gloria*. Ita legunt omnes

A « In die quo moti fuerint custodes domus, et perierint viri fortitudinis, » Custodes domus, aut sol intelligitur et luna, et reliquis astrorum chorus, aut angeli qui huic mundo præsent. Viri vero fortitudinis, sive *fortes* ⁶, ut interpretatus est Symmachus qui peribunt, **488** sive ut Aquila (*Ad. qui*) transtulit *errabunt*, dæmones sentiuntur, a forti diabolo etiam ipsi fortium sortiti vocabulum. Quem superans Dominus, et ligans, juxta Evangelii parabolam ⁷ (*Al. sententiam*), vastat domum ejus (*Luc. xi*). Aliter : Custodes domus, qui ad corpus hominis referunt cuncta quæ scripta sunt, costas significari putant, quod ab ipsis intestina vallentur, et tota ventris mollitudo servetur. Viros vero fortes, crura æstimant ; solem, et lunam, et stellæ, ad oculos, aures, nares, et totius capitis sensus coaptant. Hoc autem ideo, quia inferius necessitate coguntur, non de angelis et demonibus, sole, et luna, et stellis, sed de hominis membris intelligere quæ sequuntur.

B « Et cessabunt molentes ; quoniam imminuta sunt : et contenebrescent quæ vident in foraminibus. » In consummatione mundi cum refrigerit multorum charitas, et imminutæ fuerint animæ magistrorum, quæ possunt cælestem cibum præbere credentibus, translataque in cælestia : tunc incipient hi qui ex parte in hoc mundo intuebantur lumen scientiæ, involuti tenebris. Si enim Moysi dicitur : *Ponam te in foramine petræ : et sic posteriora mea videbis* (*Exod. xxxiii, 22*) : quanto magis unaquæque anima per foramen, et quasdam tenebrosas cavenas aspicit veritatem ! Aliter : Duæ molentes sunt, ex quibus unam recipi, et alteram relinqui ⁸, Evangelium non tacet (*Matth. xxiv, 41*). Quæ cum immutæ fuerint, atque cessaverint, necesse est ut omnne lumen scientiæ auferatur ex oculis. Aliter : Cessare molentes quia imminutæ sint, de dentibus dictum putant. Quod cum extrema senectus advenerit, dentes quoque aut atteruntur, aut decidunt : quibus permoliti cibi in alvum transmittuntur. Tenebrescere autem videntes in foraminibus, oculos arbitrantur : quod ætate confectis caliget acies, et intuitus obscuretur.

C « Et claudent ostia in platea in humilitate vocis molentis : et consurget ad vocem volucris ; et obmutescent omnes filiæ carminis, » Cum vox molentis fuerit infirmata, et magistrorum doctrina cessaverit, **489** consequenter cessabunt omnia : inter quæ, et ostia claudentur in platea, ut juxta

mss. codices juxta antiquam Vulgatam in qua scriptum erat : *Alia est gloria solis, alia gloria lunæ, etc.*, ut fidem nobis facit exemplar ms. Græco-Latinum Epistolarum S. Pauli in nostra San-Germanensi bibliotheca nunc asservatum, MARTIAN.

⁶ Expungit Palatin. vocem. *fortes*, substituitque *virtutes* : alter, sive *virtutis*, legit.

⁷ *Juxta Evangelii parabolam*. Erasmi, et Marian., *juxta Evangelii sententiam*. MARTIAN.

⁸ Mss. *unam rapi, et alteram relinqui*.

fatuas Evangelii virgines (*Matth. xv*), unusquisque habeat clausas suæ plateæ januas, et illæ oleum emere non possint. Vel certe, fatuis virginibus circumstantibus in platea, claudent cubiculum sponsi quæ cum eo intraverint. Si enim arcta et angusta via est quæ ducit ad vitam, et lata et spatiosa, quæ ducit ad mortem (*Matth. vii*), recte, refrigerata charitate multorum, ostium doctrinarum clauditur in plateis. Sequenti autem versiculo, in eo quod ait: « Et consurget ad vocem volucris, » sive *passeris*, utemur [*Al. utimur*] in tempore, si quando viderimus peccatorem ad vocem episcopi, sive presbyteri per pœnitentiam consurgentem. Potest quoque hoc extraordinarie, tametsi contextum capituli non sequamur, et de ultima¹ resurrectione accipi, quando ad vocem archangeli resurgent mortui. Nec mirandum, si angeli tubam passeri comparemus, cum omnis vox ad Christum comparata, sit tenuis. Et quantum ego possum animo recordari, nunquam passerem in malam partem legisse me novi. Loquitur in decimo psalmo justus: *In Domino confido: quomodo dicitis animæ meæ, Transmigra in montem sicut passer. Et alibi: Vigilavi, et factus sum sicut passer solitarius in lecto (Psal. ci, 8). Necnon et in alio loco: Etenim passer invenit sibi domum (Psal. lxxxiii, 4) Aliter: Clausas in plateis januas, infirmosænis gressus accipi volunt: quod semper sedeat, et ambulare non possit. Humilitatem autem vocis molentis, de mandibulis interpretantur, quod cibum terere nequeat, et vix spiritu coarctato, vox ejus tenuis audiatur. Porro consurgere eum ad vocem volucris, 490 ostendit, quod frigescente jam sanguine, et humore siccato, quibus*

¹ Idem nostri mss. et quos Martian. consuluit legitima legunt, pro *ultima*.

² Et in domum æternitatis. Alius est sensus apud Erasmum ac Marianum, qui mutant hoc modo contextum Hieronymi: *Et in domum æternitatis suæ: sepulcrum exsequiis quærat celebratis plangentiumque funus turba præcedat*. Hoc ideo quia non intelligunt Scripturarum phrasim qua sepulcrum dicitur domus æternitatis, secundum illud psalmi XLVIII, 12: *Sepulcra eorum domus illorum in æternum*. MARTIAN.

— Alcuin., *æternitatis suæ ad sepulcrum*. Veteres editi, *æternitatis suæ: sepulcrum exsequiis quærat celebratis*, etc.

³ Tres mss., *seram spinam*.

⁴ Erasmus pro *et talus*, Græce ἀτάλαβος legerat, qua quod fecerit de causa, nescire se profiteretur Martianus. Explicuerat tamen antea Victorius, qui primus locum hunc restituit, et cujus satis eruditam observationem totidem verbis hic apponere, lectori plurimum intersit. Fædo, inquit, errore lapsi sunt, qui hic *attalabos* pro *et talus* substituerunt: alioqui nulla esset in verbo ambiguitas, si idem significaret. Quid enim aliud est *attalabos*, seu *attelabus*, nisi locusta, aut si quid amplius bruchus, locustæ genus, ita diserte Theodoro apud Aristotelem interpretante: seu ut ipse Hieronymus Nahum tertio exponit, parva locusta, inter locustam et bruchum, pennis modicis reptans potius quam volans, semperque subsiliens. At Hieronymus intelligit eo nomine et locustam et

A materiis sopor alitur, ad levem sonitum evigilet, noctisque medio, cum gallus cecinerit, festinus exsurgat: nequaquam valens strato sæpius membra convertere. Obmutescere quoque, sive, ut melius habet in Hebræo, *surdescere filias carminis*, aures significat, quod gravior senum auditus fiat, et nulla inter voces valeant scire discrimina, nec carminibus delectari. Quod quidem et Berzellai loquitur ad David, nolens transire Jordanem.

« Sed et ab excelsis timebunt et formidabunt in via. » Id est, ardua ingredi non valebunt, et lassis poplitibus, ac trementi vestigio, etiam in plano itinere fluctuantes, offensam gressuum formidabunt.

« Et florebit amygdalum, et impinguabitur locusta, et dissipabitur capparitis: quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ: et circumibunt in platea plangentes. » Per metaphoram etiam nunc de membris hominis Ecclesiastæ sermo est: quod cum senectus advenerit, capillus incanuerit, tumuerint pedes, libido refrixerit, et homo morte fuerit dissolutus: tunc revertetur in terram suam et in domum æternitatis suæ² sepulcrum: exsequiisque rite celebratis, plangentium funus turba præcedat. Florem autem amygdali, quem nos pro canis posuimus, quidam sacram spinam³ interpretantur, quod, decrescentibus natium carnibus, spina succrescat et floreat. Porro quod ait: *Impinguabitur locusta*, sciendum ubi in nostris codicibus legitur *locusta*, in Hebræo scriptum esse, אגב (הגב): quod verbum apud eos ambiguum est. Potest enim et *talus*⁴ et *locusta* transferri. 491 Quomodo igitur in Jeremiæ principio, verbum סעד⁵ (שקד), si varietur accentus, et *nucem* significat et *vigilias*:

talum simul significari, et ne subterfugii locus esset, ipsemet se statim interpretatur, dum impinguari locustam sub eadem voce, idem prorsus esse quod talos, ac crura senum tumescere his verbis prodit. Ita et nunc ambiguitas verbi per etymologiam ejus, indicat senum crura tumentia, et podagræ tumoribus, sive humoribus, prægravata. Mirifice autem expositionem hanc comprobatur exemplo verbi שקד apud Jeremiam, quod amygdalam nucem, et vigilare significat. Ut sicut ibi ex verbo illo de nucem, vigilias intulit, ita hic locustæ pinguedinem, pro tali tumore subintelligat. Hieronymi sententiam veram esse confirmat Rabbi Jonathan, quid idem Theodotione esse proditur: nec non et Aben Ezra: ille enim חגב Chaldaice talum reddidit, dum interpretatus hæc verba scripsit אכורי רגלד זיתנפחוי. Alter vero pro חגב vertit קרסול, talus. Innuit hoc ipsum etiam David Kimchi, dum exponens quid sit קרסול, id est, talus ponit exemplum in חגב. Ab insigni itaque errore locum hunc vindicavimus. Quam emendationem duobus Brixie debemus codicibus. Errorem induxit verbi ignorantia: dum enim ii, qui Hebraicam linguam profitebantur, non facile invenerunt חגב, talum quoque significare, et talum in attalabum temere commutarunt.

⁵ Æque bene Palatin., *Seced*. Audito ipsum Hieronymum in Commentariis in hunc Jeremiæ locum: « *Seced nucem dicitur: vigilia autem, vel*

et dicitur ad eum : *Quid tu vides, Jeremia ?* Et respondit : *Baculum nuceum*¹. Et ait Dominus ad eam : *Bene vidisti ! quia vigilabo ego super verbum meum*², ut faciam illud (Jerem. 1, 11), vel illud : et habet etymologiam *nucis*, quod vigilaturus sit Deus, et retributurus populo quod meretur [*Al. debetur*], idque sermonis occasio est. Ita et nunc ambiguitas verbi per etymologiam ejus, indicat senum crura tumentia, et podagræ humoribus prægravata³. Non quod omnibus senibus hoc fiat, sed quod plerumque accidat, συνεκδοχικῶς a parte, id quod totum est, appelletur. In eo vero ubi nos habemus, *capparim*, in Hebræo habet אביונה⁴ (אביונה); quod et ipsum ambiguum est, interpretaturque *amor, desiderium, concupiscentia* vel *capparim*. Et significatur, ut supra diximus, quod senum libido refrigescat, et organa coitus dissipentur. Hoc autem ideo, quia hæc verba ambigua, cum in vocabulis suis, et *amygdalum*, et *locustam*, et *capparim* sonent, aliud derivata⁵ significant, et per figuram ad sensus qui senî conveniunt derivantur. Sciendum quoque, quod ubi nunc Septuaginta Interpretes posuerunt *amygdalum*, ipsum verbum sit σοκεδ (σκηδ), quod in Jeremiæ principio est : sed ibi in *nucem* versum est, hic in *amygdalum*. Symmachus nescio quid in hoc loco sentiens, multo aliter interpretatus est. Ait enim : « Super hæc etiam de excelso videbunt, et terror⁶ erit in via, et obdormiet vigilans, et dissolvetur spiritus fortitudo. Ibit enim homo in domum æternitatis suæ, et circumibunt in platea plangentes. » Cujus interpretationem Laodiceus 492 secutus, nec Judæis placere potest, nec Christianis : dum et ab Hebræis

vigil sive *vigilare* appellatur *Soced*. Unde et in posterioribus partus vigilans hoc nomine ponitur. Ab eo igitur, quod dicitur, nux propter verbi similitudinem ad *vigilis* intelligentiam nomen allusit. Jam vero S. quoque Chrysostomus, ἡ γὰρ ἐγγεγορσις, inquit, καὶ τὸ ἀμύγδαλον διὰ τῶν αὐτῶν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ προφέρεται ῥημάτων. *Vigilantia enim et amygdalum iisdem in Hebræo verbis appellatur. De accentus varientate ad ψ litteram supra in Hebraic. Quæst.* non semel diximus.

¹ *Baculum nuceum*. Tres mss. codices pro *baculum nuceum*, solummodo *nuceum* retinent. Porro de vario accentu litterarum Hebraicarum dixi in Commentario superiori ad Apologiam S. Hieronymi. MARTIAN.

² Vatic. ac Palatin., *super populum meum, ut, etc.*

³ Quatuor mss., *et podagræ tumoribus prægravata*.

⁴ Hanc vocem mss. plerique aspirant, *Habiona*.

⁵ Martian., *in aliud derivata* : minus recte.

⁶ Rescribit Martian. *Et error*, e mss. codicibus, quibus et nostri, ne quid dissimulemus, assentiuntur. Verum nihil in iisdem est magis obvium quam duarum earundem litterarum occursum alteram prætermitti, quod certe factum hoc loco non dubito. Nec moror, quod ille urget, lectionem impressam *et terror*, conformem esse Hebraico textui, a quo procul abfuisse Symmachum in hujus interpretatione sententiæ, testatur Hieronymus. Satis enim in reliquis ab eo textu divagatur, nec hanc quoque vocem, quæ in Latino tam facile depravari potuit, ex Hebraico autem nullo unquam

procul est, et sequi Septuaginta Interpretes designatur.

« Antequam rumpatur funiculus argenti, et recurrat vitæ aurea, et conteratur hydria super fontem, et confringatur rota⁷ super lacum. Et revertatur pulvis in terram suam sicut erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum. Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, universa vanitas. » Revertitur ad superiora, et post grande hyperbaton (quod ab eo loco interjecerat, in quo ait : « Et memento creatoris tui, in diebus juventutis tuæ : antequam veniant dies malitiæ, et antequam tenebrescant sol et luna, et cætera in die qua movebuntur custodes domus »), nunc cœptam sententiam simili fine concludit, dicens : « Antequam rumpatur funiculus argenti, » et illud vel illud fiat. Funiculus autem argenti candidam hanc vitam, et spiramen quod nobis de cælo tribuitur, ostendit. Recursus quoque vitæ aureæ animam significat, quæ illuc recurrit, unde descenderat. Porro duo reliqua quæ sequuntur, contritio hydriæ super fontem, et confractio rotæ super lacum, per metaphoram, mortis ænigmata sunt. Quomodo enim hydria quæ conteritur, cessat haurire, et rota per quam de lacu et puteis levantur aquæ, si confracta fuerit vel ut Septuaginta [*Al. alii*] Interpretes⁸ voluerunt in suo funiculo convoluta, aquæ usus intercipitur ; ita et cum funiculus argenti fuerit interruptus⁹, et animæ rivus recurrit ad fontem, interibit homo. Et ut manifestius sequitur : « Revertetur [*Al. convertetur*] pulvis in terram suam, unde sumptus est, et spiritus revertetur ad Dominum, qui dedit illum. » Ex quo satis ridendi, qui

pacto extundi, ab illo positam arbitremur. Verior igitur καὶ τρόμος ἐν τῇ ὁδῷ, *et terror in via*. Aquila, ἐν τρόμῳ τρομήσουσιν ἐν τῇ ὁδῷ, *tremore trepidabunt in via*. Mox pro *obdormiet vigilans*, Palatin. ms. cum pridem vulgatis plurimum numero habet, *obdormient vigilantes*. Observandum est denique, duo tantum in Græco Symmachi superesse verba, καὶ διαλυθῆ ἡ ἐπίπνοος, id est, *et dissolvatur laboriosa*, quæ Hieronymianæ interpretationi, *et dissolvetur spiritus fortitudo*, non videntur commode respondere.

— *Et terror erit in via*. In antea editis libris pro verbo *error*, scriptum legimus *et terror erit*. Quæ lectio conformis est contextui Hebraico, *et formidabunt in via*. At cum asserat S. Hieronymus Symmachum multo aliter hunc locum Græce reposuisse, quam habeat in Hebræo, aut in LXX Interpretibus, manifestum videtur genuinam Hieronymi lectionem ipsam esse quam restituimus ad fidem omnium mss. codicum. MARTIAN.

⁷ Duo mss., *et conteratur rota. etc.*

⁸ Vel, *ut Septuaginta Interpretes, etc.* Falso Erasmus et Marianus hoc etiam loco posuerunt : *Sive ut alii interpretes voluerunt* ; nam proxime sequens interpretatio, *In suo funiculo convoluta*, legitur apud LXX Interpretes, καὶ συντροχάστῃ ὁ τροχὸς ἐπὶ τὸν λάκκον id est, *Et convolvatur rota ad cisternam*. MARTIAN.

⁹ Hactenus editum *funiculus argenti, si fuerit interruptus, etc.* Nos si conjunctionem conditionalem, utpote supervacaneam, et quæ impeditum redderet sensum, jugulavimus nostrorum codicum ope.

493 putant animas cum corporibus seri, et non a Deo, sed a corporum parentibus generari¹. Cum enim caro revertatur in terram, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum; manifestum est, Deum parentem [Al. patrem] animarum esse, non homines. Post descriptionem interitus humani, pulchre exordium libri sui repetens, ait: « Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, omnia vanitas. » Cum enim cunctus mortalium labor, de quo in toto volumine disputatum est, huc perveniat, ut revertatur pulvis in terram suam, et anima illuc redeat, unde sumpta est, magnæ vanitatis est in hoc sæculo laborare et nihil profutura conquirere.

« Et amplius quia factus est Ecclesiastes sapiens, adhuc docuit scientiam populum, et audire eos fecit: et scrutans composuit proverbialia. Multum quæsit Ecclesiastes², ut inveniret verba voluntatis, et scriberet recte verba veritatis. » Sapientiam qua prævertit Salomon³ omne hominum genus, nunc quoque in fine opusculi sui profitetur, quod non fuerit veteris Legis institutione contentus, sed in profundas se ultro [Al. ultra] demerserit quæstiones, et ad docendum populum, proverbialia, et parabolas composuerit⁴ aliud habentes in medulla; aliud in superficie pollicentes. Proverbialia quippe non hoc sonare quod scriptum est, etiam in Evangeliiis edocemur (Matth. XIII, et XV), quod Dominus populo in parabolis et proverbialibus sit locutus, secreto autem apostolis dissolverit ea. Ex quo manifestum est, et Proverbiorum librum, non ut simplices arbitrantur, potentia habere præcepta, sed quasi in terra aurum, in nuce nucleus, in hirsutis castanearum operculis absconditus fructus inquiritur: ita in eis divinum sensum altius perscrutandum. Super hæc addidit causas naturasque rerum se voluisse cognoscere, et Dei dispositionem et prudentiam⁵: quare unumquod-

¹ Corporum parentibus generari. Quia præsens locus originem animarum spectat, nihil omittam de variantibus lectionibus mss. codicum. Plures igitur legunt in singulari, a corporum parente: sed infra omnes constanter retinent parentem animarum, et non patrem animarum, ut veteres editiones legunt. MARTIAN.

— Vide Hieronymi, atque Augustini ἀποστολικὰς Epistolas de Origine animæ.

² Multum quæsit Ecclesiastes. Aliter exemplaria quædam mss. ubi scriptum legimus, scrutans composuit proverbialia multa. Quæsit Ecclesiastes MARTIAN.

³ Qua prævertit Salomon. Sorbonicus codex, qua præfertur Salomon super omne hominum genus; editi vero libri, qua prævertit Salomon omne hominum genus. MARTIAN.

⁴ Est igitur vero similis, quod sub initium hujus operis Hieronymus observavit librum Ecclesiasten utpote omnium, quos Salomon cudit. postremum, ejus pœnitentiæ et conversionis ad Deum monumentum esse.

⁵ Ita Alcuinus quoque olim legit, et præferunt mss. Sed veteres editi, providentiam.

— Dispositionem et prudentiam. Melius legeretur, et providentiam, quod etiam legunt editi: ego tamen reposui prudentiam quia sic scriptum est in cunctis exemplaribus mss. MARTIAN.

A que, vel quomodo factum 494 sit, scire voluisse: ut quod David post dissolutionem corporis et animæ, ad cælos recursum⁶ se sperat esse visurum. dicens, Videbe cælos [Al. cælos tuos], opera digitorum tuorum (Psal. VIII, 4), hoc nunc in præsentem Salomon nisus fuerit invenire, ut veritatem soli Deo cognitam, corporis vallata septo mens humana comprehenderet⁷.

« Verba sapientum, ut stimuli, et quasi in altum defixi, habentibus cætus, data sunt a pastore uno. » Ne videretur post legem Dei temerarius subito præceptor erumpere, et sibi vindicare doctrinam, quam Moyses non tam sua sponte, quam Deo irascente primum⁸, dehinc inspirante suscepit: dicit verba sua verba esse sapientum, quæ in similitudinem stimulorum corrigant delinquentes, et pigros mortalium gressus aculeo pungente commoveant: sicque sint firma quasi clavi in altum solidumque defixi: nec auctoritate unius, sed concilio⁹ atque consensu magistrorum omnium proferantur. Et ne contemneretur humana sapientia¹⁰, ait eam ab uno pastore concessam: id est, licet plurimi doceant, tamen doctrinæ auctor unus est Dominus¹¹. Facit hic locus adversus eos, qui alium legis veteris, alium Evangelii æstimant Deum, quod unus pastor concilium prudentium instruxerit. Prudentes autem tam Prophetæ sunt, quam apostoli. Simul et hoc notandum est, quod dicantur verba sapientum pungere, non palpare, nec molli manu atrectare lasciviam¹²: sed errantibus et (ut supra diximus) tardis pœnitentiæ dolores et vulnus infigere. Si cujus igitur sermo non pungit, sed oblectationi est audientibus, iste non est sermo sapientis. Verba quippe sapientum ut stimuli. Quæ quoniam ad conversionem provocant delinquentem, et firma sunt, et a concilio sanctorum data, atque ab uno pastore concessa,

⁶ Martianus, recursurus; renuentibus mss. atque antea vulgatis libris.

⁷ Palatinus alter, quemadmodum et Erasmus legit, et veritatem soli Deo cognitam, corporis (Victor. præponit quam) vallata septo mens humana comprehendere non potest.

— Ut veritatem soli Deo cognitam. Erasmiana editio agnoscit hanc lectionem et in margine positam habet; istam vero falsam in contextu, et veritatem soli Deo cognitam, corporis vallata septo, mens humana comprehendere non potest. Quam Marianus quoque secutus est addens solummodo relativum quam, id est, quam corporis, etc. MARTIAN.

⁸ Vatican. cum Palatino secunda manu, ac demum Alcuinus, quam Deo jubente primum, etc.

⁹ Tres mss. hic atque infra, sed consilio.

¹⁰ Olim editi, Et ne contemneretur omnium sapientia. Tum Alcuinus, Tamen doctrinæ hujus auctor est Dominus: veteres editi, Auctor unus est etc.

¹¹ Auctor unus est Dominus. In editis Tamen doctrinæ hujus auctor, unus est Dominus, Verum sine hujus absolute legendum docent mss. codices, ut non solum hujus doctrinæ auctor sit unus Dominus; sed cujuslibet scientiæ ac veræ doctrinæ, licet plurimi sint qui doceant. MARTIAN.

¹² Idem, attrahere lasciviam; et mox vulnus infigere.

et solida radice fundata sunt. **495** Hoc stimulo, necdum Paulum, sed adhuc Saulum puto in via confossum erroris audisse : *Durum tibi est adversum stimulum calcitrare* ¹ (Al. *contra stimulum Dei*) (Act. ix, 5).

« Et amplius ab his, fli mi, cave. Faciendi multos libros non est finis ² : et meditatio plurima labor est carnis. » Exceptis his verbis quæ ab uno pastore sunt data, et a concilio atque consensu probata sapientium ³, nihil facias, nihil tibi vindices : majorum sequere vestigia, et ab eorum auctoritate non discrepes. Alioqui, quærenti multa, infinitus librorum numerus occurret : qui te pertrahat ad errorem, et legentem frustra [Al. *addit multa*] faciet laborare. Vel certe docet brevitati studendum, et sensus magis sectandos esse quam verba, adversus philosophos et sæculi hujus doctores, qui suorum dogmatum falsitates conantur asserere vanitate ac multiplicatione [Al. *multitudine*] sermonum. Econtra Scriptura divina brevi circulo coarctata est, et quantum dilatatur in sensibus ⁴, tantum in sermone constringitur. Quia consummatum breviatumque sermonem fecit Deus super terram, et verbum ejus juxta est in ore nostro, et in corde nostro (Rom. x, 8 ; Deut. xxx, 14). Aliter : Frequens lectio, et quotidiana meditatio, animæ solet magis labor esse quam carnis. Quomodo enim quidquid manu et corpore fit, manus et corporis labore completur : ita quod ad lectionem pertinet, magis mentis est labor. Ex quo mihi videtur, superiora de multitudine librorum aliter sentienda, quam plerique aestimant. Moris est Scripturarum, quamvis plures libros, si inter se non discerpent, et de eadem re scribantur, unum volumen dicere : siquidem et Evangelium et *Lex Domini immaculata, convertens animas* (Psal. xviii, 8), singulariter appellantur, cum plura Evangelia, et multa sint mandata legis : sic et volumen in Isaïæ sermone signatum, omnis Scriptura divina est (Isa. xxi), et uno capitulo libri, Ezechiel Joannesque vescuntur (Ezech. viii ; Apoc. x). Salvator quoque omnium retro sanctorum vocibus prophetatus, ait : *In capitulo libri scriptum est de me* (Psal. xxxiv, 9). Juxta hunc igitur sensum **496** arbitror nunc præceptum, ne plures libri fiant. Quidquid enim dixeris, si ad eum referatur,

¹ *Durum tibi est adversum stimulum calcitrare.* In veteribus editionibus : *Durum tibi est calcitrare contra stimulum Dei.* MARTIAN.

² Victorius, *Faciendi multos libros, quibus non est finis, etc.*

³ *Consensu probata sapientium.* Corbeienses manuscripti ita legunt ; alii cum editis, *prolata sapientium.* MARTIAN.

⁴ *Dilatatur in sensibus.* Manuscripta exemplaria quamplurima, *dilatatur in sententiis.* Apud Tertullianum de Oratione Dominica dicitur, si bene memini, *quantum constringitur verbis tantum diffunditur sensibus.* MARTIAN.

⁵ Penes Alcuinum, *Bonum enim ; et omnis veritas certo, etc.*

⁶ *Super hac re.* In editis et aliquot mss., *Hac in re studium, etc.* MARTIAN.

qui in principio erat apud Deum, et Deus Verbum (Joan. i, 2), unum volumen est : et innumerabiles libri una Lex, unum Evangelium nominantur. Quod si diversa et discrepantia disputaveris, et curiositate nimia huc atque illuc animum adduxeris [Al. *deduxeris*], etiam in uno libro, multi libri sunt. Unde dictum est : *Ex multiloquio non effugies peccatum* (Prov. x, 19). Talibus igitur libris non est finis. Bonum enim omne, et veritas certo ⁶ fine concluditur : malitia vero atque mendacium sine fine sunt. Et quanto plus requiruntur, tanto major eorum series nascitur. Super hac re ⁷ studium atque meditatio, labor est carnis. Carnis, tanquam, non spiritus. Habet siquidem et spiritus laborem suum juxta illud quod ait Apostolus : *Plus autem illis omnibus laboravi : non autem ego, sed gratis Dei quæ mecum est* (I Cor. xv, 10). Et Salvator : *Laboravi clamans* (Psal. lxxviii, 4).

« Finis sermonis verbi universi auditu perfacilis est : Deum time, et mandata ejus custodi. Hoc est enim omnis homo, quia omne factum Deus adducet in judicium de omni abscondito, sive bonum, sive malum sit. » Aiunt Hebræi cum inter cætera scripta Salomonis quæ antiquata sunt, nec in memoria duraverunt, et hic liber obliterandus videretur ¹, eo quod vanas Dei assereret creaturas, et totum putaret esse pro nihilo, et cibum, et potum, et deficias transeuntes præferret omnibus, ex hoc uno capitulo meruisse auctoritatem, ut in divinarum Voluminum numero poneretur, quod totam disputationem suam, et omnem catalogum hac quasi ἀνακεφαλαιώσει (*recapitulatione*) coarctaverit, et dixerit finem sermonum suorum auditu esse promptissimum, nec aliquid in se habere difficile ; ut scilicet Deum timeamus, et ejus præcepta faciamus. Ad hoc enim natum esse hominem, ut creatorem suum intelligens, veneretur eum [Al. *cum*] metu, et honore, et opere mandatorum. Siquidem cum judicii tempus advenerit, quidquid a nobis gestum est, stare **497** sub iudice, et ancipitem diu expectare ² sententiam, et unumquemque recipere pro opere suo, sive mali quid gesserit, sive boni. Pro eo autem quod nos posuimus : *De omni abscondito, sive bonum, sive malum sit*, Symmachus et Septuaginta interpretati sunt, *de omni contempto* ³ vel certe *de omni ignorato*, quod etiam de

¹ Hujusce rei testimonia apud Judæos scriptores antiquos reperire est. In libro Schabbath, *Quæsi-verunt sapientes abscondere librum Koheleth, quia verba ejus se invicem evertunt.* Et in Midrasch Koheleth, *quod invenirent ibi verba inclinantia ad hæresim.* Verum non ex hoc uno capitulo postea meruit apud eos auctoritatem, sed ex primo etiam, vers. 3 : *Quia, inquit, in initio et fine ejus, verba Legis occurrant.*

² Legerat Alcuin., *et ancipitem Domini expectare sententiam.*

³ Antea minus recte obtinebat *contemptu.* Vertunt autem adjectivi forma LXX, ἐν παντί παρωραμένῳ, *in omni re que contemnitur* : et Symmachus, περὶ παντός παρωραθέντος, *de omni quod fuerit neglectum.*

otioso verbo, et non voluntate, sed ignoratione prolato, reddituri simus rationem in die iudicii. Aliter: Quia timor servorum est, et perfecta dilectio foras mittit timorem (I Joan. iv, 18), et in Scriptura divina tam incipientium¹, 498 quam perfectorum duplex appellatus est metus: nunc de consummato in virtutibus metu dici puto, secundum illud: *Nihil deest timentibus eum* (Psal. xxxiii, 40). Vel certe, quia adhuc homo est, et necdum nomen Dei accepit, hanc habet rationem substantiæ suæ, ut in corpore positus Deum timeat. Quia omne factum, id est, omnes homines adducet Deus in iudicium super universis, quæ aliter quam ab eo disposita sunt et dicta, senserunt, sive in hanc partem, sive in illam. *Væ quippe his qui dicunt malum bonum, et bonum malum* (Isa. v, 20).

¹ *Tam incipientium, etc.* Errore inepto et insipienti positum legimus in Erasm. et Marian. editione, *tam insipientium quam perfectorum*; quasi

sit aliquis timor divinus in insipientibus, sive impiis hominibus, quos insipientes appellat Scriptura sacra. MARTIAN.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI.

INTERPRETATIO HOMILIARUM DUARUM ORIGENIS

IN CANTICUM CANTICORUM,

PROLOGUS.

499-500 BEATISSIMO PAPÆ DAMASO HIERONYMUS.

Origenes, cum in cæteris libris omnes vicerit, in Cantico canticorum ipse se vicit. Nam decem voluminibus explicitis, quæ ad viginti usque versuum millia pene perveniunt, primum Septuaginta Interpretes, deinde Aquilam et Symmachum et Theodotionem, et ad extremum quintam editionem quam in Actio littore invenisse se scribit, ita magnifice aperteque disseruit, ut inde mihi videatur in eo completum esse quod dicitur: « Introdixit me rex in cubiculum suum¹. » Itaque illo opere prætermisso, quia ingentis est otii, laboris et sumptuum, tantas res, tanquam dignum in Latinum transferre sermonem, hos duos tractatus, quos in morem quotidiani eloquii parvulis adhuc lactentibus composuit, fideliter magis quam ornate interpretatus sum, gustum tibi sensuum ejus, non cibum offerens. Tu animadvertas quanti sint illa æstimanda quæ magna sunt, cum sic possint placere quæ parva sunt.

¹ Cant, 1, 3.